

Närs kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

ERLAND LAGERLÖF
BENGT STOLT

Närs kyrka

BURS TING, GOTLAND BAND VI: 8

Av ERLAND LAGERLÖF

och BENGT STOLT

VOLYM 212 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1990

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
WILHELMINA VON HALLWYLS GOTLANDSFOND
KYRKORÅDET I NÄR

FOTO SÖREN HALLGREN

Beskrivningen av Närs kyrka påbörjades 1965, samt avslutades i september 1990. Excerperingen i ViLA har utförts av Karin Svahnström. Fotografierna är, där ej annat anges, tagna av Sören Hallgren. Översättningen av bildtexter och sammanfattning till engelska har utförts av William M Pardon. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger östra stigluckan.

På omstående sida Närs pastorats sigill 1828

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1990

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-816-2 (häftad)

91-7192-815-4 (bunden)

Närs kyrka

Innehåll

NÄRS KYRKA	
<i>Inledning</i>	663
<i>Kyrkogården</i>	667
<i>Kyrkobyggnaden</i>	673
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	706
<i>Kalkmålningar</i>	712
<i>Glasmålningar</i>	714
<i>Inredning och inventarier</i>	715
NOTER	760
BILAGA	764
KÄLLOR OCH LITTERATUR	766
FÖRKORTNINGAR	768
SUMMARY	768
TILLÄGG OCH RÄTTELSE TILL BAND VI	772
REGISTER TILL BAND VI	775

Förord

Föreliggande volym omfattar beskrivning av Närs kyrka i Burs ting jämte rättelser och tillägg samt register till Gotland, band VI, som härmed avslutas. Beskrivningen av kyrkan har utarbetats av Erland Lagerlöf (kyrkobyggnaden, kalkmålningar, glasmålningar) samt av Bengt Stolt (inredning och inventarier). Uppmåtningsritningar utfördes 1940 av John Söderberg och har i vissa fall reviderats av Lars Erik Olsson. Fotograferingen har utförts av Sören Hallgren.

Utgivningen av Närs kyrka och därmed avslutandet av Gotland, band VI, har fördröjts bland annat på grund av att församlingen förberedde en omfattande restaurering, som genomfördes 1982.

Vid beskrivningsarbetet i kyrkan har värdefull hjälp lämnats av dåvarande komministern, numera kontraktsprosten Kjell Nilsson, komminister Nils Huhta och klockaren Viola Jacobsson. Kyrkorådet i När har dessutom generöst lämnat bidrag till bokens tryckning.

Under bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av ett flertal specialister på olika områden. Bland dem märks Gunnar och Karin Svahnström, Jan Utas, Sven Erik Pernler, Sven Helander och Erik Olsson.

Kollegerna vid riksantikvarieämbetet och statens historiska museer samt vid Gotlands fornsal har som alltid lämnat anvisningar och råd vid beskrivningens utarbetande.

Stockholm i december 1990

Erik Cinthio Allan Ellenius Evald Gustafsson R Axel Unnerbäck

NÄRS KYRKA

Gotland, Gotlands län, Burs ting, Visby stift,
Sudertredingens kontrakt

Topografi och fornminnen

AV LARS LÖTHMAN

Närs socken (Naer eller Ner 1316)¹ är belägen på Gotlands sydöstra kust och ca 1 mil öster om Hemse samhälle. Socknen gränsar i norr till Lau och i väster till Burs samt i öster och söder till Östersjön genom en över 20 km lång strandsträcka.

Närs socken är ca 10×5 km (Ö–V) och bildar huvuddelen av den mäktiga udde som skjuter ut från öns kust mellan Hoburgen och Östergarn. Utöver sin långa kust genomflytes socknen av Närkån, som förr närmast avvattnade Lau myr samt Burs och Lye träsk, men även genom Storån har förbindelse med både Stånga och Etelhem.

Betydande delar av socknen är tämligen låglänta och når ej upp över 10-meterskurvan. Socknens högsta del finns i sydväst, där Burgen norr om Bomunds når 28 meter över havet.

Kalkberggrunden går i dagen i de nordvästra delarna av socknen. Jordarna domineras av lättbearbetade sand- och moränmargeljordar,² vilka har haft särskild betydelse för den tidiga uppodlingen.

Fornminnen

Närs socken är synnerligen rik på fornminnen (fig 769). Vid riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar för revidering av Ekonomisk karta över Sverige 1978³ registrerades närmare 1 525 fasta fornlämningar fördelade på 116 platser. Därutöver har antecknats ett mindre antal uppgifter om borttagna fornlämningar. Vidare har det inom socknen vid olika tillfällen gjorts många förhistoriska lösfynd, varibland huvuddelen härrör från yngre järnålder.⁴

De fasta fornlämningarna fördelar sig i första hand på de 15 gravfälten, vilka totalt har 1 110 ovan mark synliga anläggningar. Socknens största och samtidigt ett av öns

allra största gravfält återfinns söder om Rikvide. Det upptar närmare 800 runda stensättningar eller rester därav. Andra betydande gravfält finns vid Frigges, norr om Austerviken inom Hemmor och på Alvare marker. Enstaka gravar finns på ett 20-tal platser.

De kända förhistoriska boplatserna är få. Endast en stenåldersboplatz med gravar nordväst om Hemmor och fem järnåldershusgrunder finns registrerade inom Alvare, Frigges, Hallute och Hägdarve marker. Troligen har flera järnåldersbosättningar också bortodlats under gångna tider. När är nämligen en av öns tidigaste och mest uppodlade socknar med inte mindre än ca 235 antecknade, övergivna åkerytor av ålderdomlig typ på 13 platser.⁵ Dessa nu oftast skogbevuxna »fornåkrar» kan i terrängen skönjas som vanligen svagt försänkta brukningsytor, omgivna och åtskilda av låga, flacka vallar. Centralt i detta stråk av fornåkrar finns norr om Kulle svaga lämningar av två fornborgar. Inom socknen finns ett tiotal stensträngar med en sammanlagd längd av 1 350 m. Dessa utgjorde främst hägnader till järnålderns gårdar.

Andra spår av järnåldersbosättning utgör ett tiotal malstenar, lika många block med sliprännor och ytterligare ett antal med slipytor, de båda senare kategorierna påtagligt lokaliserade till forna strandlinjer kring 5-meterskurvan, de lägsta på nivåer av ca 2 m över havet. På fem platser inom socknen – Bosarve, Hallute, Mickelgårds, Rikvide och Smiss – har tidigare gjorts fynd av bildstenar och fragment därav.⁶ Nära havet och på Siglajvs mark står en liten runsten och på Bosarve finns tre runstensfragment. Runristningar finns även på bildstensfragmenten från Hallute, Prästhåigarden och Mickelgårds samt i en vanlig sten från Smiss och på kyrkans södra vägg.⁷ På Bosarve finns även järnslag. Vid Hallute står två medeltida grindstolpar.

8 av socknens 36 gårdar har äldsta kända belägg från senmedeltid, medan 34 omnämns i 1653 års räkenskapsbok.⁸ Huvuddelen av gårdarna torde emellertid att döma av förekomsterna av fornlämningar och lösfynd vara av

Fig 768. Närs kyrka från nordväst. Foto 1985.

När church from NW.

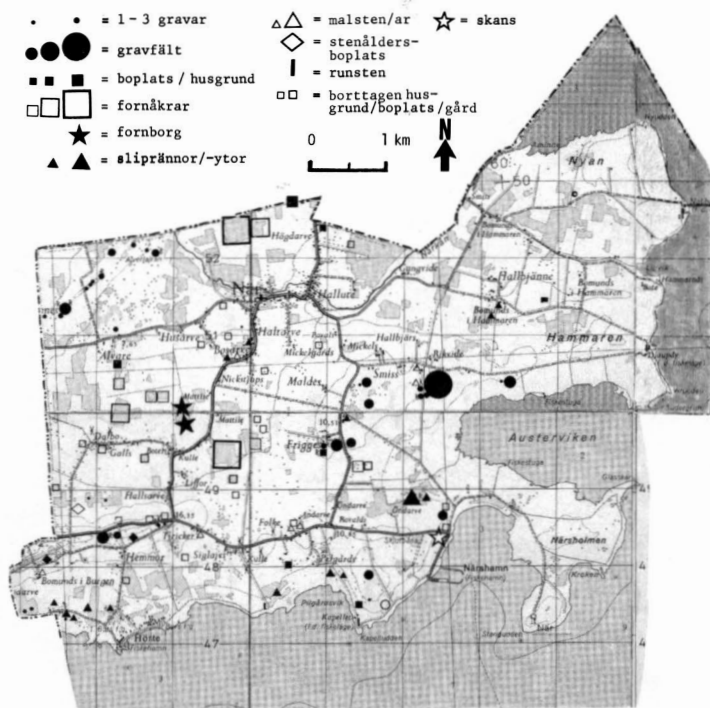

Fig 769. Fasta fornlämningar inom Närs socken. Efter riksantikvarieämbetets fornlämningsregister reviderat för Ekonomisk karta över Sverige 1978. Sammanställning av L Löthman 1984. Utsnitt ur topografiska kartan, bladen 5 J och 6 J. Lantmäteriverkets medgivande nr 840128.

Map showing the ancient monuments in När parish. After the register of ancient monuments of the Central Board of National Antiquities, revised for the Economic map 1978. Arranged by L Löthman 1984.

betydligt äldre ursprung. Av de ca 15 kända borttagna, äldre gårdarna, vars lägen i många fall kan återfinnas på 1700-talets lantmäteriaakter, syns numera i regel inga spår ovan markytan.

Av kulturlämningar från nya tiden märks främst en skansanläggning från 1713 ovanför Närs hamn⁹ samt kalkugnsruinerna från 1800-talet vid Bomunds och Hemmor.¹⁰

Fornlämningar och fornfynd talar för en stark uppblomstring av bebyggelsen redan under äldre järnålder. Till denna utveckling har sannolikt bidragit dels det gynnsamma läget mellan flera forna havsvikar och Närkåns utlopp, dels de lättbrukade sand- och mærgeljordarna. Rika gravfynd pekar på att även yngre järnålder är rikt företrädd i socknen.

Vad gäller kyrkan så synes den ha placerats kommunikationsmässigt väl nära ån och flera av huvudvägarna. Läget är dock något ocentralt i socknen och i förhållande till de tre tätare gravområdena Frigges – Rikvide, Alvare och Hemmor, av vilka de förstnämnda har hela 4/5 av socknens gravbestånd inom sina marker. Kanske ligger bakom kyrkans lokalisering dels ett avsiktligt fjärande från »hednatidens» fornlämningslägen till en mera neutral placering, dels uppnåendet av ett mera skyddat läge än vad t ex det utsatta Rikvide – Friggesområdet kunde erbjuda.

Intressanta är tidigare traditioner som omnämner en försvunnen större rektangulär grund, belägen 1 400 m rakt söder om kyrkan och på Mattise marker ca 450 m öster om den sydöstra gården, vilken utpekats som möjlig äldre kyrkplats i ett mera centralt läge i socknen.

Socknens gårdar är: Allmunds, Alvare, Andarve, Bomunds i Burgen, Bomunds i Hammaren, Bosarve, Botels, Dalbo, Folke, Frigges, Galls, Gangvide, Hallbjänne, Hallbjärs, Hallsarve, Haltarve, Hallute, Hemmor, Husarve, Hägdarve, Kulle, Liffor, Maldes, Mattise, Mickelgård, Mickels, Nickstjups, Pavals, Pilgård, Rigges, Rikvide, Rovalds, Siglajvs, Smiss, Tiricker och Öndarve.

Kapell

Vid kusten ca 4,5 km sydost om kyrkan ligger ett fiskeläge, som benämns »Capelle fiskeläger» eller Kapelludden.¹¹ Namnet tyder på att här funnits ett kapell, troligen ett litet fiskarkapell av trä (jfr Hallshuks kap i Halls sn och Gnisvärds kap i Tofta sn (SvK Go II, s 76 resp III, s 241).

I äldre tider var här säkerligen ett ansenligt fiskeläge. Rester av skansar intill de fortfarande bevarade fiskebodarna tyder på detta. Här har också funnits ett par vårdkasar, som senare använts som inseglsfyrrar. Strax öster om bodarna finns ett område som kallas »Cappelsåkern», tillhörigt Folke hemman. Enligt uppgift skall ka-

Fig 770. Kyrkan och prästgården från sydost. Foto M Klintberg 1912, ViLA.

The church and the vicarage from SE.

pellet ha legat vid denna åker. Här finns nu en stor grop, i sen tid en grustäkt, som kan ha varit platsen för kapellet. Några fynd, som kan styrka detta antagande har dock ej gjorts.

Prästgården

Strax sydost om kyrkan på södra sidan om vägen är prästgården belägen. Den hade redan under medeltiden sin plats på samma ställe. Detta framgår bl a av att en medeltida ladugård, riven 1912, låg söder om den nuvarande prästgården med sin N gavel invid vägen.¹²

Prästgården är uppförd av kalksten i två våningar i typisk äldre gotländsk byggnadsstil (fig 770). Den byggdes av socknens husbönder 1761, sedan den gamla, troligen till större delen medeltida prästgården rivits. Kyrkoherde vid denna tid var Jakob Broander, född i När 1707 och död här 1769.

Öster om prästgårdens manbyggnad ligger i rad tre mindre hus, brygghus, garage och hemlighus.

Den medeltida prästgårdsladugården, som revs 1912, var uppförd av kalksten, vitkalkad och täckt av ett brant

agtak (fig 771). I norra gaveln mot landsvägen, hade den ett ursprungligt fönster av huggen kalksten, uppåt trepassformigt avslutat. Detta är det enda kända till vår tid bevarade medeltida prästgårdsuthuset på Gotland.

Vid sitt besök i När omkr 1860 för beskrivningen av kyrkan observerade Brunius även den gamla prästgårdsladan. Eftersom detta är den enda kända beskrivningen av ladan citeras den här in extenso:¹³ »Öster om och nära kyrkan ligger prestgården, hvilken har en ganska märkvärdig lada, som förtjenar att tagas i närmare skärskådande. Byggnaden, hvilken är aflångfyrkantig, har temligen höga gavvelrösten åt söder och norr samt kroppåstak med vattenfall åt vester och öster. Yttre bredden utgör 34.4 (ca 10,5 m) och längden 140.6 (ca 43 m) samt sidomurarnas höjd 10.0 (ca 3 m). På östra sidomuren finnes en stor lågrakspetsig port. Å södra gavvelmurens röste märkas tvenne små rakslutna gluggar öfver hvarandra. Norra gavvelmuren har å midten en anseelig glugg, som utvändigt är rätvinklig med spetsbågig och trebladig betäckning, men invändigt rätvinklig och raksluten. Byggnaden, hvilken saknar både socklar och gesimser, är

Fig 771. Den medeltida prästgårdsladans norra gavel med ursprunglig fönsteromfattning. Foto M Klintberg 1912, ViLA.

The medieval vicarage barn. The north gable with the original window surrounds.

uppförd till hörnstycken samt port- och gluggomfattningar af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten. Denna lada har, såsom det tyckes, lika hög ålder som kyrkan.»

Sockenmagasin

Genom ett kungligt brev 1750 föreslogs inrättandet av sockenmagasin i landet. Detta upprepades 1757 och samma år bildades i När en förening, som beslöt att inrätta ett sockenmagasin i kyrkan. 1759 beslöts, enligt ett sockenstämmoprotokoll följande: »Magasinsrummet är blifwet utsedt uti Ringkammaren i Nähres Kyrkia bak om Läktaren, som skall på Socknemäns egen bekostnad nestkommande år förfärdigas, åtminstone så stort, at

deruti kunna bärgas 40 Tr Spannmål, samt blifwa med tvenne läs försedt.»

Detta utrymme i ringkammaren, som avskärmades från kyrkorummet med en brädvägg anbringad i tornbågen, kom att användas som sockenmagasin i nära 100 år. 1863 byggdes ett fristående magasin av trä (fig 772), ursprungligen uppställt strax sydväst om kyrkan på »magasinsplanen». Detta flyttades på 1930-talet till dess nuvarande plats ca 200 m väster om kyrkan.

Fig 772. Sockenmagasin uppfört i skiftesverk 1863. Foto 1990.

The church storehouse, built 1863.

Kyrkogården

Kyrkogården i När är för gotlandsförhållanden påfallande stor till ytan. Den består av en äldre del kring kyrkan och en nyanlagd stor del väster om denna (fig 773).

Den äldsta delen av kyrkogården har till största delen kvar sin ursprungliga utsträckning, vilket framgår av de två bevarade stigluckornas läge i söder och öster. Åt väster har kyrkogården utvidgats vid flera tillfällen.

Den äldre kyrkogården omgärdas av en kallmur av kalksten som täcks av kalkstensskivor. Muren är av varierande höjd och bredd, högsta höjd ca 90 cm, lägsta ca 40 cm, beroende på nivåförhållandena. Säkerligen har muren ursprungligen varit betydligt högre, troligen av för-

svarsskäl. Detta framgår av anslutningsytorna på de båda bevarade stigluckorna.

Denna äldsta del av kyrkogården som är öppen mot den nya kyrkogården i väster har tre ingångar. Huvudingången i söder markeras av en stor stiglucka. I det sydöstra hörnet är prästgårdens ingång belägen. Den markeras av en mindre stiglucka. Slutligen finns i det nordöstra hörnet en bred, sent upptagen ingång, som markeras genom gjutna grindstolpar.

Den södra, största stigluckan (även kallad »likporten») är uppförd av tuktad kalksten och flis samt putsad med undantag för bågar och inre hörnkedjor, som är av hug-

Fig 773. Situationsplan, 1:2000. Uppm L E Olsson 1985.

Site plan, scale 1:2000.

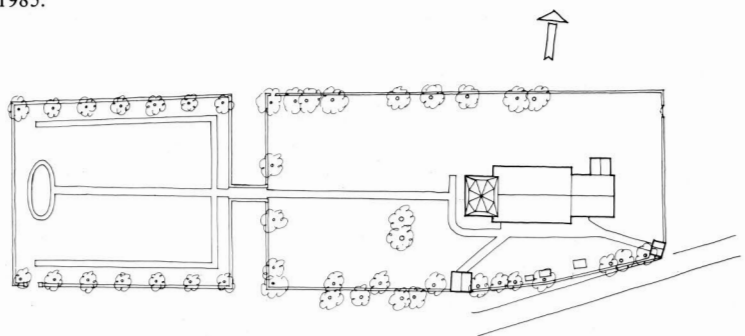

Fig 774. Kyrkan och kyrkogården med dess två stigluckor. Foto M Klintberg 1902, ViLA.

The church and the churchyard with its two lichgates.

gen kalksten (fig 775). Den har spetsiga bågar i söder och norr, den yttre med bred halvrund vulst; den inre med hålkäl. Invändigt täcks stigluckan av ett något spetsigt tunnvalv i nord-sydlig riktning. Golvet täcks av stora gravstenar av sandsten och kalksten; sju stycken samt en som lagts som tröskelsten utanför. Stigluckan täcks av ett spetsigt sadeltak av vattrandade falbräder. Den yttre öppningen stängs nu med svartmålade järngrindar. Hela stigluckan är både in- och utvändigt putsad och vitkalkad. Av färgspår att döma har den en tid invändigt varit avfärgad med rosafärgad kalk.

Stigluckans tak har utbytts och lagats vid flera tillfällen. I räkenskaperna 1780 nämns följande: »Åtgåt til liklukans tak på östra sidan, som lades nytt och med tjära smordes.»

Den östra stigluckan (fig 776), eller »lilla Kyrkogårdsporten», som den också kallas, är även den uppförd av tuktad kalksten samt putsad och kalkad med undantag för bågar och inre hörnkedjor, som är av huggen kalksten. Den har i öster en rikt profilerad spetsbågig omfattning med huggna droppstenar. Den västra (inre) bågen är

högre, spetsbågig samt är försedd med hålkäl. Stigluckan täcks invändigt med ett tunnvalv i östvästlig riktning. Både i norr och söder har stigluckan invändigt nischer, troligen använda som sittnischer. Nischernas mått: Norra nischen: höjd 118, bredd 107 cm (nedtill). Södra nischen: höjd 123, bredd 119 cm. Stigluckan är putsad och vitkalkad även invändigt. Liksom på den södra stigluckan finns här spår av en rosa kalkavfärgning, troligen från 1700-talet. Sadeltak av tjärade, vattrandade bräder (falor). Stigluckan har på insidans norra sida hörnkedjor av fint huggen kalksten med markerade putsränder (21–22 cm).

Stigluckan har reparerats vid flera tillfällen, främst gäller detta taket. Vid ett kyrkorådssammanträde 1874 påpekades följande: »Östra portens sidostycken skulle göras nya och begge portarne i öfrigt repareras. Tvenne palmar sten och tre tolfter sju alns bräder ansågs härtill behöflige och skulle anskaffas, hvarjemte från stenhuggeriet i Alskog borde beställas ej mindre huggna sidostycken till den östra porten än flisor till täckning af det nya murstycket» (kyrkogårdsmuren).

Fig 775. Södra stigluckan («Likluckan»), yttre fasaden. Foto 1965.

The southern lichgate («burial gate»).

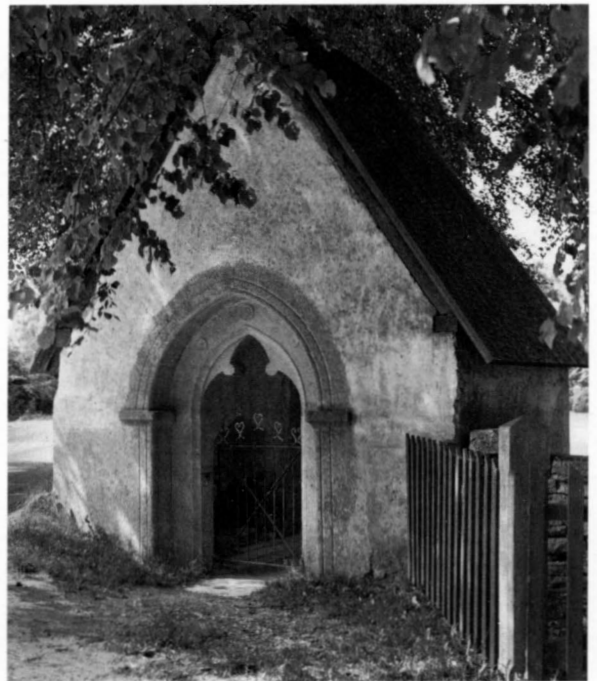
Fig 776. Östra stigluckan «Lilla kyrkogårdsporten», yttre fasaden. Foto 1965.

The eastern lichgate.

Ingången strax söder om det nordöstra hörnet markeras genom två gjutna järnstolpar och stänges med svartmålade järngrindar.

Muren kring den gamla kyrkogården närmast kyrkan har förnyats och kompletterats vid flera tillfällen. I stämoprotokoll 1711 påpekas »at Kyrkiogårdsmuren och leden skola uptagas med thet aldra första». Av detta framgår att inhägnaden vid denna tid bestod dels av en stenvmur, troligen i söder mellan de båda stigluckorna, dels stängsel av trä («leden»).

Ännu 1765 (vis prot) var kyrkogårdsinhägnaden till stora delar av trä. »Kyrkogårds Stängslen behöfde ock Reparation, i synnerhet uti Nähr, hwarest större delen ännu war af bräder. Men husbönderna förklarade sig uppå Praesuls föreställning willige at upsätta sten runt omkring hela kyrkogården, allenast de fingo lof at dertil bruka kalkbruk, emedan de icke förstodo sig uppå at uplegga lös mur Så at den kunde hafwa någon wahraktighet. Praesul lofvade det Consistorium skulle göra en underdånig föreställning härom till Hans Kongl. Majt med anhållan, att detta stift måtte blifwa eximeradt ifrån

Hans Kongl. Mts nådiga Förordnande uti des nyl. ankomne Tryckta Circulaire Bref ang. de lösa murars uppsättjande omkring kyrkogårdene, emedan ingen tillräckel. gråsten här å landet finnes, och sådana murar af vår kalksten swårigen kunna åstadkommas.»

Vid en visitation 1813 är det åter aktuellt med reparation av kyrkogårdsmuren: »Södra sidan af Nährs Kyrkogårds Mur, som är murad, skall repareras med allra första. Vid denna Reparation skola Kyrkoherden med kyrkowärdare ställa sig till efterlefnad Kongl: Majts Bref d. 28 aug. 1764 ...¹⁴ och det så mycket mera, som uti Nähr finnes tjenlig Sten, hvaraf den omurade kyrkogårdsmuren är upsatt, hwilken långt äldre är än den murade och rappade, som nu är förfallen, ändå är i fullt och godt stånd.»

Ett speciellt problem med Närs kyrkogård var i äldre tider vattnets avledande. I ett stämmoprotokoll 1708 anbefalldes »At ett dike skal gräfwäs genom Kyrkiogården på östra sidan neder til åen, at sålunda leda Watnet uhr jorden, at liken kunna sättias torra neder i sina grifter».

Mer än 100 år senare, 1840, påpekades samma sak i ett stämmoprotokoll: »Flere Soknemän åskade, att ett dike borde gräfwäs på Kyrkogården till vattnets afledande ...» Den sank kyrkogården har uppenbarligen varit ett stort problem för församlingen inte endast vid gravgrävning utan också för vården av kyrkobyggnaden. Långhusets sockel både på nord- och sydsidan har skadats svårt. På sydsidan har sockeln till stora delar ersatts med ny sten, medan den på norra sidan är helt bortvittrad.

Vid 1800-talets mitt blev det nödvändigt att planera kyrkogården och att så småningom utvidga den på grund av den stora befolkningstillväxten. Vid en sockenstämma 1864 beslöts att »med första skulle ombesörjas jämnandet af platsen närmast Kyrkomuren, medelst borttagande af der befintlig kalk- och gråsten, gammalt murket träd, äfvensom vid muren uppstälde större graf-täckningsstenar; och skulle rörande sistnämnda grafstenar särskildt, medelst kungörelse från predikstolen tillsägas derom, att dhe, som kan veta sig vara egare af desse grafstenar, hafva att inom 14 dagar efter skedda tillsägelsen desamma ifrån Kyrkogården afhemta, vid äfventyr, att de komme att förklaras för Socknens egendom; lemnade dock Socknemännen öppet för enhvar, att sina grafstenar så som gåfva till Kyrkan öfverlåta».

Från 1600-talets senare del, då församlingen hade 250–290 innevånare, till 1870-talet ökades folkmängden till 1250 personer. Detta innebar att kyrkogården ej längre räckte till utan måste utvidgas åt väster, vilket skedde åren 1881–82.

Nya kyrkogården

Den nya kyrkogården, som är belägen omedelbart väster om den gamla invigdes i maj 1948 av biskop Gunnar Hultgren. Man hade sedan 20 år tillbaka planerat utvidgningen, men arbetet hade inte kunnat påbörjas förrän efter krigsslutet.

De båda kyrkogårdarna åtskiljs av ett djupt dike, över vilket en betongbro klädd med kalksten för. Liksom den gamla kyrkogården omgärdas den nya av en kallmur av kalksten samt av planterade träd och häckar. I den nya kyrkogårdens västra del anlades ett »område för urngravar», en s k urnlund.

Arbetet med den nya kyrkogårdens anläggning utfördes till stor del av församlingsborna. Arkitekt var Ove Leijonhufvud, Stockholm.

Äldre gravminnen

På den äldre delen av kyrkogården söder om kyrkan finns tre tumbor av trä och sten med täckstenar av sandsten och kalksten (fig 777). Detta är ovanliga anordningar som belyser ett äldre gravskick.¹⁵ Liknande tumbor, men äldre och helt av kalkstenshällar, finns på kyrkogården i Lärbro – två från 1300-talet – och en liknande i Hellvi från samma århundrade.¹⁶

Tumba I. Täcksten av kalksten på sockel av ek, i hörnen hopfogad genom laxade knutar. Gravstenen, som tjänstgör som täcksten, är av kalksten. Dess inskrift är helt utplånad. Mått: L 234, Br 141, Tj 12 cm. Tumbans H 51 cm.

Tumba II. Täcksten av sandsten på sockel av ek i hörnen hopfogad genom knutning. Kring kanterna profilerad. På den täckande gravstenen finns följande svårt vittrade inskrift: ÅR 1832 / ÅR DENNA STEN ... / NILS JOHANSSON (MA)TISSE FÖD 1781 / DEN 6 IANUARI OCH DÖD DEN 8/3 1851 / MARGARETHA GRELSDATER FÖD 1788 (?) / DEN ... Övrig text oläslig. Mått: Stenens L 226, Br 148, Tj 21 cm. Tumbans H 50 cm.

Tumba III. Täcksten av kalksten på sockel av sten. Mått: L 319, Br 232, Tj 16 cm. Tumbans H 68 cm. Täckstenen är hålkälad.

Tumba nr III, den östligaste, skall ha inrättats över kyrkoherden Carl Magnuss Hägg, som avled 1828. I enlighet med en överenskommelse mellan släkten Hägg och släkten Klintberg skulle denna grav användas av båda släkterna. Här begrovs således prosten Matthias Klintberg 1868 och hans hustru 1874. Det är möjligt att denna grav även är identisk med den »murade graf», som tillkom redan 1769 då prosten Jakob Broander begrovs. I så

Fig 777. Gravtumbor på kyrkogården söder om kyrkobyggnaden. Foto 1965.

Covered tombs in the churchyard south of the church.

fall kan den senare ha använts som prästgrav även för kyrkoherdarna Jacob Bolin, död 1809, och Johan Broander död 1816.

Tumba nr II, den mellersta, är enligt inskriften på

gravstenen inrättad för Nils Johansson Mattise (gård i socknen) och hans hustru Margaretha Grelsdotter.

Tumba nr I, den västra, vars inskrift är fullständigt utplånad, skall vara den »Sibergska valvgraven».¹⁷

Fig 778. Kyrkan och den östra stigluckan från sydost. Foto Carl Curman 1893.

The church and the eastern lichgate seen from SE, 1893.

Kyrkobyggnaden

Plan och material

Närs kyrka består av ett tvåskeppigt långhus med tre travéer från tiden omkr 1300 samt ett lägre och smalare kor från samma tid (fig 779). Tornet i väster är en kvarstående byggnadsdel från en liten romansk kyrka på samma plats. Vid en utgrävning företagen 1933 påträffades grundmurarna till denna äldre kyrkobyggnad, som visade sig ha haft ett litet rektangulärt långhus samt ett nästan kvadratisk kor med absid (fig 831). Denna kyrka revs när det nuvarande långhuset och koret uppfördes omkr 1300. – Sakristian på korets norra sida tillkom 1878. Den efterträdde en mindre sakristia byggd 1820.

Kyrkan är uppförd av tuktad samt huggen, grå kalksten, med inslag av rödaktig kalksten i korportalen samt delar av långhusportalen. Portaler, fönsteromfattningar, socklar och hörnkedjor i exteriören samt inre omfattningar och bågar är av fint huggen kalksten;¹⁸ åtskilliga block med stenhuggarmärken (se nedan).

Samtliga fasader är putsade och kalkade. Detta skedde senast vid kyrkans restaurering 1982. Samtliga medeltida byggnadsdelar har fint huggna hörnkedjor med följande mått: långhuset: 24–27 cm, koret 22–23 cm och tornet ca 25 cm.

Enligt gjorda iakttagelser samt arkivalier torde kyrkan alltid ha varit putsad. På 1700-talet nämns putsningen och kalkningen vid flera tillfällen i stämmoprotokollen, så 1768: »Tillsades Soknemän, at i winter tilreda kalkugns-wed til at brenna kalk i sommar, at dermed i framtiden speka kyrkan, som Soknefolket tillofwade i wintras ...». Denna »späckning» synes ha genomförts 1771 (st prot).

På 1830-talet hade församlingsborna svårigheter med nedfallande kalkning. »... sammanträdde Nährs Socknemän för att samråda angående de bristfälligheter gen. hvitlimningens affallande, som redan yppas vid den förleden sommar af Olof Sandström i Fröjel å kyrkan verkställde Reparation och stadnade församlingen ... i det beslut, att innan någon ytterligare åtgärd mot Sandström vidtages, han bör tillfrågas, huruvida han ... vill instundande Sommar för egen räkning omarbeta och upphjelpa det ifrågavarande bristfälliga ...» (st prot 1837).

Koret och långhuset har enhetligt utformade socklar, en enkel låg skråkantad sockel av grå kalksten på södra, östra och västra sidorna (fig 781). På norra sidan saknas särskilt sockelparti. Säkerligen har det ursprungligen funnits sockel även på dessa byggnadsdelar. Den kan möjli-

gen ha vittrat bort på grund av Närkåns ofta förekommande översvämningar och det sankna tillstånd kyrkogården ofta befann sig i. Som framgått av kyrkogårdens beskrivning krävdes dränering både under 1700-talet och 1800-talet »för att leda Watnet ur jorden, at liken kunna sättias torra neder i sina grifter».

Tornets sockel, som är betydligt bättre bevarad, är högre och består av två välhuggna skråkantsocklar av grå kalksten över varandra (fig 781). Denna ovanligt utformade sockel är säkerligen ursprunglig, således från 1200-talets andra fjärdedel. – Sakristians sockel, enkel skråkantad av kalksten, är samtidig med sakristiebygget från 1800-talet. Den vilar på en mursula av kalkstensflis i bruk samt har varit överputsad.

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, en i varje medeltida byggnadsdel. Två är placerade på södra sidan, korets och långhusets, medan tornets portal återfinns i väster.

Korportalen är rikt skulpturalt utformad och kröns av en vimperg (fig 785). Den är uppförd av grå, gulgrå och rödaktig kalksten i rik färgväxling (baserna grå, tympanon, delar av arkivolten samt båda kapitälbanden gulgrå, övriga delar rödaktiga). Portalomfattningen är avtrappad och har i vinklarna slipade kolonnetter, som uppbär kapitälband. Kolonnetterna vilar på urnformade baser. Under dessa finns ett basparti vars yttre delar på båda sidor är svårt skadade genom vittring. – De inre posterna uppbär en rikt konturerad tympanonskiva som har hjässdroppar med liljeformad och bladformad kontur. Den täcks delvis av en mantel med likaledes liljeformade »droppar» samt i fälten huggna blommor. Kapitälbanden, som har rikt profilerade täckplattor, är prydda med stiliserad växtornamentik, främst bladformer med diamantnerver; olikartat utformade på de båda sidorna (fig 787). Vimpergen täcks av hålkälade skivor av grå kalksten.

Portalen har inre omfattning av huggen grå kalksten och avslutas uppåt i en trubbig triangelbåge. På flera av omfattningens kalkstensblock har stenhuggarmärken påträffats (se nedan). Tvådelad, brunmålad dörr med speglar. Överdelen går ej att öppna.

Långhusportalen är betydligt större än korportalen men har i övrigt samma uppbyggnad (fig 790). Portalomfattningen är avtrappad och kröns av en vimperg. I av-

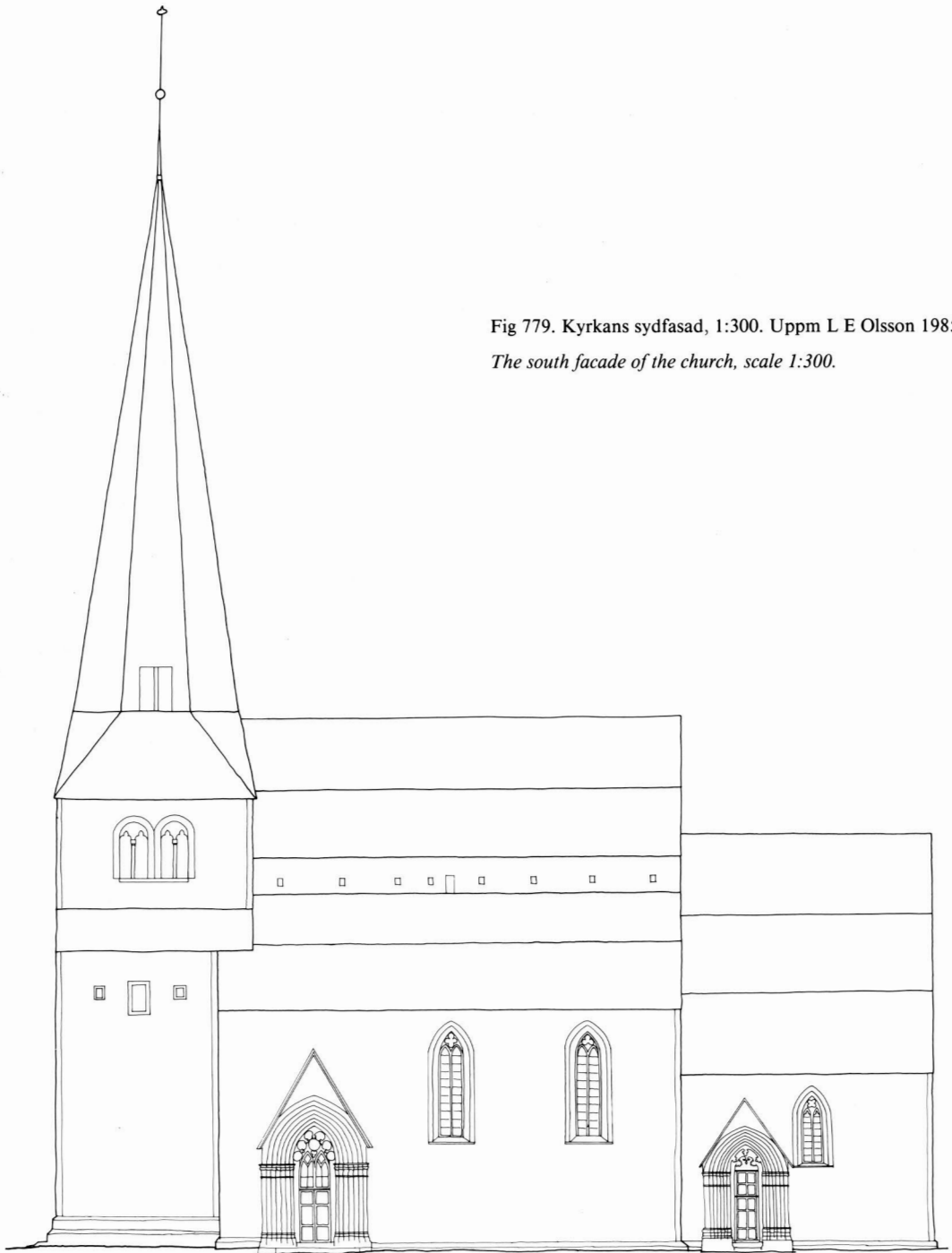

Fig 779. Kyrkans sydfasad, 1:300. Uppm L E Olsson 1985.
The south facade of the church, scale 1:300.

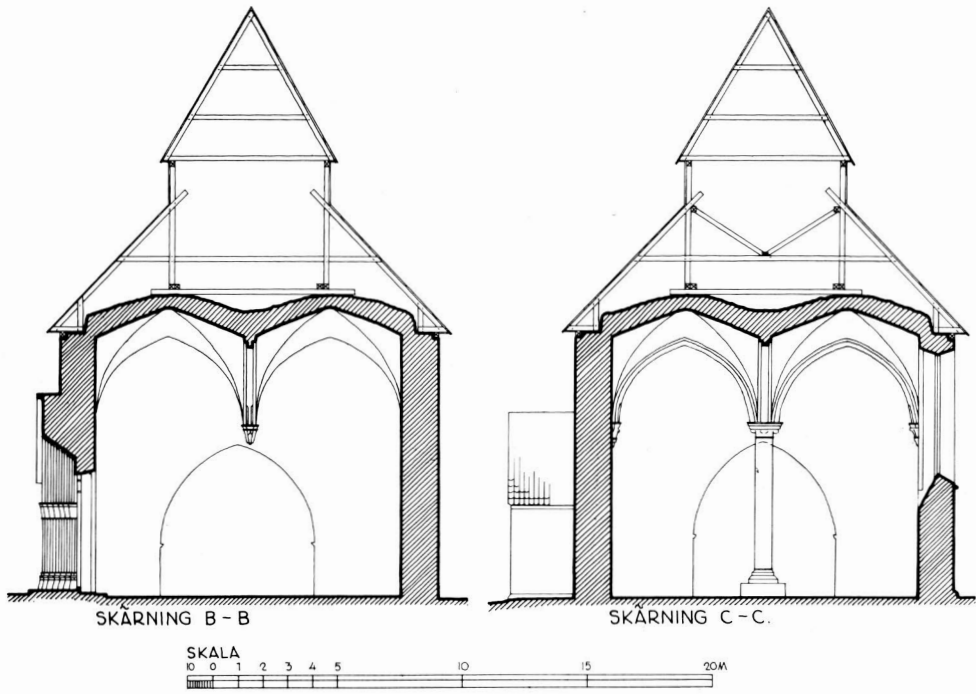
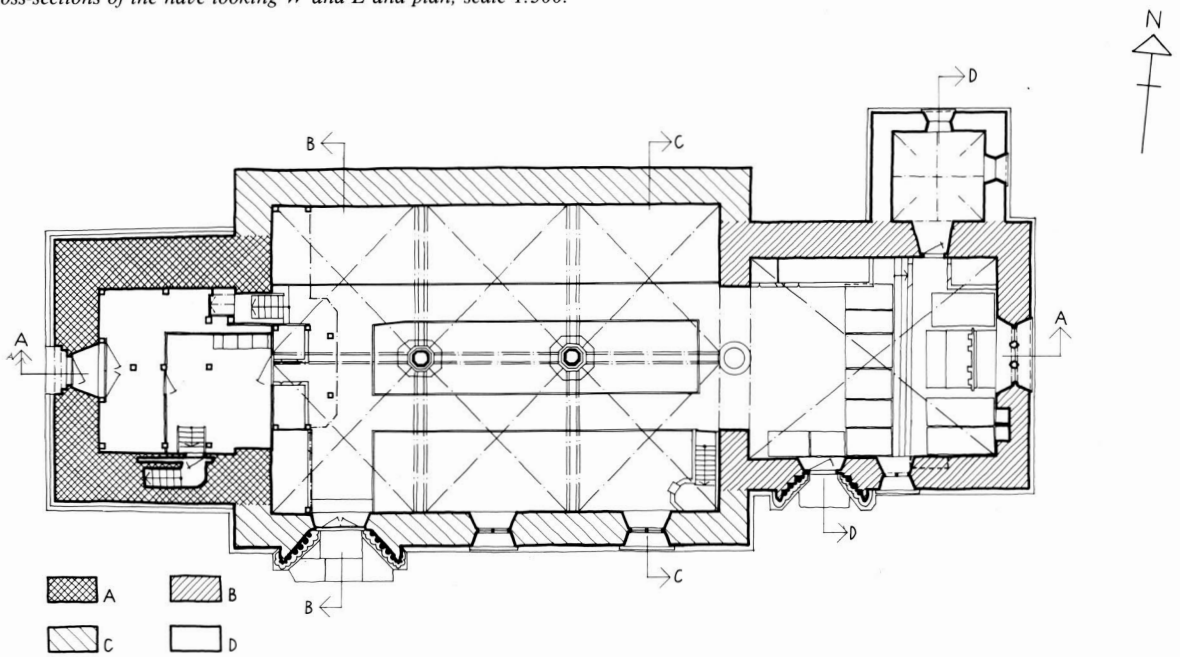

Fig 780. Sektioner av långhuset mot väster och öster samt plan, 1:300. Uppm J Söderberg 1940, kompl av L E Olsson 1987.

Cross-sections of the nave looking W and E and plan, scale 1:300.

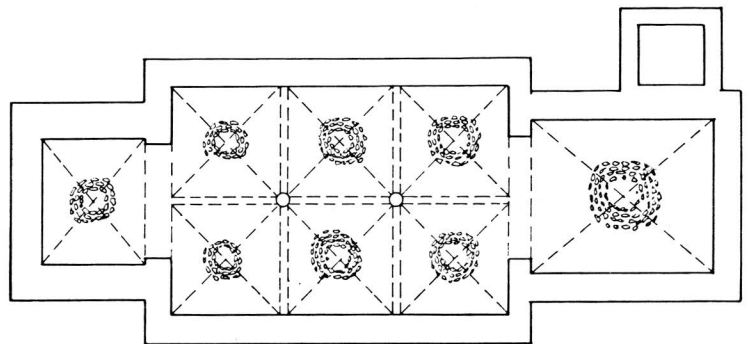
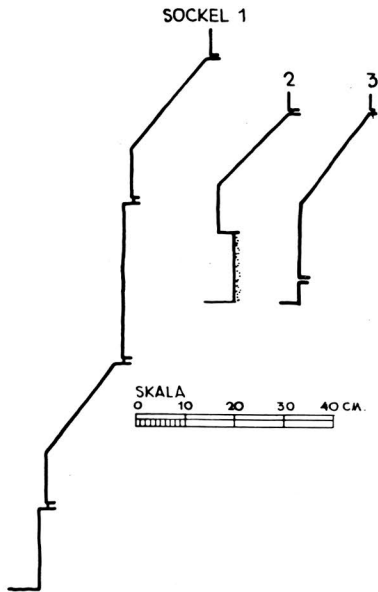
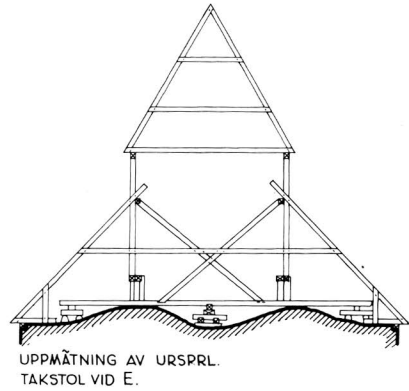
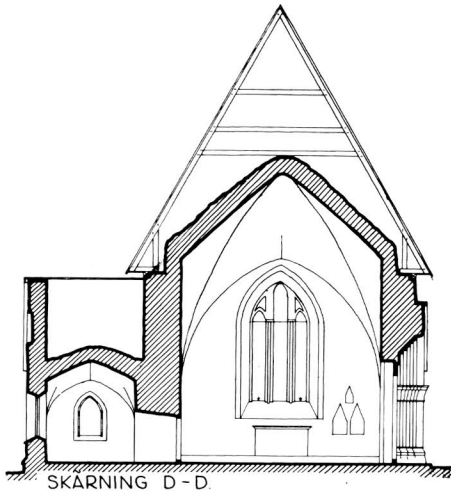

Fig. 781. Sektion av koret mot öster samt långhusets ursprungliga takstol (se fig 782), 1:300. Sockelprofiler samt valvplaner. Uppm J Söderberg 1940, kompl av L E Olsson 1987.
Cross-sections of the chancel looking E and original roof-trusses of the nave, scale 1:300. profiles of bases and plan of vaulting.

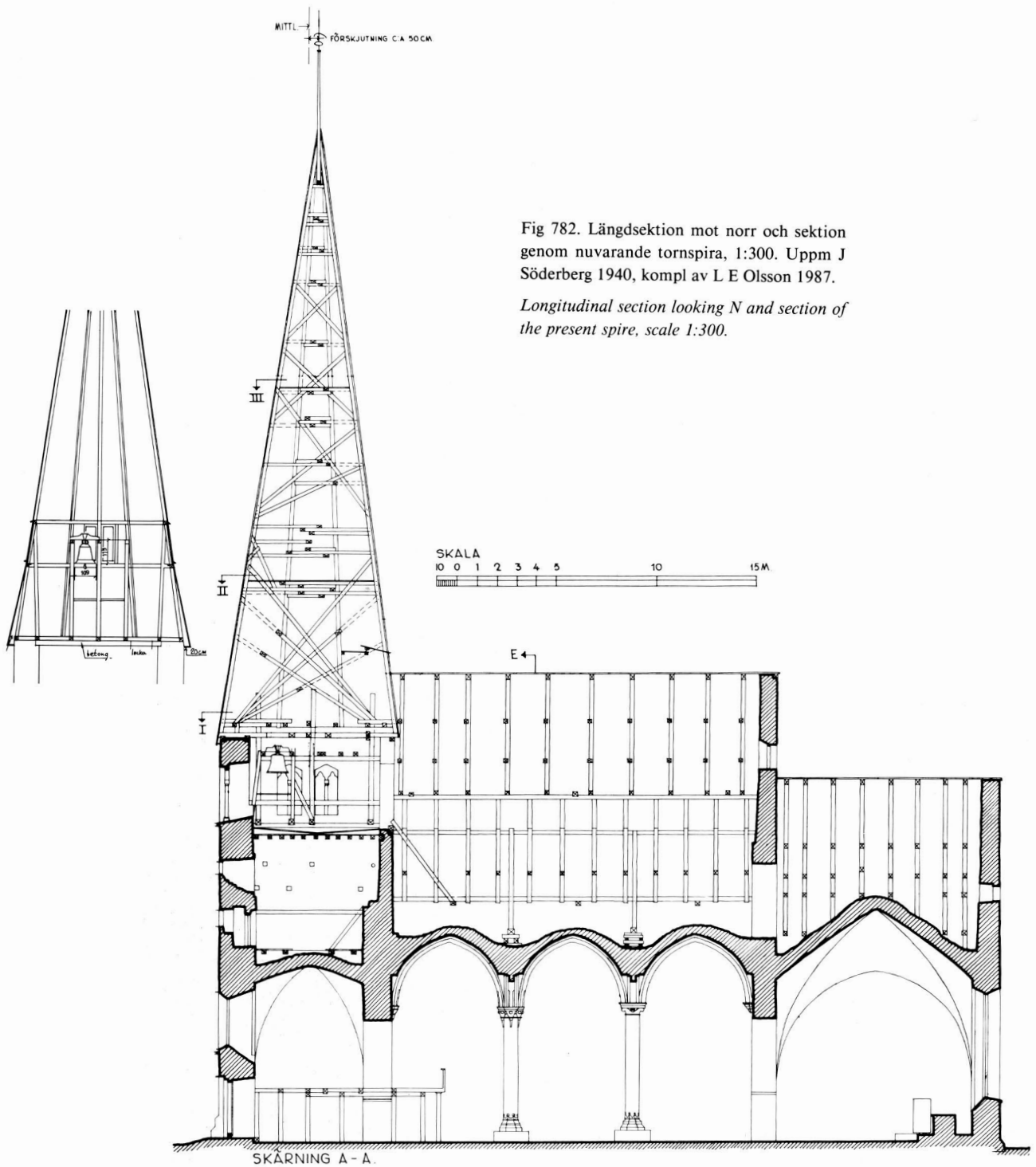

Fig 782. Längdsektion mot norr och sektion genom nuvarande tornspira, 1:300. Uppm J Söderberg 1940, kompl av L E Olsson 1987.

Longitudinal section looking N and section of the present spire, scale 1:300.

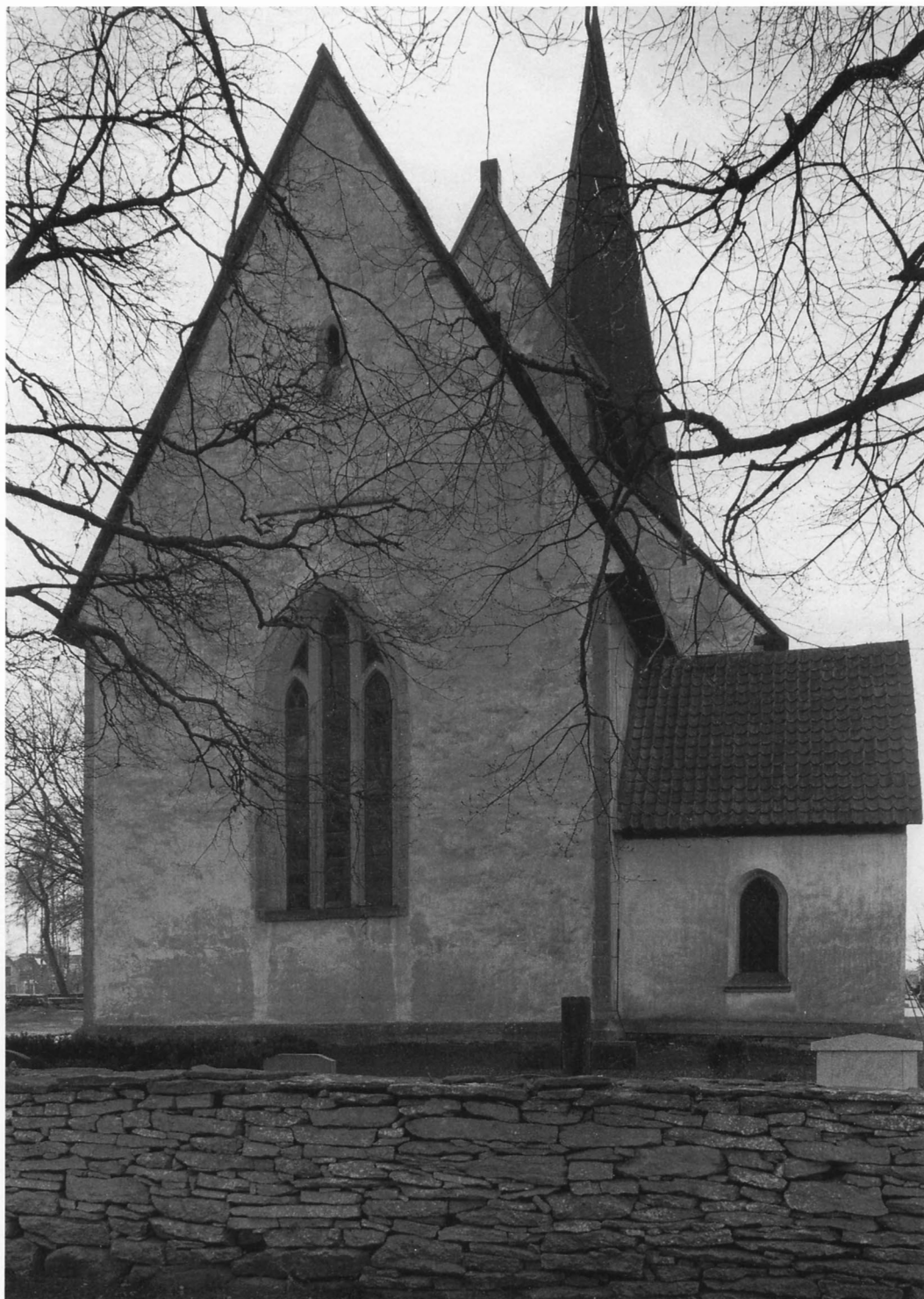

Fig 783. Kyrkans östra fasad. Foto 1965.

The east facade of the church.

Fig 784. Koret och sakristian från nordost. Foto 1965.

The chancel and the sacristy from NE.

trappningens vinklar finns på ömse sidor fem slipade kolonnetter, som uppbär kapitälband. Kolonnetterna vilar på urnformade baser samt under dessa ett basparti med växtornamentik i form av solfjäderformigt anordnade blad. De inre posterna, som står på en tröskelsten, är utförda av rödaktig kalksten jämte tympanonskivan, medan övriga delar är av ljusgrå kalksten. Tympanonskivan har utformats med sex rundlar som delvis bildas genom en yttre mantel som i mitten avslutas med en skulpterad liljeformad »droppe». Kapitälbanden, som har profilerade täckplattor, är dekorerade med stiliserad huggen växtornamentik i form av blad, olikartat utformade på båda sidorna (fig 791). Dessa är nu nyhuggna (se nedan). Vim-

pergen täcks av hålkälade utåt profilerade kalkstensskivor.

Portalens inre omfattning har hörnkedjor av huggen kalksten och avslutas uppåt i en trubbig triangelbåge. Bomhål saknas. Dörr med rektangulära speglar och i den övre delen två spetsbågiga fönster samt överst ett trepassformat fönster. Dörren, som ursprungligen hade färgade fönster (rött, grönt och blått) tillkom vid en omfattande reparation 1884 (vis prot), delvis efter Överintendents-ämbetets ritningar.

Portalen, som tidigt var i dåligt skick på grund av vittring, främst på kapitälband och baser, var föremål för reparationsarbeten redan på 1800-talet. I samband med

Fig 785. Korportalen och korets södra fönster. Foto 1965.
The chancel doorway and the south window of the chancel.

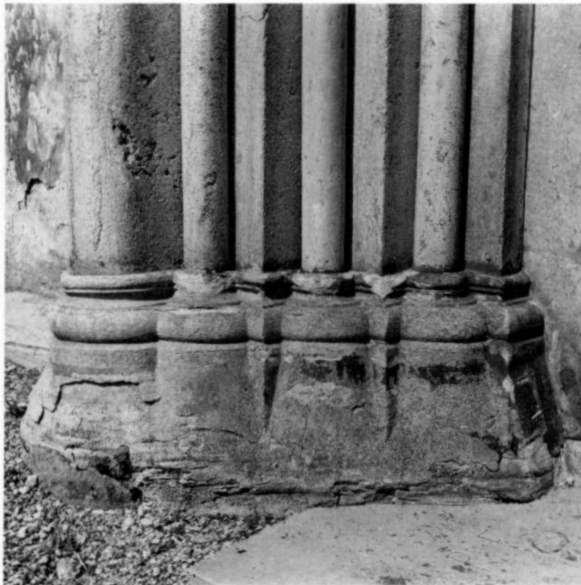

Fig 786. Korportalens västra basparti. Foto 1965.
The west base section of the chancel doorway.

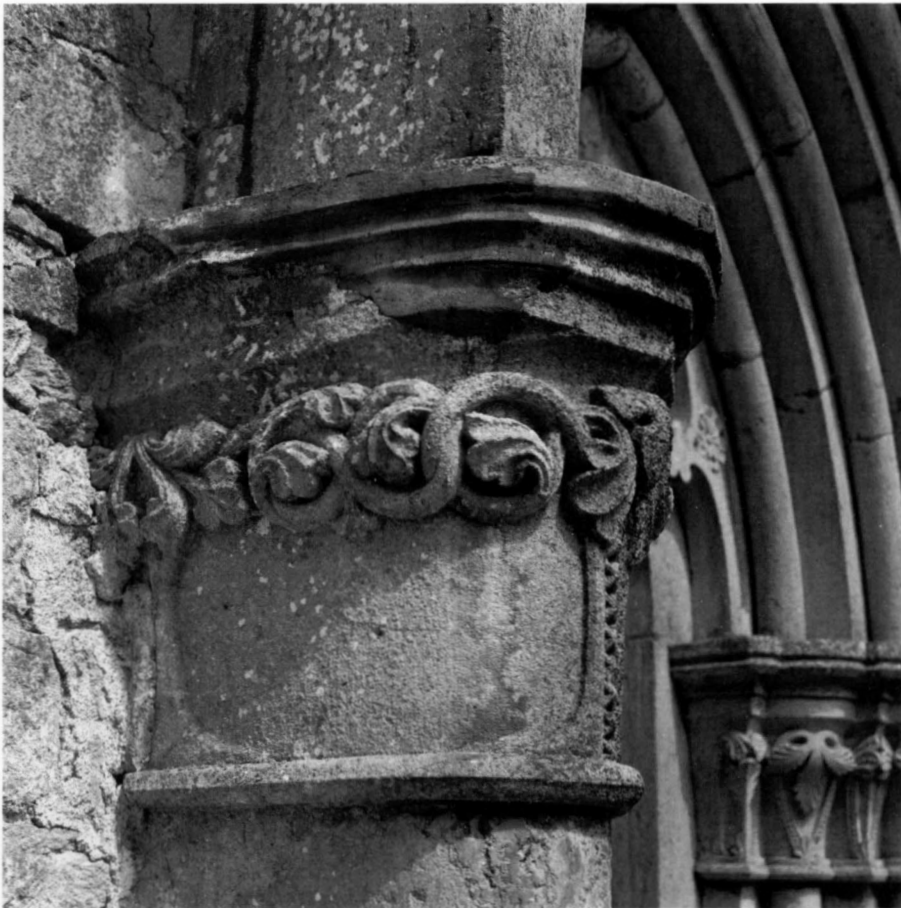

Fig 787. Korportalens västra kapitälband. Foto 1985.
The west band of capitals on the chancel doorway.

Fig 788. Korportalens östra kapitälband. Foto 1985.
The east band of capitals on the chancel doorway.

Fig 789. Korportalen, detalj av västra kapitälbandet. Foto 1965.
The chancel doorway, detail of the western capitals.

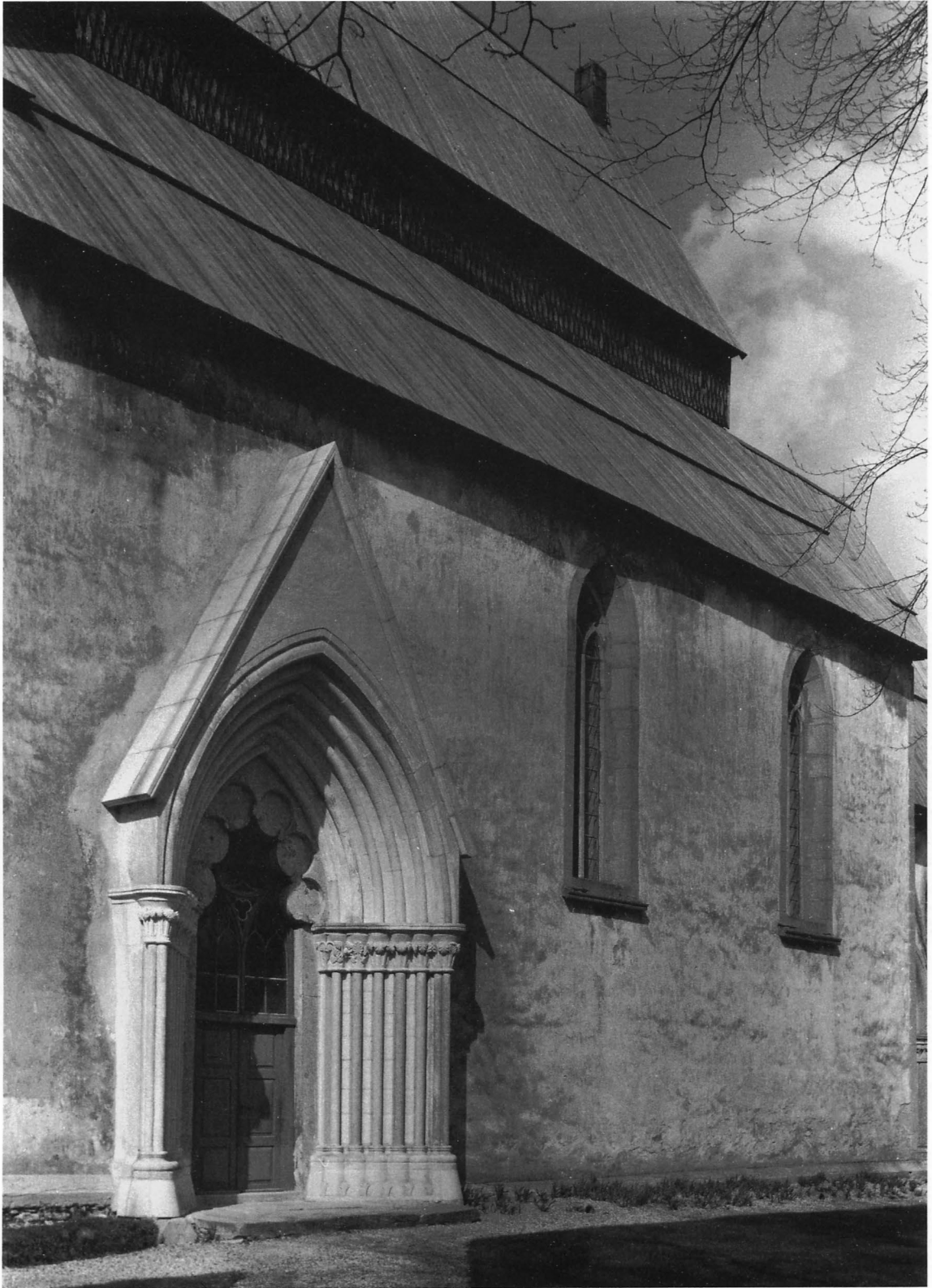

Fig 791. Långhusportalens västra kapitälband, nyhugget 1959–60. Foto 1965.

Fig 792. Långhusportalens östra kapitälband, nyhugget 1959–60. Foto 1965.

The west band of capitals on the nave doorway, carved anew 1959–60.

The east band of capitals on the nave doorway.

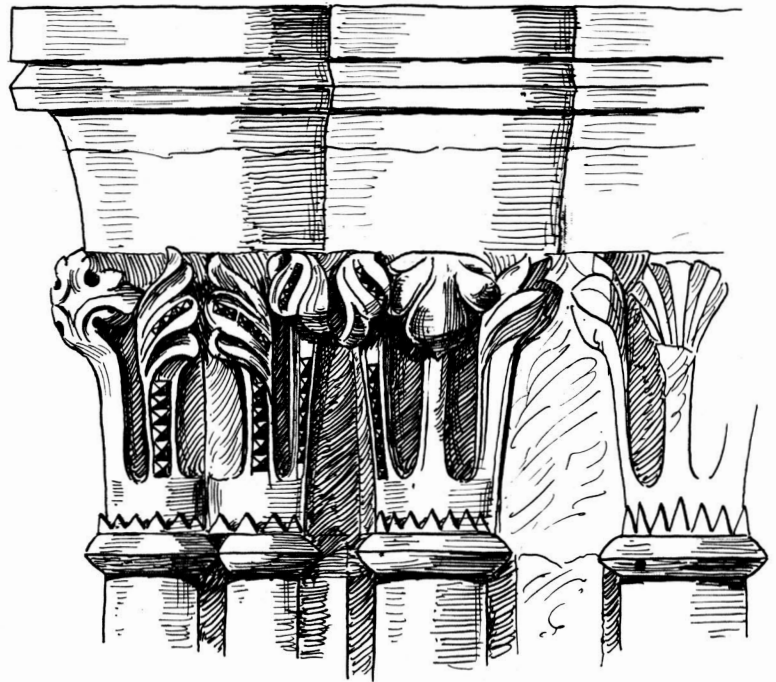
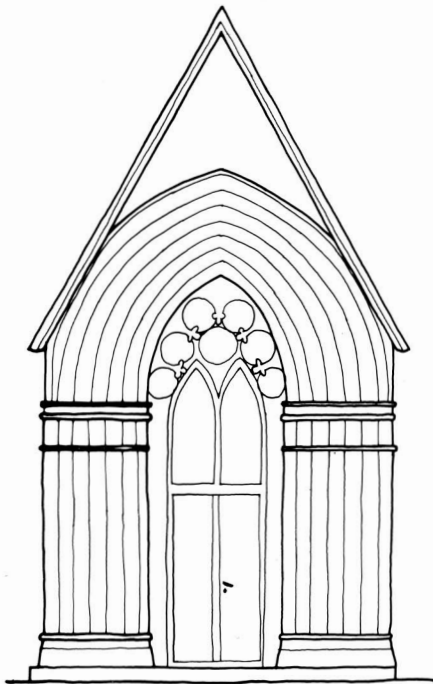

Fig 793. Uppmättningsritning av långhusportalen. A Hildebrand 1990.

Fig 794. Del av långhusportalens kapitälband. Efter ritning av A Essén.

Measured drawing of the nave doorway.

Part of the original band of capitals on the nave doorway. After a drawing by A Essén.

Fig 790. Långhusportalen och långhusets södra fönster. Foto 1965.

The nave doorway and south window.

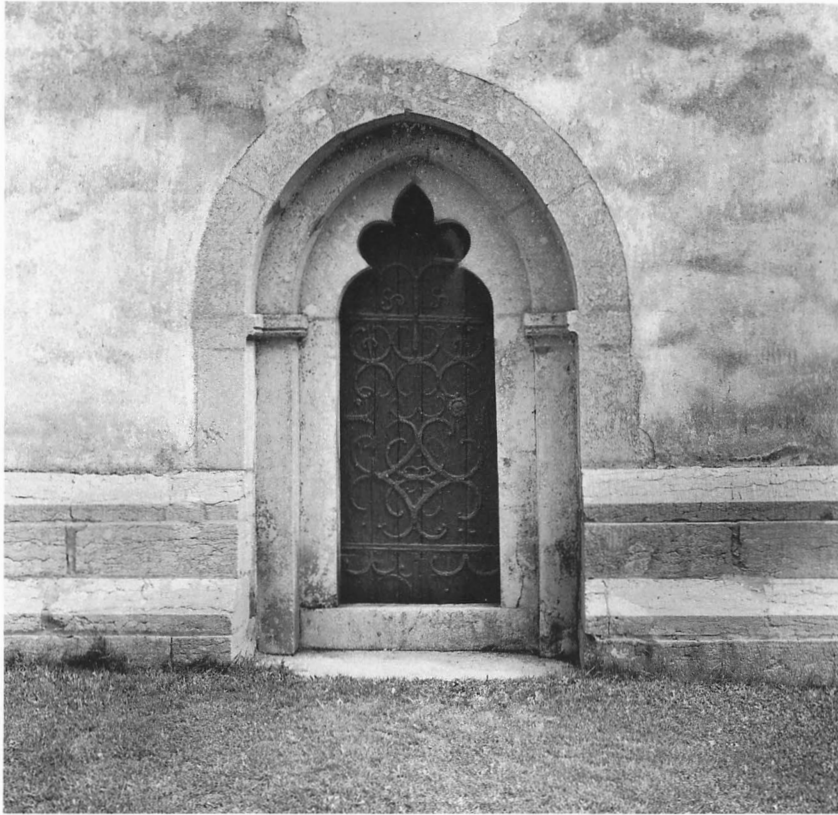

Fig 795. Tornportalen med dörr från byggnadstiden, omkr 1250. Foto 1965.

The tower doorway with an original door from around 1250.

Fig 796. Tornportalens dörr med smidda järnbeslag. Foto 1990.

The tower doorway, door with wrought iron details.

kyrkans restaurering 1885 lagades portalen »provisoriskt» med cement (vis prot). Detta påpekades av biskopen vid en visitation 1892: »Felande kolonner o bortfallna delar i vestligaste portalen å södra sidan hade på ett vanprydligt sätt ersatts av Cementsfyllningar. På förslag af hh biskopen beslöt kyrkorådet med första inhemta kostnadsförslag till portalens värdiga restaurering samt att derefter, såvidt förslaget ej innebure för stora offer, göra behörig framställning om sådan restauration, så snart den ekonomiska bärkraften inom församlingen det tilläte.»

Först 1959–60 kom detta till utförande. Delar av arkivolten, båda kapitälbanden, kolonner och baspartier har ersatts med nya, huggna med de ursprungliga som förebild.¹⁹ Arbetet utfördes skickligt av Henry Karlsson, Slite. Signaturen HK återfinns inhuggen på det östra kapitälbandet.

Tornportalen är den äldsta av kyrkans tre portaler och samtidigt den enklaste (fig 795). Den är infogad i tornets västra mur, tvåsprängig, helt av huggen grå kalksten. De två yttersta omfattningarna är rundbågiga, medan den innersta uppvisar en spetsigt liljeformad kontur. I kapitälhöjd enkla profilerade lister. Den högra sockeln når

Fig 797. Korets östra tredelade fönster. Foto 1965.

The eastern window in the chancel.

ända fram till portalöppningen. De inre posterna, som uppbär tympanonskivan, vilar på en hög tröskelsten.

Den inre omfattningen, som skrånar starkt inåt, har hörnkedjor. Dörr av fyra stående furubränder med ursprungliga järnbeslag (fig 796). Den dateras till 1200-talets mitt.²⁰ Dörren stängs invändigt med bom av trä (kvarsitter) med bomhål i södra och norra smygen, det norra längst (ca 130 cm) och träskott, troligen ursprunglig anordning.

Fönster

Kyrkan har fönsteröppningar åt öster, söder och väster, medan norra sidan är helt blind med undantag för den sent tillkomna sakristian. Koret har två fönster; ett stort i öster och ett mindre i söder, långhuset har två ganska stora fönster i södra muren och tornet har ett litet fönster några meter ovanför tornportalen i västra muren. Samtliga fönster är ursprungliga och ej förstorade i sen tid, vilket är mycket ovanligt.

Korets östra fönster, kyrkans största ljusinsläpp, är genom poster av kalksten delat i tre fack, av vilka det mellersta är högst (fig 797). Samtliga fack avslutas uppåt i en spetsbåge. Både den inre och den yttre omfattningen

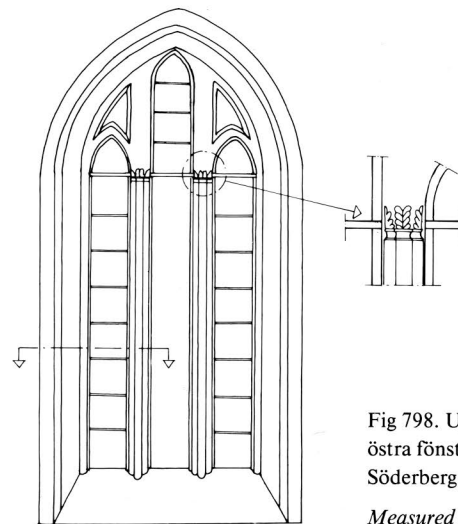

Fig 798. Uppm av korets östra fönster (insidan), J Söderberg 1940.

Measured drawing of the east window in the chancel.

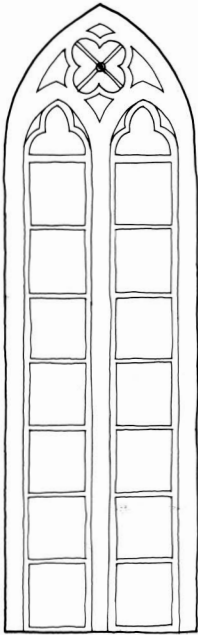
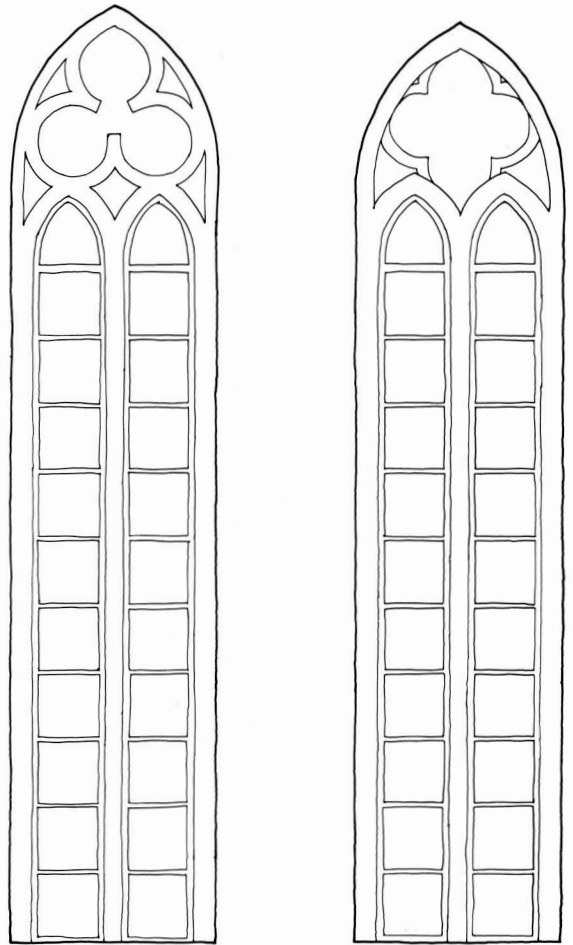

Fig 799. Uppm av korets södra fönster, J Söderberg 1940.

Measured drawing of the south window in the chancel.

Fig 800. Fönster i långhusets södra mur. Uppm av L E Olsson 1985.

Measured drawing of two windows in the south wall of the nave.

är av fint huggen kalksten. Flera av blocken, särskilt i den inre omfattningen, har stenhuggarmärken, alla av samma typ. I höjd med de yttre bågarnas anfang har de båda posterna invändigt huggen bladornamentik arrangerad i en krans (fig 798). Utvändigt har posterna till samma höjd en profilerad vulst som uppåt vid samma anfang avslutas i en tillspetsning med huggen konformad knopp. De tre fönstrens glas, ofärgat »antikglas», är infogade i ramar av plåt, överst i bågarna färgat glas (rött, blått, grönt och gult).

Korets södra fönster är placerat högt i muren strax öster om portalen (fig 799). Det är spetsbågigt och har både yttre och inre omfattning av huggen kalksten. Några av omfattningens block har stenhuggarmärken. Fönstret delas i två fack genom en profilerad mittpost av kalksten. Fönsterfacken avslutas uppåt i en trepassformad spetsbåge samt ovanför dem ett fyrpassformat masverk inom en spetsbåge. Solbänk av grå kalksten, nedåt avslutad i en

profilerad kant. Det ofärgade »antikglas» är infogat i träramar. Över masverket färgat glas (grönt, blått, rött och gult) i ornamentalt mönster.

Långhusets båda fönster är större än korets södra fönster men eljest likartat utformade: spetsbågiga, uppdelade i två fack och med omfattningar in- och utvändigt av huggen kalksten (fig 800). De avslutas uppåt i masverk, som i det östra fönstret är utformat som ett trepass, i det västra som ett fyrpass. Båda har i översta delen målat glas tillkommet vid restaureringen 1884.

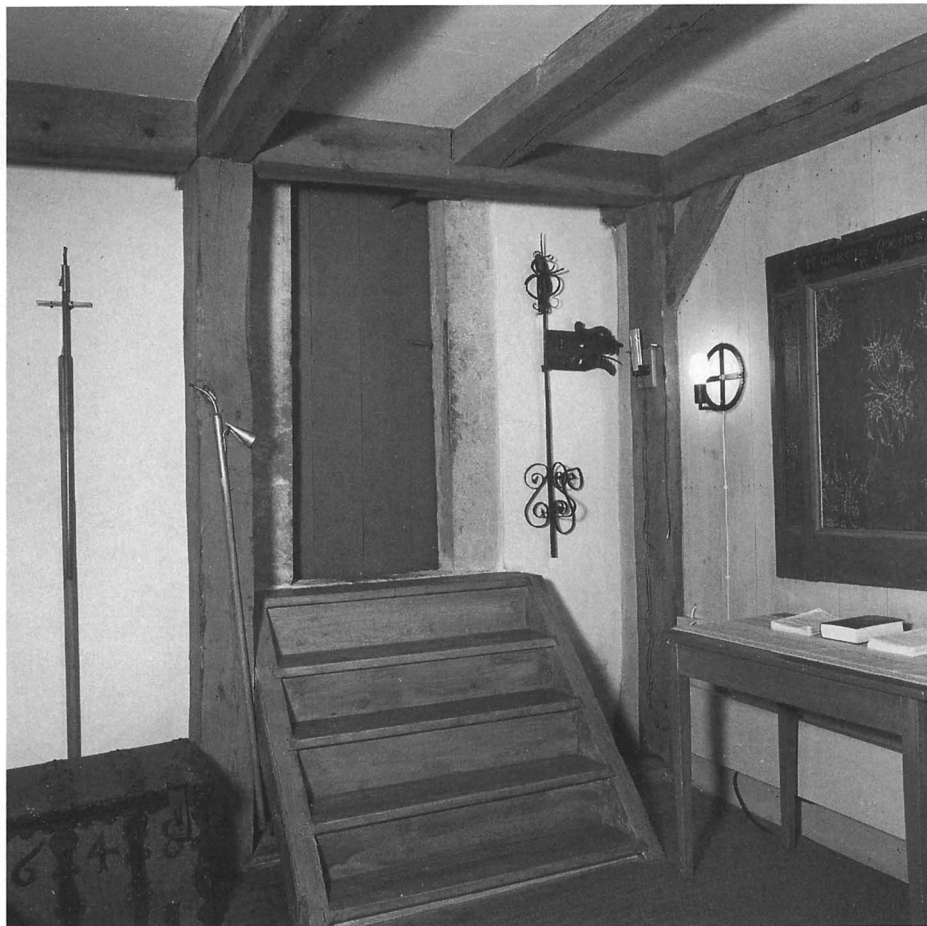
Nedåt avslutas de båda fönstren i utskjutande profilerade solbänkar av grå kalksten.

Invändigt har de omfattning av huggen grå kalksten, flera av blocken har stenhuggarmärken.

Tornets västra fönster, omedelbart ovanför portalen (fig 768), är svagt spetsbågigt samt har både in- och utvändigt huggen omfattning av grå kalksten. Det förefaller vara ursprungligt och skulle alltså ha tillkommit sam-

Fig 801. Ingång till murtrappan i ringkammarens södra mur. Foto 1990.

Entrance to the wall-staircase in the south wall of the tower.

tidigt som tornet i övrigt och med den rundbågiga romanska portalen (se nedan under Kyrkans byggnadshistoria). Fönstret, som har »antikglas» i träram, avslutas nedåt med en enkel, svagt utskjutande solbänk av kalksten. Inre omfattning av huggen, omväxlande grå och rödaktig, kalksten. Sneda smygar, nedåt starkt sluttande.

Tornet

Uppgången till tornet sker genom en murtrappa i dess södra och västra mur med högt placerad ingång: 85 cm över nuvarande golvnivå i ringkammarens södra mur (fig 801). Ingången har en rakövertäckt omfattning av huggen kalksten. Till denna leder en femstegs trätrappa. Öppningen stängs med en gråmålad dörr av stående furubränder. Den ursprungliga dörren kunde stängas inifrån med en bom, vilket framgår av de bevarade bomhålen i dörrsmygarna, det i den västra längst, ca 115 cm. Detta styrker antagandet att tornet använts i försvarssyfte (se nedan).

Den branta, 60–70 cm breda murtrappan löper i södra muren mot väster (fig 802), svänger om hörn i sydväst och löper sedan i västra muren upp till tornets första övervåning. Den upplyses i södra muren av en smal ljuslugg (höjd 50 cm, bredd 13 cm) med utvändig omfattning av huggen grå kalksten. Den har inåt sneda smygar och avtrappas nedåt. Vid trappans övre mynning finns i västra muren en något större ljuslugg (höjd 75 cm, bredd 18 cm). Även denna har en yttre omfattning av huggen kalksten.

Ingången till första övervåningen från trappan sker genom en rakövertäckt öppning (fig 803) med omfattning av huggen kalksten (höjd 170, bredd 60 cm). Dörr saknas, men har ursprungligen funnits. Den låstes med en bom, vars bomrännor finns kvar, den norra längst och träskodd (ca 140 cm lång).

Första övervåningen saknar nu taktäckning men några kvarsittande bjälkar samt bjälkhål i västra och östra muren talar för att tak ursprungligen funnits. I det sydöstra

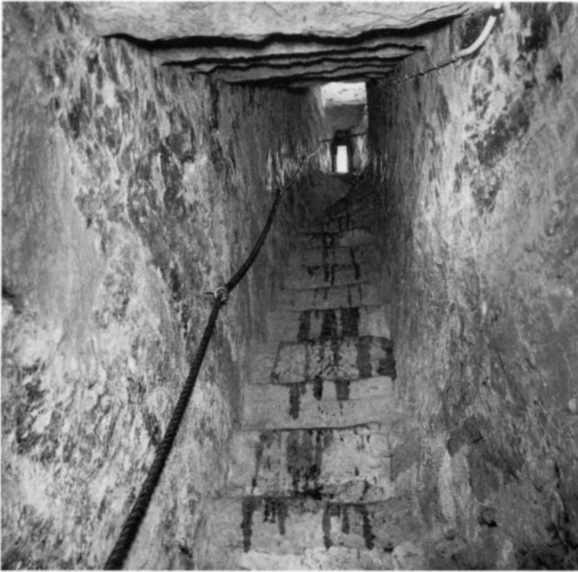

Fig 802. Trappa i tornets södra mur. Foto 1965.
Staircase in the south wall of the tower.

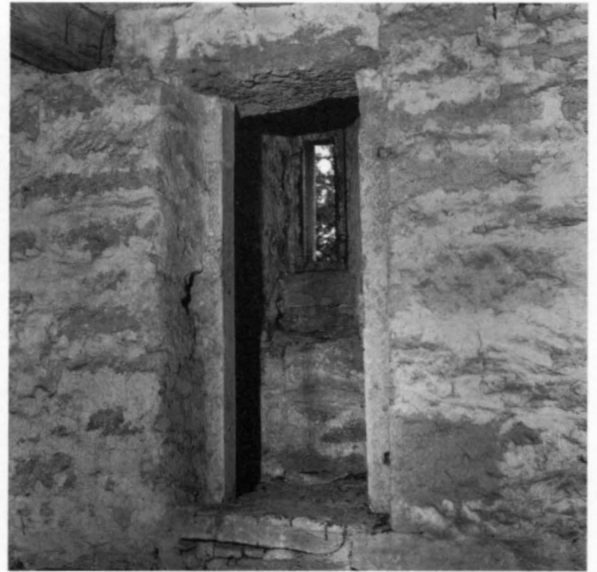

Fig 803. Ingång till tornets första övervåning, med huggna poster och bomhål. Foto 1965.
Entrance to the first floor of the tower, with cut posts and boom hole.

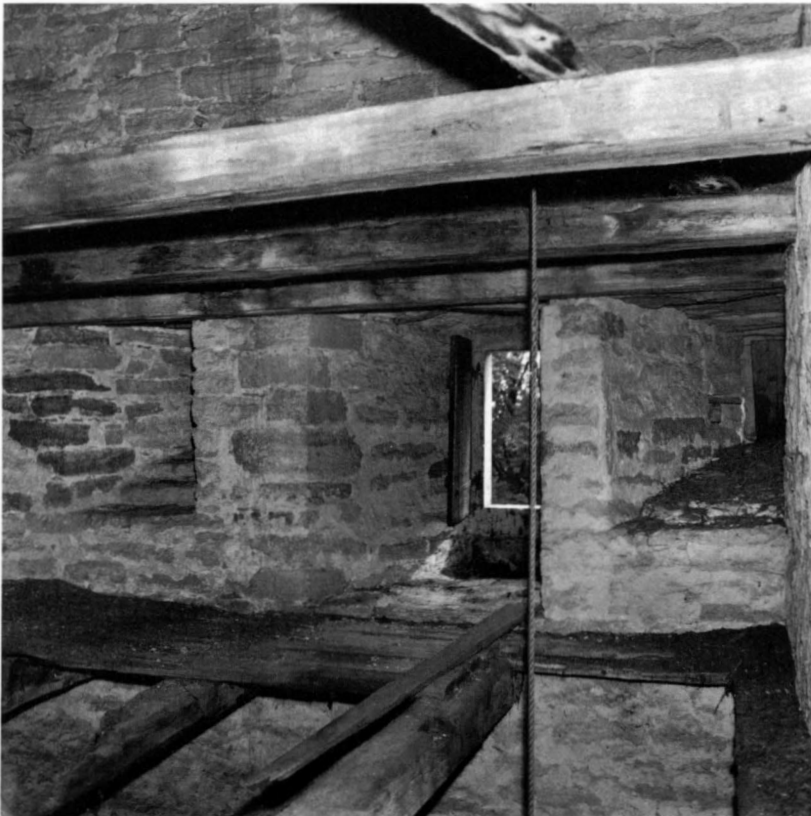

Fig 804. Tornets första övervåning mot söder med öppning och skyttegluggar. Foto 1965.

The first floor of the tower looking S with an opening and loop-holes.

Fig 805. Tornets södra fasad med öppning för intag av varor samt två skyttegluggar. Foto 1965.

The south facade of the tower with an opening for taking in provisions and two loop-holes.

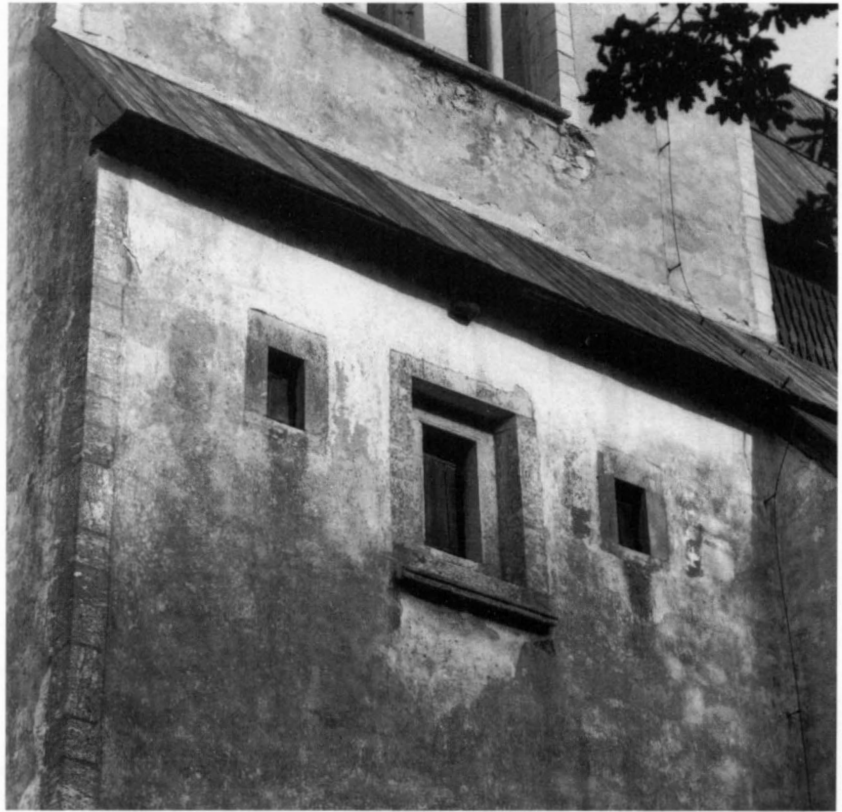
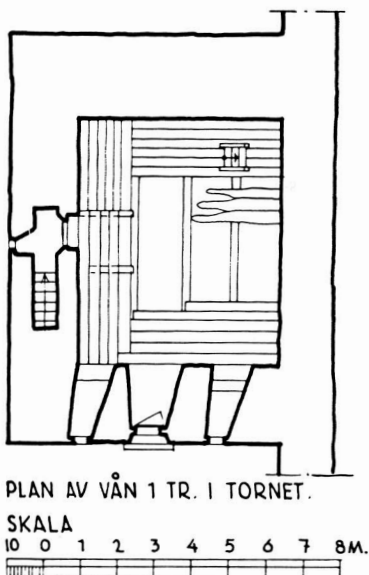

Fig 806. Försvarsanordningarna i tornets första övervåning, södra muren. Uppm av J Söderberg 1940.

Measured drawing of the defensive arrangements on the south wall of the first floor of the tower.

hörnet kvarligger resterna av ett uppenbarligen ursprungligt golv av grova bräder på bjälkar i nord-sydlig riktning. Våningsplanet har tre öppningar i södra muren, av vilka den mellersta är störst (fig 804). Denna har utvändigt en rektangulär omfattning av huggen kalksten och stängs med en tjärad dörr av furubräder. Den har invändigt ursprungligen kunnat stängas med en bom; ca 1 m lång bomränna i västra smygen. Den ca 2 m höga inner-smygen täcks av ett spetsigt tunnvalv slaget av kalkstensflis.

De båda flankerande smala öppningarna har utvändigt omfattning av huggen kalksten (fig 805). De inre långa och smala smygarna täcks med stora kalkstensplattor (fig 804, 806). Dessa öppningars funktion är omtvistad. De kan ha tjänstgjort endast som ljusinsläpp, men man har förmodat att de kan ha varit avsedda som skyttegluggar (se nedan).

Tornets andra övervåning nås genom en trätrappa i det nordöstra hörnet. Denna våning upplyses genom en ljuslugg i västra muren (fig 807). Den har utvändigt omfattning av fint huggen kalksten, är upptill raktäckt och har inåt nästan raka smyggar samt är nedåt starkt

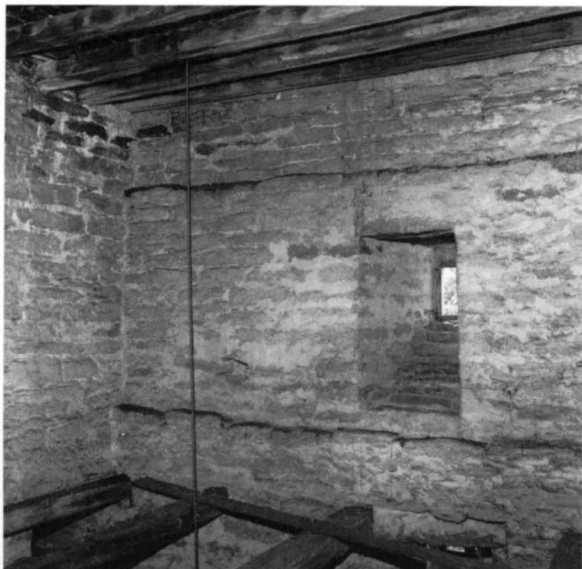

Fig 807. Tornets andra övervåning, västra muren med ursprunglig fönsteröppning. Foto 1965.

The second floor of the tower, the west wall with an original opening.

avtrappad. Rest av ett synbarligen ursprungligt golv, fyra breda furubränder, som sammanfogats med nåt och dymlingar. Bräderna vilar på kraftiga bjälkar i öst-västlig riktning. Den östra muren avtrappas med ca 65 cm i detta plan. Omkring 220 cm över golvplanet finns i norra och södra murarna djupa cirkelrunda hål (ca 15 cm i diameter), som antingen varit avsedda för ställningsbjälkar eller för stockar, avsedda för upphängning av varor. I våningens nordöstra hörn är ingången till långhusvinden belägen. Det är en smal, rakövertäckt öppning (nedtill 75 cm br, upptill 56 cm br).

Tredje övervåningen, klockvåningen, nås med steg från långhusvinden (klockan nu flyttad upp till tornspiran). Våningen upplyses av höga rundbågiga ljudöppningar, två i varje väderstreck utom i öster, där muren raserats in mot långhusvinden. Ljudöppningarna har omfattningar av huggen kalksten och avslutas nedåt av en utskjutande solbänk av kalkstensplattor (fig 808). Varje ljudglugg är delad genom en smäcker kolonnett av kalksten, vilken uppbär ett tärningskapitel samt ett masverk, bestående av två trepassbågar (fig 809). Kolonnetten avslutas nedåt i en rund, hög bas. Stora bjälkar, troligen ursprungliga, både i golvet och taket i nord-sydlig riktning. I de lägre belägna bjälkarna visar spår efter klockupphängning att här ursprungligen funnits tre klockor. Dessutom finns här delar av en klockbock med skuren inskrift ADAM DYR 1746.

Fig 808. Klockvåningens västra mur, ljudöppningarnas inre omfattning. Foto 1985.

The interior of the original belfry floor, openings in the west wall seen from the inside.

Tornet täcks av en huv som övergår från fyrkant till åttkant (fig 768). I dess nedre del hänger nu klockan, varför rektangulära ljudöppningar har upptagits i alla fyra väderstrecken. De delas av en mittpost av trä samt stängs med luckor. Huvens, som täcks av tjärade bräder, uppbärs av en kraftig bjälkkonstruktion (fig 780) och avslutas uppåt med en hjärtstock, som kröns av en kula samt en tupp av kopparplåt. En äldre flöjel av järnplåt med årtalet 1659 förvaras i ringkammaren (den nuvarande sakristian). Den nuvarande huvens ombyggdes helt i samband med att klockan flyttades hit 1949. Utformningen torde dock vara i stort sett densamma som den medeltida tornhuvens hade. Den äldre tornhuvens konstruktion dokumenterades före nedtagandet genom uppmätningar utförda av Iwar Anderson. Se bilaga s 764.

Tornhuvens har vid flera tillfällen varit föremål för omfattande reparationsarbeten. År 1797 anmäldes enligt stämmoprotokollen »nödvändigheten af Kyrk-Tornets hufwudsakel. Reparation: hwilken Församlingen tyckte borde ske ofördröjeligen, och genast nästa Sommar; hälst som redan för 40. a 50 år tillbaka densamma varit såsom angelägen flera gånger i fråga.» Arbetet utfördes redan i maj samma år under ledning av »Byggmästare Lingström så wäl gjort, att det fullkomligen instämmer med Församl^s Nöje, och wida öfwerträffar dess wäntan.»

I september 1848 skadades tornhuvens av ett blixtnedslag så svårt att den omgående måste iståndsättas. Detta

Fig 809. Tornets södra fasad.
Klockvåningen med rundbågiga ljud-
öppningar. Foto 1965.

*The south facade of the tower. The ori-
ginal belfry floor with round-headed
openings.*

genomfördes i oktober samma år under ledning av »Tornbyggharen N Ardman från Ardre» socken.

Sakristian, nu »Mariakapellet»

Sakristian på korets norra sida är kyrkobyggnadens senast tillfogade byggnadsdel (fig 783). Den är uppförd efter en ritning från Överintendentensämbetet, utarbetad 1878.

Sakristian är putsad och kalkad samt har omfattningar av huggen sten. Den täcks av ett sadeltak med tegel. Sockeln är skråkantad på enkel småstenig kalkstensbädd. I östra och norra muren har den stora fönster med solbänkar av huggna kalkstensplattor. Den inre omfattningen är av huggen kalksten. Fönstren är blyspröjsade med antikglas samt blått kantglas. I norra gaveln finns en liten rundbågig öppning i till vinden.

Ingången från koret till sakristian i norra muren har omfattning av profilerade gråmålade bräder. Den stängs av en enkel dörr av invändigt stående, utvändigt liggande gråmålade bräder. – Golv av fernissade furubräder på samma nivå som brädgolvet i korets östra del vid altaret. Detta golv ligger ca 40 cm över det övriga korgolvet.

Sakristierummet täcks av ett kryssvalv, som invändigt vitkalkats. Väggarna är avfärgade i ljusblått, fönstersmygarna i vitt.

Denna sakristia från 1878 hade föregåtts av en enklare byggnad på samma plats, uppförd 1820 efter långa diskussioner i kyrkorådet. Vid en visitation 1775 framhöll biskopen nödvändigheten av att uppföra en sakristia av sten och församlingen lovade att »när för dem kan blifwa läglig, företaga detta arbetet».

År 1802 togs frågan ånyo upp vid en visitation. Då protokollet innehåller intressanta upplysningar om kyrkan och församlingen vid denna tid, citeras §9 i dess helhet: »Enligt nästföregående Visitations Protocoll §7 hade en ny Sakristigas uppbyggande vid Nähr kyrka blifvit beslutet; antyddes Pastor med Församlingen nu ytterligare att med verkställigheten häraf icke längre uppskjuta; varande denna byggnad så mycket mera både nödvändig och möjlig att värkställa, som kyrkans Cassa kista befinnes ställd mitt i kyrkan där den lätt af tjuvar kan åtkommas, och kyrkan, när rudimaterier blifvit anskaffade, lätteligen af egne medel kan bestrida den erforderlige kostnaden. Börande Sakristigan då tillika förses med

Fig 810. Långhusets vind mot öster, takstolens övre del. Foto 1965.

The nave loft looking E, the upper parts of the roof-trusses.

Eldstad, så väl till kyrkohandlingarnes och Presteskru-
dens bättre conserverande för mögel och fugtighet som
ock till större bekvämlighet vid ungdomens förhör i kyr-
kan den kalla årstiden, som då i Sacristigan kunna hål-
las.» Diskussionerna fortsattes 1813: »Dessutom då här
icke finnes någon sakerstia, som utom behovvet för Pre-
dikanterna skulle hvar Söndag kunna nyttjas vid kyrko-
förhören af Scholmästaren den kalla årstiden, hvarige-
nom ungdomen kunde undgå stå 1 a 2 timar på kalla
stengolfvet i kyrko-Choret, utan samlas i Sacristigan,
harest äfven före predikan, om den inrättades med eld-
stad, de ålderstegne af bägge könen kunde ingå vid stark
köld, snö, regn eller yrväder – vid föreställning och någon
öfverläggning bifölls ock beslöts in visitatione: Det skall
En Sacristiga i Nähr byggas, så stor och rymlig, att den
för behovvet äfven vid alla tillfällen kan af Pastor och
församlingen nyttjas till Socknstuga ... Sedan detta Be-
slut var stadgat tillsades Pastor att i Socknestäma bringa
Beslutet till verkställighet och om vintren det tillåter,
besörja att på vinterföret Sten, Kalk och öfriga material-

er på gård framskaffas; och sedan Byggnadens längd och
bredd efter Socknens folkrikhet är bestämd, genom an-
ställd entreprenad auction innom socknen, där husbö-
nderna äro ganska väl kunnige uti murarbete, låta Bygna-
den af Entrepreneurerna upföras efter af Pastor gifven
ritning så på dörrar, fönster m.m. som till bygndens
fullbordan hörer.»

Trots dessa uppmaningar från prästerskap och biskop
dröjde det ända till 1820 innan sakristian blev verklighet.

Dittills hade man fått nöja sig med en avskrankning av
trä i korets nordöstra hörn. I ett inventarium från 1737
beskrivs denna på följande sätt: »1 Sakerstija af trä wid
altaret, med skåp uti samt Bord och Stol thersammastä-
des» (se nedan Inredning och inventarier). Vid kyrkans
restaurering 1982 inrättades sakristian under läktaren i
ringkammaren. Den äldre sakristian blev nu »Mariakap-
pell» med ett träaltare vid östra väggen.

Fig 811. Långhusets vind med den basilikaliknande takformen. Foto 1965.

The nave loft with the basilica-like roof form.

Yttertak

Alla yttertak är täckta med vattrandade bräder (falor). Detta skedde senast vid en omfattande yttre restaurering 1982. Endast sakristian har tegeltak. Av kyrkans arkivalier framgår att taken under äldre tider varit täckta med spån och bräder. På 1700-talet föreslogs att de skulle beläggas med tegel men detta blev av okända skäl ej genomfört.

Koret och den senare tillbyggda sakristian (1878) har sedvanliga sadeltak, medan långhusets takform är mycket ovanlig. Detta tak är tvådelat med ett vertikalt språng i delningen, vilket ger en basilikaliknande takform. Den vertikala delen är på både norra och södra sidan täckt med spån och har rektangulära öppningar, 8 på varje sida, vilka stängs med träluckor. På Gotland förekommer denna takform, som säkerligen är ursprunglig, endast över koret på grannkyrkan Lau (se s 582).

Både korets och långhusets takstolar är säkerligen till konstruktionen medeltida (fig 810–813) men bjälkarna har ersatts och utbytts vid flera tillfällen under århundradenas lopp, vilket framgår av kyrkans arkivalier.

Redan 1697 påpekades i ett stämmoprotokoll att korets tak skulle täckas med tegel: »at Långhuset efter högwälborne Hr Baron och Landzhöfdinge von Sackens godtfinnande skal betäckias med Tegel, hvarom omtalt med thet första giöras skal, så at man kan få några tusende tegel hit til Nährs hamn och therföre gifna bräder igen,

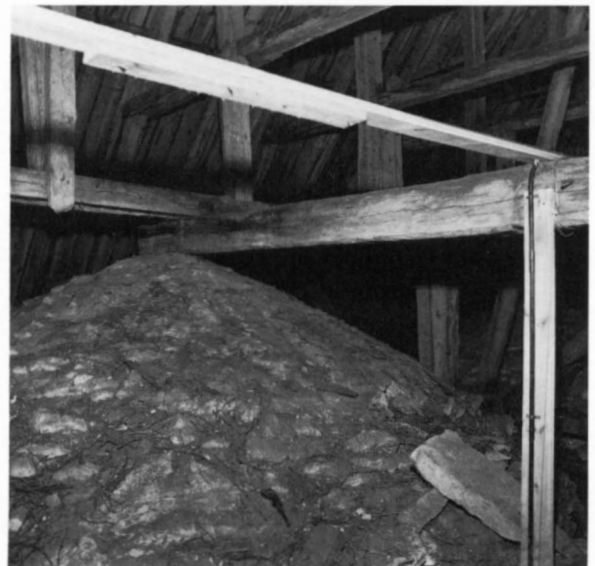
Fig 812. Korets vind mot väster, i förgrunden valvkupolen av kalkstensflis. Foto 1965.

The chancel loft looking W, in the foreground a vault head in limestone chips.

som stå i kyrkian at förrottna; men at man förut talar med Tullförvaltaren i staden, at de samma tegel til kyrkians behof måga införas här i hamnen, och om möjligt är, tullfritt.»

Fig 813. Korets vind med valvkupa och takstol. Foto 1965.

The chancel loft with a vault head and roof-trusses.

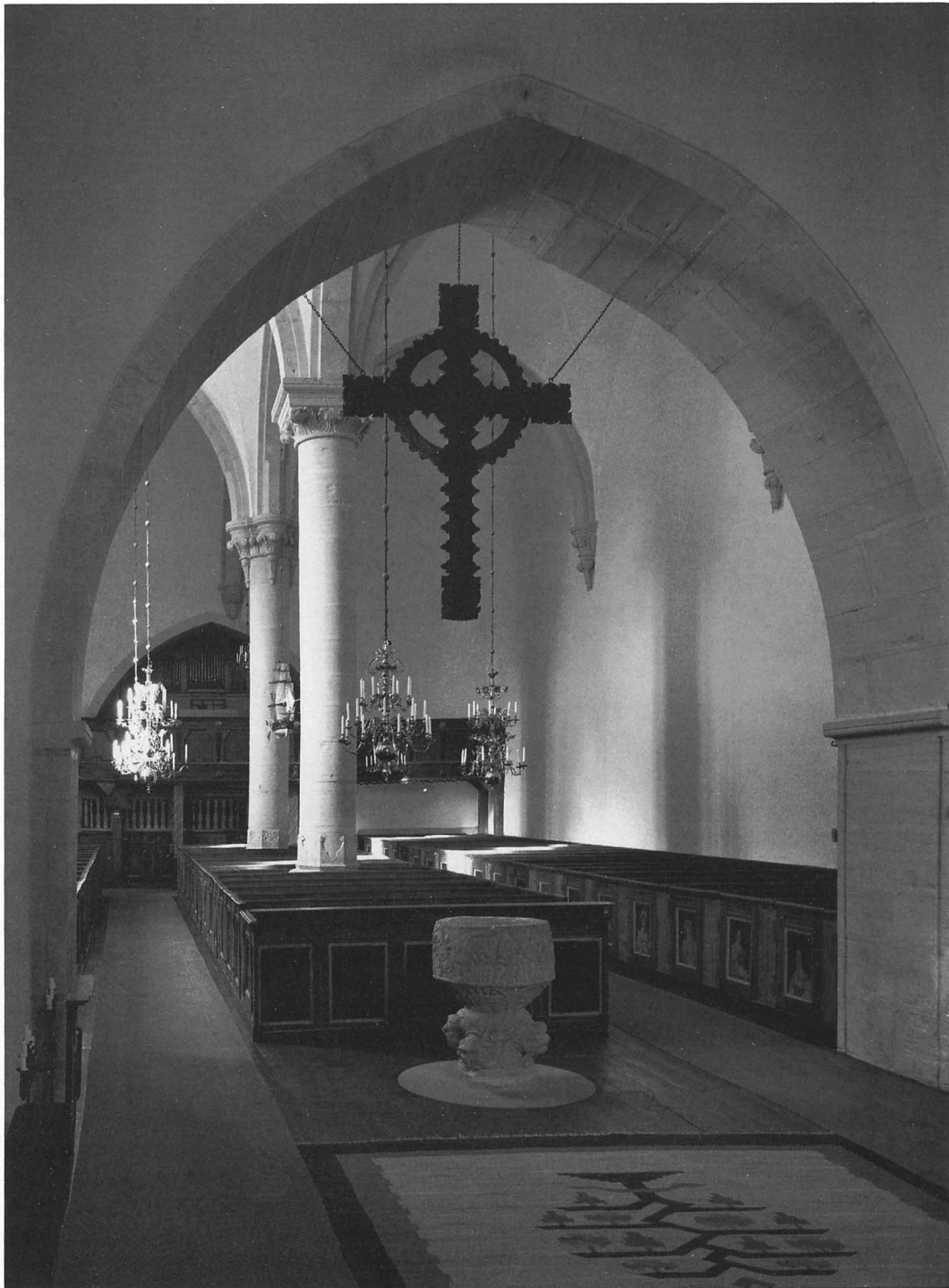

Fig 814. Kyrkans interiör mot väster. Foto 1985.

Interior of the church looking W.

Fig 815. Interiör mot öster. Foto 1985.

The interior of the church looking E.

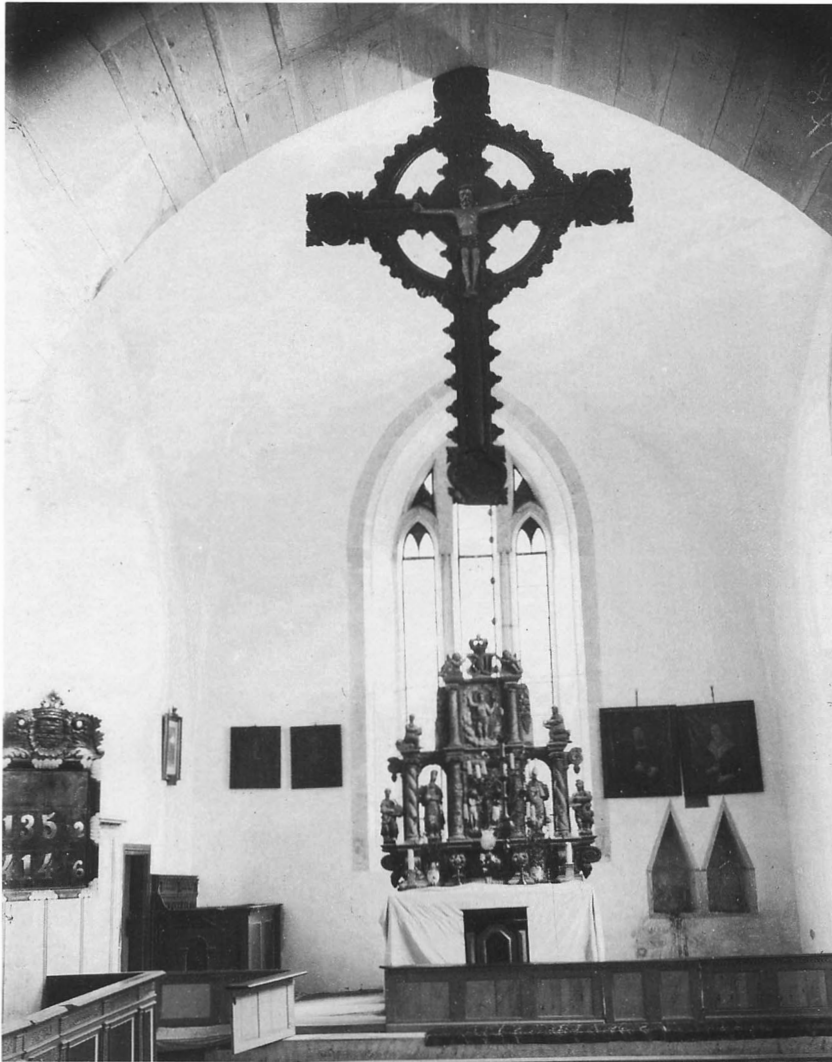

Fig 816. Interiör av koret före 1965. Foto i ATA.

The interior of the chancel prior to 1965.

Trots upprepade påstötningar, särskilt vid visitationer, om teglets fördelar, synes församlingen ha föredragit faltak och spån. Man ansåg att »resningen på Taket är alltför hög och således härtill olämplig» (vis prot 1775).

År 1709 lagades taken efter en svår storm: »at Nährs kyrkotak, som genom stormen tog skada, skal botas och at thertill hwar helgård anskaffa en lång balka, och hwar 1/2 gård en balka om 8 alnar, alle fyra hugne, och thet til Pingst i år; men i höst efter fiskiatiden skal hugningen angripas och påtager sig Nils Frigges at wara mästare therföre» (st prot).

En stor takreparation genomfördes 1766. Den förbereddes vid en sockenstämma i maj 1765. I protokollet heter det: »Samma dag efter slutad gudstjenst i Närh woro ock samtel. Sokenmän therstädes inkallade i Sokne

Stugan, tå them äfwen blef förestält om Kyrkjo Takets reparerande, ... hwar til redan i wintras 14 st Sparrar blifwit inköpte. Sokne Män androgo samma orsacker som Lauboer, neml. at både brist för brödfödan och et otilräckeligit förråd på Bräder låge i wägen, at ej arbetet kan i år blifwa företagit. Blef så beslutit, at Taket måste i Åhr förses och så lagas, at ej skada skjer på hwallfwen, jemwäl at alla resterande Bräder skola til Tijonde-Räkningen indrifwas, på det arbetet kan ... i tida företagit blifwa.» (St prot).

Påföljande år (1766) blev taket till stora delar reparerat vilket framgår av stämmoprotokoll: »Arbetet blef på utsatt dag företagit, som bestyrdes af Lars Rikwide och Matthis Alfware. Hela nedra Stora Taket på Norra sidan war i grund upbrutit; blef alltså helt och hållit tillika med

Fig 817. Långhuset mot väster före 1880-talets restaurering. Foto C F Lindberg 1875, ATA.

The interior of the nave looking W prior to the renovation work in the 1880's.

Sparr-werket afbrutit; blef sedan Nya Sparrar och Bockhufwud inlagde, samt hel ny börding påslagit, som ock straxt blef smord med tjära af Clas Frigges ... Så snart tilräckl. bräder hinna anförscaffas, skal det yttra Taket ock blifwa påslagit.»

En ny omfattande reparation av kyrkotaken förbereddes 1807 med bygmästaren Petter Lindström som ledare och företagare (st prot).

På 1860-talet företogs åter en omfattande reparation av kyrkans tak (vis prot och räk).

Den senaste mera omfattande takreparationen med nya faltak över både kor och långhus företogs 1978 (vis prot 1979).

Interiör

Kyrkans interiör har i stor omfattning bibehållit sin medeltida prägel (fig 814–817), vilket kanske främst beror på att man ej företagit några ändringar vad murverket beträffar. Således har t ex fönstren ej blivit föremål för förstoringar. Den enda uppbyggnad som skett i murverket är i korets norra mur, när sakristian tillbyggdes 1820, då man här gjorde en dörröppning med omfattning av målade bräder. Kyrkorummet var dock under medeltiden betydligt dunklare på grund av glasmålningar, som ursprungligen säkerligen fyllde samtliga fönster. Dessutom saknas kalkmålningarna, som borttogs eller överkalkades på 1800-talet.

Kyrkorummet kännetecknas nu av sin tvådelning; ett tvåskeppigt långhus som täcks av sex höga valv uppburna

Fig 818. Långhusets valv och gördelbågar, norra sidan mot öster. Foto 1965.

The nave vaults and transverse arches, the north side looking E.

av två slanka kolonner, och ett lägre och smalare kor, täckt av ett enda högt valv. Ringkammaren stängs helt från det övriga kyrkorummet genom ett högt skrank i tornbågen samt läktaren (fig 814).

Väggarna och valven är med undantag för omfattningar och bågar av huggen sten, putsade och vitkalkade. Detta är med all säkerhet den ursprungliga behandlingen, dock var väggarna och troligen även valven till stora delar täckta med målningar, både figurmålningar och ornamentala målningar (se nedan under Kalkmålningar).

Den medeltida putsen och kalkningen var kvar på väggar och valv långt in i senare tid, vilket framgår av C G Hilfelings beskrivning av kyrkan 1797 då de medeltida kalkmålningarna fortfarande var synliga. Väggar och valv putsades och vitkalkades vid en omfattande reparation av kyrkan 1836 (vis prot), varvid målningarna till stor del synes ha bortskrapats och resten överkalkats. Även 1884 putsades kyrkan om invändigt, vilket framgår av kyrkans arkivalier: »Kyrkan invändigt reparerad, den huggna stenen skrapad och afputsad, väggar och hvalf försedda med nytt murbruk och kritlimning» (vis prot 1886).

Vid den senaste inre restaureringen 1982–83 rengjordes och lagades putsen. Härvid kunde konstateras att de medeltida målningarna endast var bevarade i mycket fragmentariskt skick. Detta innebar att de ej gick att konservera, varför resten åter överkalkades. Endast en ornamentala målningsskulptur samt ett konsekrationsskors på långhusets södra vägg, dittills dolt av predikstolens väggstycke, blottades och konserverades (se nedan under Kalkmålningar).

Bågar

Långhus och kor samt långhus och ringkammare förenas genom höga välbyggda bågar. Triumfbågen mellan långhuset och koret är bred och spetsbågig, uppförd av väl huggna kvaderstenar. De väl huggna vederlagen med profilerad i hörnen som vetter mot långhuset, avslutas uppåt i rikt profilerade anfangslistor på båda sidor. Bågen har flera stenhuggarmärken (se nedan).

Tornbågen, som delvis döljs av läktaren och en avskränkning, är även den spetsbågig och i stort sett utformad på samma sätt som triumfbågen med profilerade lister vid anfangen och även väl huggna vederlag.

Fig 819. Långhusets östra kolonn med kapitäl. Foto 1965.

The nave, the eastern column and capital.

Fig 820. Långhusets västra kolonn med kapitäl. Foto 1965.

The nave, the western column and capital.

Utmärkande för bågar och kolonner är de breda, väl formade fogarna av cement, vilka troligen tillkommit vid en omfattande renovering av kyrkorummet 1884. Denna behandling av fogarna förekommer eljest ej i gotlands-kyrkorna.

Valv

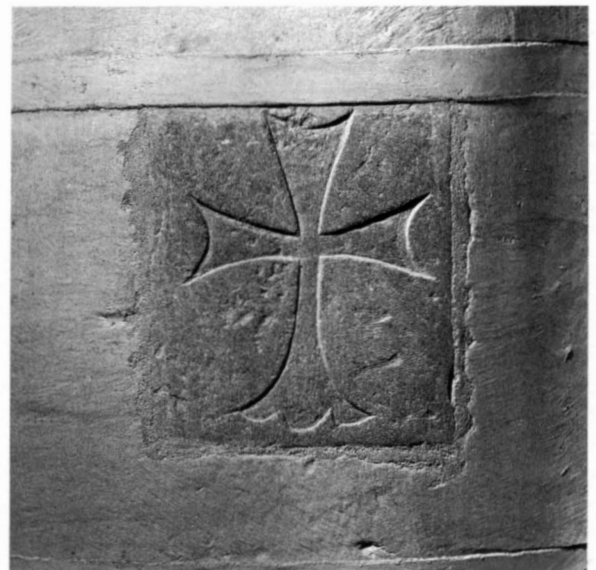
Samtliga kyrkorummets delar täcks av valv slagna av kalksten. Ringkammarens valv, som är äldst och samtidigt med tornets uppförande omkring 1250, är ett relativt lågt kryssvalv utan markerade valvgrater.

Långhuset täcks av sex höga kryssvalv, som uppbärs av två kraftiga mittkolonner. Varje valv är åttakappigt med diagonalgrater markerade i putsen (fig 818). Kolonnskaf-ten är uppbyggda av trummor av grå kalksten. Baserna består av en kvadratisk bottenplatta. Den nedersta trumman har en fint huggen ornamentbård runt om. Kolonnerna avslutas uppåt med rikt utformade kapitäl med konstrikt utformade bladornament (fig 819, 820) under en hålkälad och profilerad platta. Den västra kolonnen har på västra sidan en rektangulär kalkstensplatta med ett inhugget likarmat kors (fig 821). Detta skall enligt traditionen (återgiven av J Pihl) ha samband med dop-funten, som ursprungligen var placerad här.

Valvkvadraterna uppdelas genom kraftiga gördelbågar av huggen kalksten med rätvinklig profil. Vid murarna avslutas gördelbågarna i en skråkantad profilering samt med konsoler ornerade med huggna bladornament av

Fig 821. Kalkstensplatta med inhugget kors infälld i västra långhuskolonnen. Foto 1990.

Limestone plaque with chiselled cross in the western column in the nave.

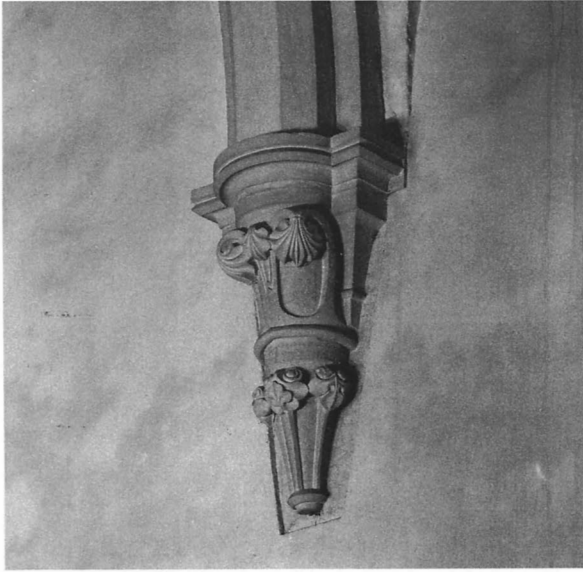

Fig 822 a. Konsol på långhusets södra vägg. Foto 1965.
Console on the south wall of the nave.

Fig 822 b. Konsol på långhusets västra vägg. Foto 1965.
Console on the west wall of the nave.

Fig 822 c. Konsol på långhusets norra vägg. Foto 1965.
Console on the north wall of the nave.

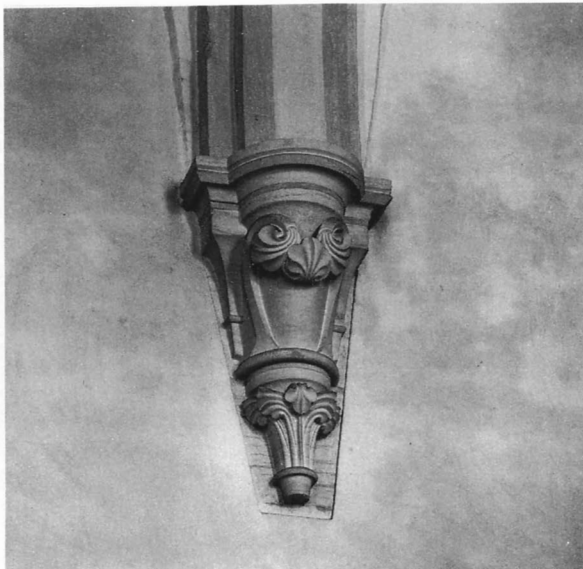

Fig 822 d. Konsol på långhusets norra vägg.
Console on the north wall of the nave.

Fig 822e. Konsol på långhusets östra vägg, ovanför triumfbågen. Foto 1965.

Console on the east wall of the nave, above the rood arch.

samma karaktär som det västra av kolonnkapitälerna, alla dock olikartat utformade (fig 822). Märk att den västra konsolen och gördelbågen ej placerats omedelbart innanför tornbågens krön utan något norr om detta, vilket säkerligen beror på att tornbågen inrättats efter ringkammarens läge. Detta har inneburit att långhusets västra mur norr om tornbågen är något längre än den på södra sidan.

Korets valv, som är samtidigt med långhusvalven, är ett stort, rektangulärt kryssvalv med i putsen markerade valvgrater.

Golv

Golven i hela kyrkorummet är av brunmålade furubränder. I korets östra del, innanför altarskranket, är det förhöjt 2 trappsteg, ca 40 cm. Ett tiotal äldre gravstenar av sandsten och kalksten är inlagda i korgolvet, både i den förhöjda delen av golvet kring altaret och i den lägre belägna delen. Det nuvarande golvet inlades vid en restaurering av kyrkan 1932 och har senare lagats och bättats vid flera tillfällen.

Av kyrkans arkivalier att döma har golvet bestått av bräder, åtminstone sedan 1700-talet. Möjligen har kor-

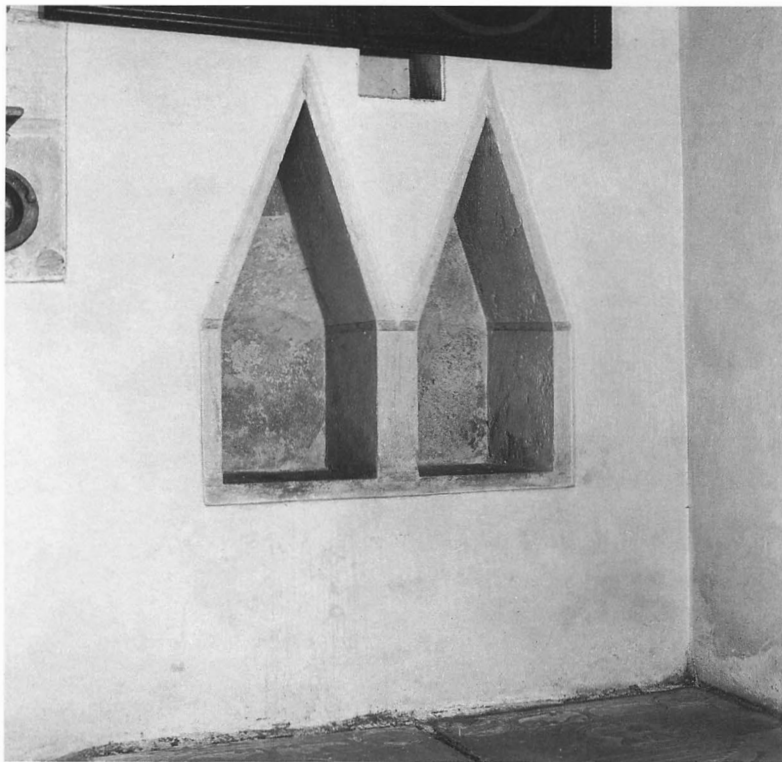

Fig 823. Nischer i korets östra mur, söder om altaret. Foto 1965.

Niches in the east wall of the chancel, south of the altar.

Fig 824. Piscina i den vänstra av de två nischerna i korets östra mur. Foto 1965.

Piscina in the left of the two niches in the east wall of the chancel.

golvet en tid varit belagt med stenplattor. 1789 får nämningen Hans Smiss betalt för »2 lass flis til Chor gålfwet» (räk).

På 1800-talet omtalas ofta golvetts brister. 1840 sägs i ett stämmoprotokoll: »Att nytt golf behöfdes i Kyrkan var en känd sak; men pastor och kyrkovärdarne ansågo orätt att nu, då priset på bräder var högt uppdrifvet företaga inköp deraf ... beslöts att den, som i sin bänk finner nödvändigt behof af reparation skulle det tillkännagifva och lagning sedan tills vidare verkställas.»

Elva år senare, 1851, var situationen ytterligare förvärrad: »Fråga väcktes ... om nytt golfs inläggande i kyrkan, då numera det gamla kyrkogolfvet vore alldeles otjenligt, ss. till en stor del forruttnadt och för öfrigt söndrigt. Församlingen ... kunde härom nu icke annorlunda besluta, än att åt Kyrkovärdarne uppdraga att öfverse, huru många tolfter bräder ungefär skulle kunna åtgå ...» (st prot).

Det nya golvet inlades följande år, 1852, då »samman-skott till kyrkogolfsinläggningen af 2 Rdr Bco på hvarje oförmedl. hemman företogs» (st prot).

En omläggning av golven företogs som ovan nämnts även 1933 vid en installation av värmeledning i kyrkan. Vid samma tillfälle företogs en utgrävning för att klarlägga kyrkans byggnadshistoria. Härvid påträffades grundmurar till en liten romansk kyrka (se Byggnadshistoria).

Fig 825. Sittnisch (sedile) i korets södra mur.
Foto 1965 och uppmätning av J Söderberg
1940.

Seat niche (sedile) in the south wall of the
chancel.

NISCH I KORETS SÖDRA VÄGG.

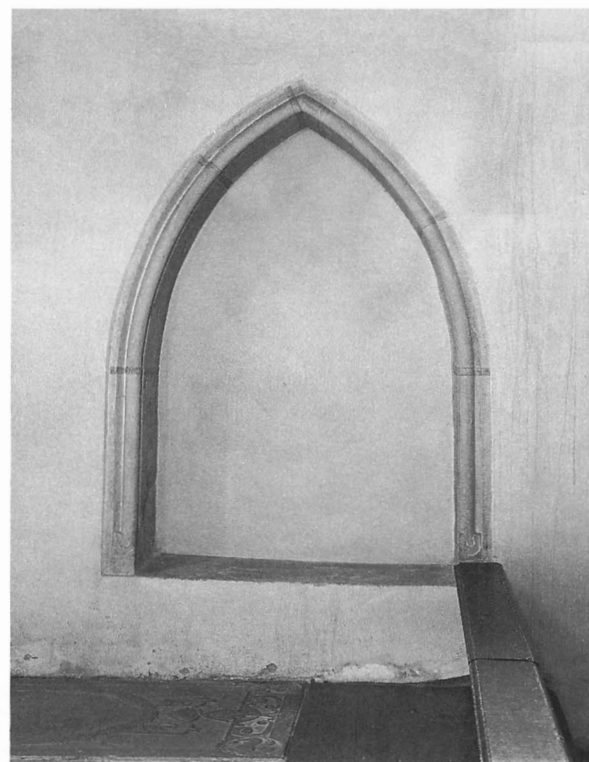
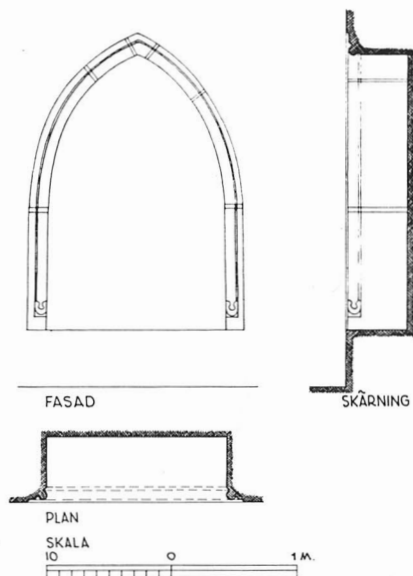

Fig 826. Detalj av sittnischens omfattning, vänster sida. Foto
1965.

Detail of the reveals of the seat niche.

Nischer

Kyrkan har fyra nischer, samtliga i korets murar invid altaret. Tre är placerade i östra muren samt en, en stor sittnisch, i södra muren under fönstret.

De tre nischerna i östra muren är placerade intill varandra söder om högaltaret; två höga och spetsigt avtäckta samt en mindre nisch, möjligen ett sakramentskåp, placerat ovanför och mellan de höga nischerna (fig 823). De två större nischerna är lika höga och breda och har båda omfattningar av huggen kalksten. Den norra är försedd med en piscinaskål (fig 824) i bottenplattan (diam 25 cm, dj 6 cm). Nischernas invändiga mått: höjd 131 cm, br 54 cm, dj 54 cm.

Den övre mindre nischen saknar omfattning av sten och är i stället brädfodrad. Nischen stängs med en liten dörr av genombrutet järnsmide. På den smidda omfattningen finns en ljushållare av smidesjärn med Kristusmonogram. Nischens mått: höjd 66, br 30, dj 30 cm. Dörren tillkom vid den senaste restaureringen 1982.

Den stora sittnischen i korets södra mur har en rikt utformad omfattning av kalksten (fig 825). Den är spetsbågig med rundstav, som nedtill på båda sidor avslutas i en huggen bladvulst (fig 826). Nischen är invändigt putsad och vitkalkad. Sittdyna klädd med brunrött grovt linnetyg. Nischens mått: höjd 220, br 145, dj 50 cm.

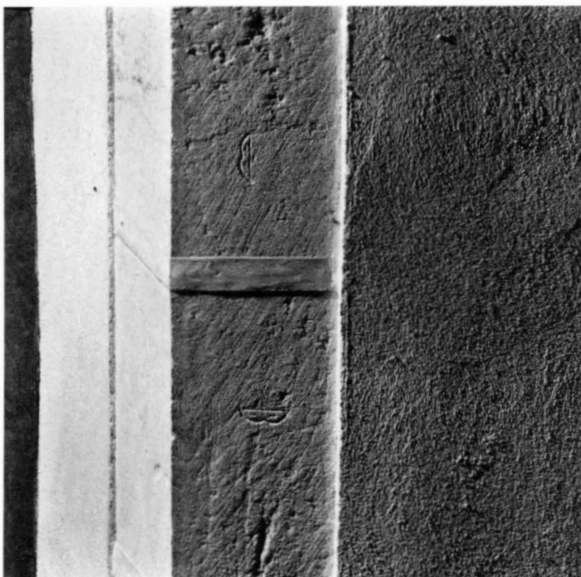
Fig 827. Stenhuggarmärken påträffade på korets och långhusets huggna block. Ritade av A Hildebrand 1990.

Drawing showing mason's marks on the cut blocks of the chancel and the nave.

Stenhuggarmärken

Under senare tid har en stor mängd stenhuggarmärken iakttagits i de gotländska kyrkorna. De har främst återfunnits på byggnadsdelar, som tillkommit under 1300-talets förra hälft tillskrivna den byggnadshytta som går under benämningen »Egypticusverkstaden».²¹

Dessa märken, som säkerligen använts av de stenhuggare som var tillfälligt anställda på ackordslön, angav vilken stenhuggare som huggit blocket för att denne skulle kunna få betalt för utfört arbete. Det är uteslutande fint huggna stenar (block) som märkts med sådana tecken, t ex baser, kolonner, omfattningsstenar till fönster och portaler (inre omfattning) samt bågar.

I Närs kyrka har 22 märken iakttagits i långhuset och koret (fig 827). Detta är ett jämförelsevis litet antal, men de kan ändå vara av betydelse för bl a kyrkans byggnadshistoria.

Oftast förekommande är ett märke utformat som ett B med punkter i öglorna (6,5 cm högt). Det förekommer i långhuset: –1. På V kolonnens bas. –2. På det V fönstrets inre omfattning (V sidan andra stenen nedifrån). –3. På det Ö fönstrets inre omfattning (Ö sidan femte stenen nedifrån) samt –4. (V sidan tredje stenen nedifrån). Samma märke återfinns på korportalens inre omfattning. –5–9. (På 5 stenan). –10. Ett på S korfönstrets inre omfattning samt –11–15. Fem märken på korets Ö fönster, inre omfattningen. Således har 15 märken av denna typ påträffats.

Av övriga stenhuggarmärken har endast några få iakttagits, nämligen 2 st E-liknande på triumfbågens S anfangsstenar (7 cm höga) samt ett T-liknande märke i samma område. På samma båges N anfangsstenar återfinns 2 st V-liknande tecken (6 cm höga). På korportalens inre omfattning finns ett H-liknande märke inhugget (senare?) samt i samma omfattning ett djupt hugget I-liknande märke.

De tjugutvå påträffade märkena är således av sex olika typer, varav några enstaka. Det oftast förekommande B-märket (15 st) har även återfunnits i andra gotländskyrkor samt i några fastlandskyrkor. I Linköpings domkyrka återfinns det i När oftast förekommande märket, troligen runan B med samma punkter i öglorna.²² I Linköping står

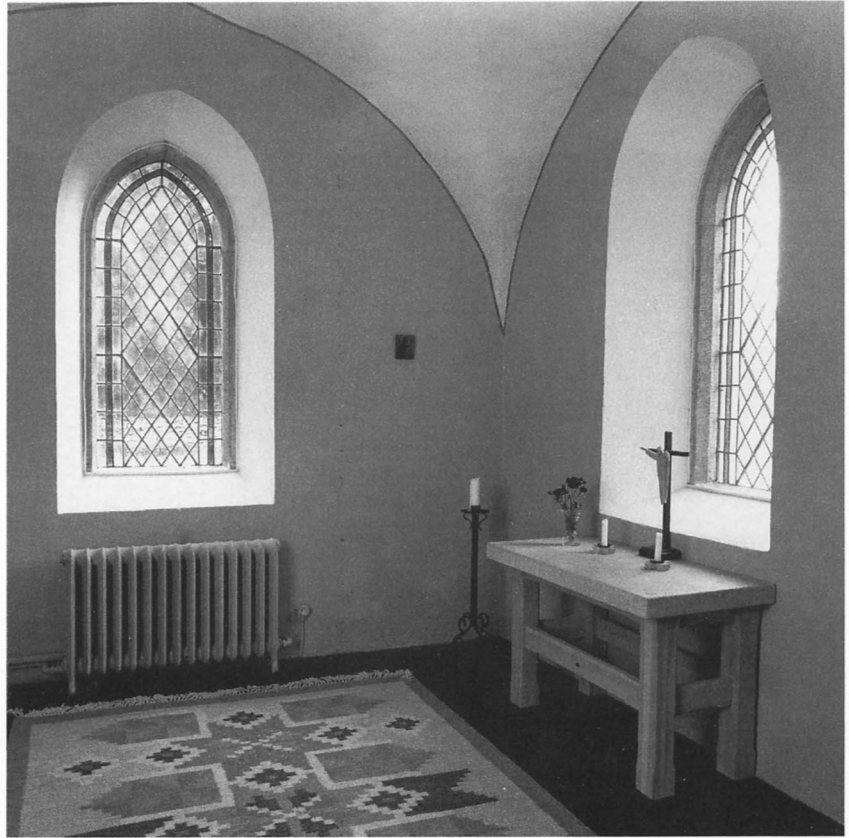
Fig 828. Stenhuggarmärken på korportalens inre omfattning. Foto 1965.

Mason's marks on the inner surrounds of the chancel doorway.

Fig 829. Interiör av sakristian mot norr, nu »Mariakapell». Foto 1985.

The interior of the sacristy looking N, now a »Maria Chapel».

märket dock alltid tillsammans med ett annat runtecken, vilket gör att man förmodat att det skulle utgöra en förkortning (de inledande runorna i namnet Pæter). Den mycket likartade huggningen av de gotländska märkena och de från Linköpings domkyrka gör dock att man ej kan utesluta ett sammanhang. Dessutom bör de vara från samma tid. I Linköpings domkyrka återfinns de på stenar (block) i långhusets S mur, i den del som anses vara den tidigaste, dvs från 1200-talets slutskede. Även kyrkan i När, koret och långhuset, kan på goda grunder dateras till samma tid. Man kan möjligen tänka sig att en gotländsk stenhuggare, som först varit verksam i När samt i några andra gotlandskyrkor från samma tid, t ex Rone och Lau, senare varit verksam vid stiftets domkyrka.

Uppvärmning

Kyrkorummet uppvärms nu genom en värmeledning, som installerades 1933 men som senare genomgått flera moderniseringar. Numera är ett oljeaggregat insatt i en bod (f bränsleupplaget) intill kyrkogårdsmuren, varifrån en kulvert leder till kyrkan. Denna installation utfördes 1973.

Kyrkans första uppvärmningsanordning anskaffades 1872. Det var två järnkaminer, skänkta av kyrkoherden Carl Julius Norrby.²³ Stämmoprotokollet (1872 14/8) lyder: »Hr Kyrkoherden Norrby hade gjort församlingen det förslaget att för kyrkans uppvärmning vintertiden i densamma på egen bekostnad insätta stora järnkaminer, erbjudande församlingen dem såsom dess egendom, om den (församlingen) ville bekosta uppvärmningen el. eldningen. Församlingen tackade för den nyttiga gåfvan och förband sig till börja med betala uppvärmningen.»

Denna överenskommelse synes ej ha fungerat särskilt bra. Kyrkoherden fick själv även betala bränslet och när han flyttade från församlingen och erbjöd den att köpa kaminen avböjde sockenborna detta. Vid en visitation 1906 påpekade biskopen det nödvändiga i att kyrkan fick uppvärmning. Man beslöt nu om en »värmeledningsfond» men det var som nämnts först 1933 som man fick värmeledning installerad i kyrkan.

Fig 830. Kyrkan från sydost. Efter tuschteckning av P A Säve 1864. ATA.

The church from the south-east. After a drawing by P A Säve 1864.

Kyrkans byggnadshistoria

Den första kyrkan i När var troligen en liten träkyrka från missionstiden (1000-talet eller 1100-talets början).²⁴ Enligt traditionen skall denna förmodade första kyrka ha legat på annan plats i socknen. En nu försvunnen stor rektangulär grund skall ha varit belägen ca 1 400 m rakt söder om kyrkan på gården Mattises marker ca 450 m öster om den sydöstra gården. Denna grund, som hade ett mera centralt läge i socknen än den nuvarande kyrkan, kan ha utgjort resterna av en träkyrkas stengrund. Någon utgrävning har ej företagits på platsen, varför detta ej har kunnat verifieras.

Strelow anger i sin krönika året 1122 som byggnadsdatum för kyrkan i När.²⁵ Detta bör i så fall gälla en träkyrka. De dendrokronologiska undersökningar som gjorts på stavkyrkorna från Hemse och Eke har gett till resultat att de kan dateras till 1120-talet.

Under 1100-talets senare del uppfördes på den nuvarande kyrkans plats en liten romansk kyrka med absidförsett kor (fig 831). Grunden till denna kyrka framgrävdes vid en undersökning 1933, företagen i samband med installation av värmeledning, då golvet hade brutits upp.²⁶

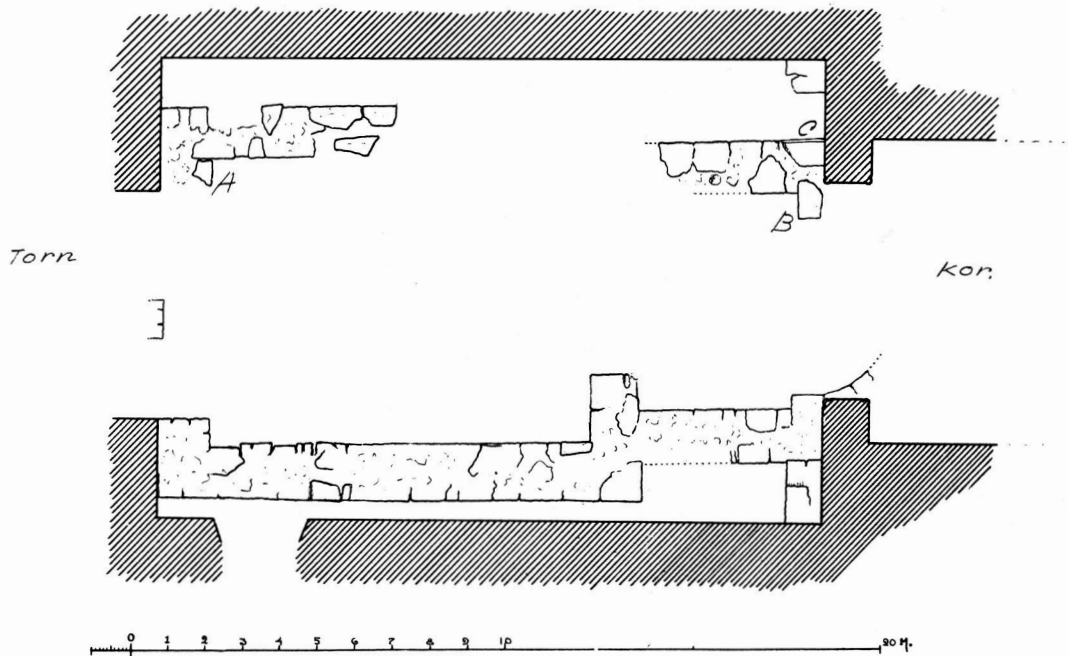

Fig 831. Den romanska kyrkans grundmurar. Från utgrävningen 1933. Uppm T Carlson.

The foundation walls of the Romanesque church. From the 1933 excavation work.

Utgrävningen dokumenterades genom fotografering och uppmätning utförd av Ture Carlson, Visby. Av detta material framgår att grundmurarna till nära nog hela den romanska kyrkan kunde friläggas; ett rektangulärt långhus (ca $10 \times 7,5$ m, inre mått) och ett kort och brett kor (ca $4 \times 5,5$ m inre mått) med absid. Murarna som var ca 120 cm tjocka, var uppförda av kalksten och kalkbruk i vanlig skalmursteknik på en ca 140 cm bred mursula. I korets nordöstra hörn var en behuggen sten bevarad vilken visade att kyrkan haft en låg skråkantad sockel. I långhusets sydvästra del påträffades några nötta tröskelstenar, som visade att här funnits en ingång på sedvanlig plats. Triumfbågens södra anfang var bevarat, vilket möjliggör fastställandet av triumfbågens vidd till ca 3,5 m.

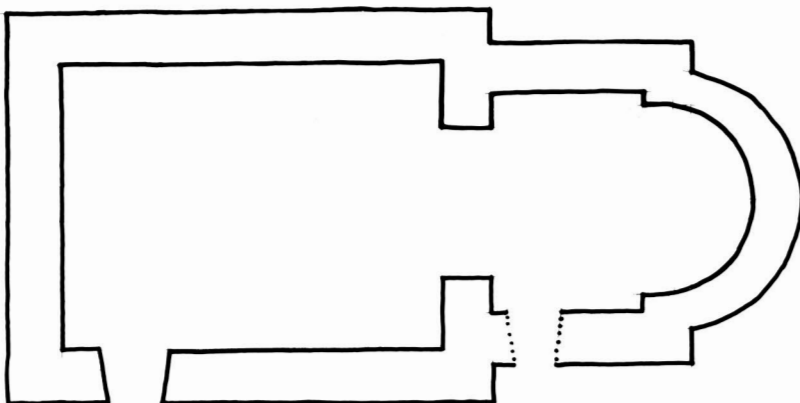
Utgrävningen visade således att den nuvarande kyrkan föregåtts av en liten romansk kyrka med ordinär gotländsk plantyp. Både vad proportioner, mått och byggnadsteknisk utformning beträffar synes den närmast kunna jämföras med den bevarade kyrkan i Fardhem, som dateras till 1100-talets senare hälft.^{26a}

Till denna romanska kyrka uppfördes vid 1200-talets mitt ett torn med tydliga försvarsanordningar, det nuvarande. På så sätt fullbordades den första stenkyrkan i socknen. Den hade uppenbarligen också, bredvid sin primära uppgift att vara Gudshus, en funktion som socknens försvarsanläggning. Det kraftiga stentornet inrättades på samma sätt som kastalerna, till försvar.²⁷ Tydligast framgår detta av anordningarna i tornets första övervåning där det i södra muren på ömse sidor om en rektangulär stor öppning, troligen för varuintag, finns två skyttegluggar (fig 804). Dessa öppnar sig inåt i breda smygar, vilket möjliggjorde att man liggande kunde bevakas vägen nedanför kyrkan. Uppgången till tornet kunde stängas inifrån med en kraftig bom, vilket framgår av de bevarade bomhålen. Samma anordning fanns också vid ingången till första övervåningen, vid trappans mynning, i västra muren (fig 803).

Det är ovanligt att de gotländska kyrkornas torn på detta påtagliga sätt anordnades till försvar. Man har förmodat att de kraftiga romanska tornen tjänstgjorde som kastaler bredvid sin funktion som klocktorn men i intet

Fig 832. Den romanska kyrkans plan, rekonstruktion.

Plan of the Romanesque church, reconstruction.

annat kyrktorn på Gotland är försvarsanordningarna så tydliga som här.

Den romanska kyrkan, som således fullbordades med det stora tornbygget vid 1200-talets mitt, blev snart för liten för den relativt stora församlingen med dess över 30 gårdar. Redan ca 50 år senare, omkr 1300, påbörjades ett nytt stort byggnadsföretag. Kyrkan skulle göras mer än dubbelt så stor och man skulle bygga i den moderna stilen med höga spetsiga bågar, gotiken.

Även om långhuset och koret är ett enhetligt byggnadsföretag, säkerligen uppfört samtidigt under ledning av en byggmästare eller arkitekt började man förmodligen med koret, vilket var det vanligaste tillvägagångssättet vid denna tid.

Att det är samma mästare eller byggnadshytta som varit verksam i de båda byggnadsdelarna framgår främst av den huggna ornamentiken i kapitälband och på konsoler.

När koret stod färdigt med sina höga spetsbågiga fönster och sin stora portal påbörjades långhusetbygget, ett högt rum täckt av sex stora valv uppburna av två kraftiga

Fig 833. Den romanska kyrkans grundmurar. a. Korets S mur och absiden, b. långhusets N mur mot Ö, c. långhusets SÖ hörn. Från utgrävningen 1933. Foto T Carlson.

The foundation walls of the Romanesque church. From the 1933 excavation work.

mittkolonner. På södra sidan försett med två höga spetsbågiga fönster och en stor, rikt utformad portal med vimperg. Nordsidan av kyrkan lämnades helt blind.

Den ovanligt rika ornamentala utsmyckningen i form av huggen stensulptur i portalerna och på kapitäl och konsoler invändigt ger viktiga ledtrådar, när det gäller att datera byggnaden och att försöka fastställa den mästare, eller byggnadshytta, som var ansvarig ledare vid kyrkans uppförande.

Både i portalernas arkitektoniska utformning och i kapitälbandens huggna ornamentik finns stora överensstämmelser med grannkyrkorna Rone och Lau. Vad ornamentiken beträffar är likheten så påfallande att man velat föra dem samman till en gemensam upphovsman, som Johnny Roosval gett anonymnamnet »Ronensis»²⁸ efter hans mest betydande arbete Rone kyrka med dess 4 portaler (kor, långhus, torn och sakristia). Roosval daterar mästarens verksamhet till 1200-talets slut eller omkr 1300.

Erik Lundberg för portalerna i Lärbro (långhus), Rone (långhus ej kor), Hamra, Boge och När till »Ronensis» verksamhet men utesluter korportalen i Lau, som han anser vara tidigare och utgångspunkten för mästarens verksamhet.²⁹ Lundberg anser att portalerna i När med deras »fylliga plastiska modellering» utgör höjdpunkten i mästare »Ronensis» verksamhet, som han sammanställer med sydportalen i Linköpings domkyrka, Gotlands stiftsstad under medeltiden. Lundberg daterar mästare »Ronensis» arbeten betydligt senare än Roosval, nämligen till tiden 1320–1360.³⁰

Som framgått av framställningen ovan bör dock mästarens verksamhet, som Roosval antagit, föras till 1200-talets slut eller omkring 1300. Det råder heller knappast någon tvekan om att portalerna i Lau och När har många gemensamma drag både i portalernas uppbyggnad och kapitälornamentiken. Det kan gott tänkas att den gamla från medeltiden traderade sägnen, att När kyrka byggdes av en byggmästare, vars son byggde kyrkan i Lau, kan ha sanningsvärde.³¹

Restaureringar

Sedan kyrkan stod färdig omkr 1300, alltså för nära 700 år sedan, har den vad murverket beträffar ej genomgått några förändringar. Enda undantaget är sakristietillbyggnaden 1820 och 1878, då man vid det tidigare tillfället gjorde en öppning i korets norra mur. Inte ens fönstren har förändrats. De brukar annars ofta förstöras för att göra kyrkorummets ljusare. När kyrka är alltså även efter gotlandsförhållanden en ovanligt väl bevarad medeltida anläggning. Församlingen har genom århundradena

underhållit sin kyrka väl och endast företagit de underhålls- och reparationsarbeten, som ansetts nödvändiga.

De första bevarade anteckningarna om kyrkans reparationer härrör från 1600-talets senare del. Vid biskopen Haqvin Spegels visitation 1680 anmärktes att kyrkorna både i När och annexkyrkan Lau var helt förfallna och skröpliga. Detta gällde uppenbarligen taken och tornhuvarna. Församlingarna lovade att de skulle lagas följande år (vis prot.).

Enligt kyrkoräkenskaperna, som börjar föras 1686, gjordes betydande insatser för att få kyrkan i stånd under 1680-talet. Taken och tornhuvorna reparerades och till Nils Smed liksom till »Murar-Mästaren» betalades betydande summor av kyrkans medel. Även fönstren som vid denna tid säkerligen hade kvar en stor del av de medeltida glasmålningarna blev föremål för reparationer (räk).

Vid 1700-talets mitt var det åter dags för omfattande reparationer av taken och tornhuvorna. Vid en visitation 1746 påpekades följande: »Kyrckian i Nähr är såwäl utan- som innantill, hwad Mur, Torn, Tak, Kläcka, bänckar, skrud etc. wedkomer uti et fullkoml. gott stånd, undantagandes Taket på ett el. annat ställe, som Församl. lofwade wilja wid första währ dag förbättra och laga.» Detta utfördes 1750, då det åter var visitation: »Kyrkan ... som i år fåt en ansenlig reparation på Taket är nu uti sit fullkoml. goda stånd.»

Enligt kyrkans räkenskaper 1771–1772 gjordes detta år omfattande arbeten, främst putsning av kyrkans murar. »Murkarlarne från Wisby, Tyke Wramstedt och Stricker Rörström, som rappid, klistrat och hwitlimat Södra Kyrkomuren och tornmuren i 38 dagar ...» »Åtskillige Sokne-Männ ... gjorde Ankare til swaga tornmuren ...» »Åtskillige i Soknen lefwererat en ansenlig hop gamla takpannor och några mur-tegel til tegelmjöl ...» »för 2 stkn Ekträd el Ekbjälkar, som lades i tornmuren under kappan ...» »4 stkn små til sama behof ...» »3 stkn gamla och 2 stkn nya Spjell-plåtar til kappor under fönstren ...» »340 stkn spik til kapporna på tornet och taken i klockhålen, dels köpte dels slagne af gamal skeppsspik ...» »Köpt 3 stkn nya trä til hörnsån på tornet ...» »Åtgåt wid Kyrkans Speckning och klistring, då nytt tak gjordes öfwer kappan på tornet, tak i alla klockhålen, samt nya kappor rundt omkring korko-spiren nedre wid muren, Brädatgång: 9 toltf, 6 stkn.»

Kyrkans tornhuv är utsatt för särskilt svåra påfrestningar. År 1780 hade bl a vindflöjeln blåst ned vid en svår storm. Det kom att dröja ända till 1797 innan man på allvar tog itu med reparationen av huvorna. Arbetet leddes av en byggmästare Lingström från Östergarn, som dessutom hade utsett lämpligt virke i kyrkans skog. Det kan vara på sin plats att återge arbetsgången vid detta för

församlingen så stora arbete, vars kostnad skulle belöpa sig till hela 200 Rdr.

I mars 1797 samlades församlingen till en sockenstämma där man fastställde ett arbetsprogram för tornhuvens reparation. Detta program som väl speglar denna tids sätt att handha dessa frågor, återges här in extenso:

»1. Arbetet tager sin början d: 1 nästkommande Maji, då Byggmästaren Lingström, nu närvarande, tänker begynna, och innan Bärningstiden infaller arbetet fullbordas.

2. Dageligen kommer Arbetsfolket att samlas ej sednare än kl: 6, om morgonen då Bönen börjar, och arbetar till kl: 7 om aftonen.

3. Strandridaren och lotsen för sina Hemman komma ock at wid arbetet deltaga.

4. Handedagsverken wille wid skeende omröstning enligt allmänna Lagen och Bygginga balkens 26 Cap 1 § ske efter matlagen, och woro inalles 13 st af denna tanken, men Öfriga påstodo att gammalt bruk borde följas helst, och arbetet gå efter Mantalet: och wille de socknemän som för denna Sak röstade, åtaga sig att bestrida Kyrkans arbete efter denna beräkning; om ock ej de 13 som för matlaget förklarade sig, wille i arbetet deltaga. Dessa 13 woro (uppräknade) och erbjödo de 1 man af matlaget.

5. Inhyses friska Karlar, deltaga ock i arbetet, en af hushållet, men äro fria när Byalaget råkar dem 3de gången.

6. Byggmästaren begär 3 man som dagelⁿ komma att gå honom til handa; dessa anskaffas på Kyrkans bekostnad och efter löfte til dess Kassa, för de 2^{ne} i Tornet och för den 3de neder på jorden.

7. Spik förskrifwes på Kyrkans risico.

8. Byggaren Lingström får logi och uppehälle hos v Pastor Klingvall efter ackord til 12 sk för dygnet.

9. Den gamla Skog som ur Tornet tages, och ej å nyo nyttjas, ligger i förwar och bortauktioneras til Kyrkans förmån.

10. De Resterande Bräder inom Soknen, skola betalas innom marti månads slut.

11. Böter för försummelse i Arbetet uttages.»

Vid 1800-talets början tog församlingen äntligen itu med ett byggnadsföretag, som pastor loci vid flera tillfällen under 1700-talet ivrigt förespråkade, nämligen att uppföra en sakristia. I ett protokoll »hållet för första gången uti Närs nyss upbyggda sakristia den 26 nov. 1820» framhålls följande: »Ifrån den Tid Kyrkan blifvit bygd, och efter många Protocollers hollande, som påyrkade och låfvade en ny och tjenlig Sacristia blef detta företag ej förän nu uti närvarande Pastoris C.M. Häggs³² tid fullbordadt och verkställdt, genom en för detta härvarande

Mjöltnare, som tillika var lagligen antagen till Tornbyggare – Per Lindström, hvilken åtog sig att wara mästare och Ordningsman härföre – Vener: Consistorium anlätades väl om anordningen i detta afseende, men som intet svar följde, så lade man grunden till detta nödige arbete, genom ett ordentligt och lagligt socknestämmo Protocol, som ingafs till Ven. Consistorium, jämte Förslag, men äfven detta utan Svar.

Ärchiebiskop Högvördigste Hr Doctor Carl von Rosenstein,³³ som besökte Kyrkan den 26/7 ogillade icke detta steg, utan ansåg detta Rum, för en så stor Församling, högst angeläget. Sedan det war nestan fullkomligt färdigt, började Pastor betjena sig deraf till sitt ändamål, och då det var invigt till en Helgedom, så nära förent med Själftva Templet, under Sång, bön och nedkallande af Guds Välsignelse och Nådige Närvaro äfven här, wid våra Xr(kri)stelige göromål och öfverläggningar, till Guds ära och Församlingens förmon, så öppnades detta Heliga rum.»

Det visade sig ganska snart att sakristiebyggnaden, som man hade så stora förväntningar på, var dåligt byggd och krävde reparationer. Redan efter några år var taket otätt, varför man talar om att lägga på ett helt nytt tak. Detta blev dock ej av. I stället revs denna kyrkans första sakristia 50 år senare och i dess ställe uppfördes en ny, något större (den nuvarande) 1878.

År 1836 gjordes enligt visitationsprotokoll från 1850 reparation av murarna »så in som utvändigt», vilket bl a synes ha inneburit att kyrkans medeltida kalkmålningar delvis bortskrapades och överkalkades.

1848 slog blixten ned i tornhuvens och skadade denna så svårt att den krävde omedelbar reparation. Ett stämprotokoll från den 1 okt samma år berättar om detta: »Alldenstund Närs Kyrkotorn blef af nedslagen Åska den 12:te sistlidne September så betydligt skadadt, att det oförtöfwadt tarfvar iståndsättande, hade Kyrkodirectionen sett sig nödsakad att i utlyst stämma höra socknemännen om de genast wille börja med detta arbete och till föreståndare för detsamma antaga Tornbyggaren N Ardman från Ardre. Härpå ingingo Socknemännen på tillfrågan genast. Arbetet skall börjas i morgon d. 2:dra oktober. Körslor och dagsverken utföres enligt lagens föreskrift af Sockenmännen. Till inköp af erforderliga materialier beviljades kyrkodirectionen rättighet att upplåna Penningar, hvilka sedermera skola återgåldas af de brandstodsmedel som Häradet får widkännas.»

Vid en visitation 1850 omtalas att »tornet år 1848 blifvit iståndsatt». År 1852 gjordes en omfattande omläggning av kyrkans golv, som var svårt rötskadade (st prot). Samtidigt föreslogs att man skulle ta upp fönster på norra sidan i långhuset för att göra kyrkorummets ljusare.

Förslaget, som framfördes av en fanjunkare J N Romdahl, mötte som väl är inget gensvar hos sockenmännen.

På 1860-talet nyhöggs sockeln på långhusets och tornets södra sida och på korets östra sida. Denna var starkt skadad genom vittring. Sockelstenarna tillverkades i socknen av stenhuggeriinnnehavaren Viktor Klintberg, en son till prosten Matthias Klintberg. Stenen bröts på skifteslagets gemensamma mark på Burgen. År 1863 var sockeln färdig och insatt. Georg Brunius, som besöker kyrkan strax därefter, skriver härom i sin *Gotländsk konsthistoria III*, s 97: »så kunna vi med synnerlig fågnad omnämna, att skeppets och korets socklar, hvilka 1860 och 1861 visade sig liksom skeppets portal mycket förstörda af vittring, befunnos 1863 vara i noggrann öfverensstämmelse med deras ursprungliga hållning återställda med huggen kalksten. En dylik förbättring är ganska hedrande för kyrkans målmän, isynnerhet som det ej sällan inträffar, att såkallade arkitekter till den grad ledas af inbiliska hugskott, att de vid skeende reparationer tillåta sig stilvidriga förändringar ej allenast i mindre detaljer utan äfvenledes i hufvudsakliga partier, då det gäller vida större och konstmessigare helgedomar än den ifrågavarande.»

En omfattande restaurering av kyrkan, främst interiören, utfördes 1884. Programmet till denna fastställdes av Överintendentensämbetet redan 1874.

Programmets två första paragrafer hade följande lydelse:

»1. Fönster anbringas öfver stora ingångsdörren å södra sidan för att bereda mera dager i skeppets nedre del samt på läktaren, och på det att symmetri måtte uppkomma skulle fönsterosetter inpassas i kordörren.

2. Vidare föreskrifves att kyrkan invändigt i så måtto repareras att allt kalköfverdrag blir afskrapat på huggen sten, pelare och hvalf samt väggar, fuktfläckar borthuggas samt att väggar och hvalf vattenrifvas i ljusgrå färg.»

Utanför programmet och sedan kyrkans inre avsynats i sept 1884 beslöts att kyrkan skulle snyggas upp även utvändigt genom lagning av murytorna, putsning och avfärgning. Samtidigt försågs torngluggarna med nya baser och kolonnetter.

Med undantag för lagnings- och underhållsarbeten genomgick kyrkan ej någon större restaurering förrän 1982, alltså ca 100 år senare. Ett anmärkningsvärt långt uppehåll.

1932 infördes värmeledning samtidigt som golvet om-lades och bänkarnas ryggstöd justerades. 1939 beslutade man bygga om tornhuvu, som lutade åt sydost. Andra världskriget medförde att dessa planer fick läggas åt sidan. Först 1949 genomfördes tornhuvusbygget, varvid en helt ny konstruktion kom att användas. Hjärtstocken av

ek från 1840 ansågs dock ha så hög kvalitet att den kunde återanvändas. Arbetet utfördes under ledning av tornbyggaren Olof Pettersson i Rone.

1959–60 nyhöggs en stor del av långhusportalen, kapitälband, baser och kolonnetter med den ursprungliga portalen som förlaga. Arbetet utfördes skickligt av stenhuggaren Henry Karlsson i Slite. Ritningar samt modell i full skala utarbetades av konstnären Bertil Nyström, Slite.

Den senast utförda restaureringen, som förberetts under hela 60- och 70-talen genomfördes 1982. Restaureringsprogram hade upprättats vid flera tillfällen bl a av arkitekten Karl Erik Hjalmarsen.

Det program som slutligen antogs till genomförande utarbetades av arkitekten Birger Andersson. Det gällde främst inre arbeten av underhålls- och rengöringskaraktär.

Sålunda rengjordes, lagades och kalkades putsen på kyrkans väggar och valv. Härvid frilades några målningrester i långhuset, men dessa var så fragmentariska att man beslöt att åter överkalka dem.

I ringkammaren inrättades under läktaren en sakristia med skrudskåp, bord och kistor, medan den sakristia som uppförts på korets norra sida 1878 fick annan uppgift. Den kallas numera »Mariakapellet» och har ett altare av trä mot Ö väggen. Kapellet används huvudsakligen för enskild andakt.

Inredningen, såsom bänkar, predikstol, altarskrank och läktare rengjordes och målningen retuscherades varsam. Den stora korbänken vid norra muren, vars panel delvis hade förlorat sina ornamentala målningar, försågs med nya målningar med de äldre som förlaga. Triumfkrucifixet renoverades, varvid främst övermålningar från senare tid avlägsnades. Korset fick nytt färgskikt med utgångspunkt från spår av den ursprungliga målningen.

Alla dessa konservatorsarbeten utfördes av konstnären Harald Norrby, Klintehamn, född i Närs socken.

Kalkmålningar

Kyrkans väggar och valv har en gång varit fyllda med målningar, de flesta från medeltiden. Vid Hilfelings besök i kyrkan 1797 utförde han en beskrivning av målningarna, vilken återges nedan. När Brunius beskrev kyrkan på 1860-talet var de delvis bortskrapade och överkalkade. Han skriver: »Hilfeling har 1797 sett många väggmålningar i kyrkan. Det måste högeligen beklagas, att dessa målningar blifvit skonslöst öfverkalkade. Ett dylikt beteende röjer stor fåkunnighet.»

Det enda som nu är synligt av dessa målningar är en liten rest på långhusets södra mur vid predikstolen (fig 834). Den framkom av en tillfällighet när kyrkan städades efter restaureringen 1982, då predikstolens ryggstycke, en panel mellan predikstolskorgen och ljudtaket, föll ned. Genom att målningen dolts av ryggstycket hade den aldrig överkalkats och var således orörd sedan medeltiden. Den bevarade målningsresten är dels en bred bård med växtslingor, dels ett konsekrationsskors. Överensstämmelser både i stil och färgskala tyder på att de tillkommit samtidigt, troligen vid kyrkans färdigställande omkr 1300.

Även om således endast en liten rest av kyrkans medeltida målningar har bevarats, kan vi genom tidigare beskrivningar bilda oss en uppfattning om den en gång så rika målningsskrud som täckte väggarna både i koret och långhuset.

Vid den inventering som genomfördes i kyrkan 1830 (ATA) antecknades följande om målningarna: »Uti Choret finnes några målningar, hvilka förtärda af ålder, nu icke kan urskiljas; – öfver stora gafvelfönstret bakom altaret, är måladt kröningskronan med Spiran och Svärdet på hvar sin sida. – Bakom Predikstolen på väggen är Aposteln Petrus målad, hållande i ena handen en nyckel, och i den andra en öppen bok; intill honom Aposteln Paulus, hållande i ena handen ett Svärd och i den andra en öppen bok; på Södra sidan af Kyrkan föreställes Aposteln Philippus, hållande i ena handen en öppen bok med pärmarne utåt; Thomas, med Do; Mattheus med en öppen bok; Judas Thaddeus med Do; öfver Läktaren föreställes Matthias, med en öppen bok; på norra sidan af Kyrkan, intill Läktaren, S:Lars, hållande i ena handen en öppen bok, och i den andra det som föreställer bålet då han brändes; Bartholomeus, hållande i ena handen sin afdragna hud, och i den andra en öppen bok; Andreas, hållande i ena handen ett kors, och i den andra en öppen bok; Simon Zelotes, med en öppen bok; Judas Ischariot,

hållande i ena handen pungen, i den andra en öppen bok; Johannes, med en öppen bok; Jacob den äldre, med en klubba i ena handen, och en öppen bok i den andra; öfver hvar och en af Apostlarne äro åtskilliga slags foglar målade. – På norra sidan, under Apostlarne, föreställes Jesu inridande i Jerusalem, Nattvardens instiftelse, och sedan hela Jesu lidandes historia, äfvensom hans ankomst till verdens dom. – Öfver Läktaren, på norra sidan, står en ängel, hållande i ena handen ett par Vågskålar, uti den ena är ett krönt hufvud, och omkring den andra Djeffarne, som bemöda sig att uppväga hufvudet; fram mot Choret, på samma sida, är en dylik målning. På västra ändan, öfver Läktaren, finnes Nähr Kyrka och Prestegård afritade, sådane de i forntiden varit till utseende. – Under Läktaren föreställes, då S:Göran besegrar Draken. Dessutom finnes några målningar uti Taket och på en sida fram vid Choret, hvilka, af ålder utplånade, icke kunna utrönas hvad de betyder.

Inskrifter. Öfver stora fönstret bakom Altaret är en Sol hvaruti står Jehovah; nedanför, på hvardera sidan af fönstret, äro tvenne händer sträckande sig emot hvarandra, hållande hvardera ett brinnande hjerta; vid den ena af dessa, står uti blått bokstäfverna M.G.O. och vid den andra L:J:D: betecknande Oxenwalts och dess Frus Namn;³⁴ under dessa händer står årtalet 1688, då kyrkan renoverades. – På norra sidan i Choret läses: Coel: Petra Piorum anno 1688; och inuti en krans C:A:L: Poies(?). På väggen vid Predikstolstrappan står H:O: H:H:R: Her: Hans Röstede;³⁵ derefter bokstäfverna J:A:R: och märket (bomärke) hvilket är Rickvide gårds bomärke – dernäst bokstäfverna O:L:S: och (bomärke), som är Bomunds gårds bomärke, sedan bokstäfverna O:J:S: (bomärke), som är Frigges gårds bomärke, och sist bokstäfverna O:H: och (bomärke), hvilket är Hallbjers gårds bomärke. – Uti bortersta fönstret på Södra sidan står: 1688 I:M:S:D: och (bomärke), hvilket är Prestegårdens bomärke. – Wid Läktartrappan, på muren läses följande inskrift: Anno Domini 1598 Den 14 November ist al hir Hans Frese von Lybeck in de Have mit Schip und 9 Personen und halvest(?). 3 til graven den 19 Nove. Und de ander 6 utan up de nord side. Godt der Almechtige vare Selen genedich fyis(?) volle dem jungesten Dage ein frohe uperstandinge vorlenen. – Derefter står ännu något skrifvit; men största delen deraf är aldeles utplånadt, och kan ej mening inhämtas.»

Fig 834. Medeltida målningsrest på långhusets södra mur; konsekrationkors och ornamentsbård. Foto 1985.

The remaining section of a medieval mural on the south wall of the nave; consecration cross and ornamental border.

Hilfeling, som besökte kyrkan 1797 gjorde en mera kortfattad beskrivning av målningarna: »Här träffades Pendenten till Målningen i Böne (?) – vänster om Läktaren, tämeligen högt uppå Kyrkomuren ses en Engel med en vigtskål i handen, uti ena Skålen låg ett krönt hufvud (kanske K: Erici Regis) samt med en kalk, som en annan ängel ditlade; då vigtskålen aldeles nedsänktes, En Troup Små Djeflar af olika gestalt, somlige med stora Plumager på hufvudet, med Klor och Räfve Svantsar, somlige med uträkte tungor som liknade Pilar och med vingar, voro alle sysselsatte at neddraga andre skålen, hvartill de på Sjömansvis brukade Båtshakar, och andre Instrumenter, at medelst hökyfvor uppskjuta den Skålen hvaruti Helgedommarne lågo. En Drake som lærer föreställa den gamle Draken eller Archi Diabolus satt på Balancens ända öfver tomma Skålen med en group Små Djeflar omkring sig, för at nedväga skålen, men alt förgefves.

Rundt omkring Kyrkan voro alle apostlarne i lebensgrösse al Fresco målade 6 på hvar sida 2 och 2 tillsammans alle stående i Templet; St:Laurentii bild likaså, målade med sitt halster i handen närmast läktaren; hvilket lærer bevisa att Kyrkan varit invigd St:Lars till ära.»

Dessa utförliga beskrivningar av kalkmålningarna ger oss möjlighet att vid jämförelse med bevarade målningar i andra gotlandskyrkor försöka tidfästa dem och att möjligen även föra dem till en speciell målningsgrupp.

S:t Mikael som själavägare var målade på norra sidan i långhuset »Öfver Läktaren», alltså i kyrkorummets västra del. Den utförliga beskrivningen av denna scen: »Uti ena skålen låg ett krönt hufvud samt med en kalk, som en annan ängel ditlade,» tyder på att scenen skall framställa kejsar Henriks själavägning. Den största och mest välkända av dessa framställningar finns i Vamlingbo kyrka på Sudret.³⁶ Den dateras till tiden strax efter 1200-talets mitt och har utförts av den s k Mikaelsmästaren. En annan liknande scen är målade på S långhusväggen i Dalhems kyrka. Den har tillskrivits »Egypticusmästaren» och bör ha tillkommit under 1300-talets förra hälft. Även »Passionsmästaren», som var verksam vid 1400-talets mitt har utfört flera själavägningsscener, bl a i Anga kyrka. Med tanke på att denne mästare (eller verkstad) troligen målat »hela Jesu lidandes historia» på långhusets norra vägg, är det mest sannolikt att även själavägningsscenen utförts av Passionsmästaren.³⁷

Apostlarna i full skala – »Lebensgrösse» – kan däremot ha tillkommit tidigare. Visserligen har Passionsmästaren ofta apostlarna ovanför sin passionssvit i långhuset samt på den södra väggen (Hemse, Lye), men de är alltid framställda i mindre skala. I Ekeby kyrka finns storföriga, högt placerade apostlar som kan tänkas motsvara målningarna i När.³⁸ De anses ha tillkommit strax efter långhusets uppförande vid 1200-talets slut, alltså ungefär samtidigt med långhuset och koret i När. Dessa skulle alltså vara de äldsta målningar, som smyckat kyrkan. Det

kan nämnas att i Ekeby har, som förmodas för Näs del, Passionsmästaren senare utfört målningar i långhuset, på norra väggen Passionshistorien och på södra väggen Kristi barndoms historia.³⁹

Intressant är också uppgiften i inv 1830 att När kyrka och prästgård fanns »afritade sådane de i forntiden varit till utseende». Denna målning skall ha funnits på västra väggen över läktaren. Med »forntiden» kan här knappast avses medeltiden, utan troligen 1500- eller 1600-talet.

Glasmålningar

De färgade glas, som nu finns i kyrkans fönster, både i långhuset och i koret, i rött, blått, grönt och gult, tillkom vid en restaurering av kyrkan 1884.

Samtliga kyrkans fönster torde ursprungligen ha varit försedda med glasmålningar tillkomna vid kyrkans uppförande i 1200-talets slutskede. Dessa utbyttes mot vanligt fönsterglas under 1700-talet och 1800-talet. I kyrkans räkenskaper omtalas fönsterreparationer och insättning av nytt fönsterglas främst under 1800-talets förra hälft.

Några få medeltida glasmålningrester fanns dock kvar till restaureringen 1884, i det västra fönstret i långhusets södermur, vilket observerades av Brunius vid hans besök i kyrkan omkr 1860. Dessa målade rutor avbildades av P A Säve i hans Reseberättelse 1864 (fig 835) samt av A T Gellerstedt, som utförde en akvarell 1867 (ATA).

Av de kortfattade beskrivningarna och avbildningarna framgår att det endast var fönstrets lansettspets och masverk som hade bevarade glasmålningar. I lansettspetsen en medeltida ruta med bladornament i grisaille, rött fyrpassband, gul mittkrets och en gul blomma som övre avslutning. I masverkets fyrpass bladornamentik i grisaille och ett mittornament i form av en vit stjärna med gul mittpunkt och röd bakgrund inom en gul ram omgiven av blå och blekt violetta halvkretsar. Den trekantiga svickelfyllningen omkring fyrpasset var röd. Samtliga dessa rutor är nu försvunna. Som nämnts ersattes de vid restaureringen 1884 med enkelt målat glas.

De medeltida glasmålningarna torde ha tillkommit när koret och långhuset byggdes vid 1200-talets slut.⁴⁰

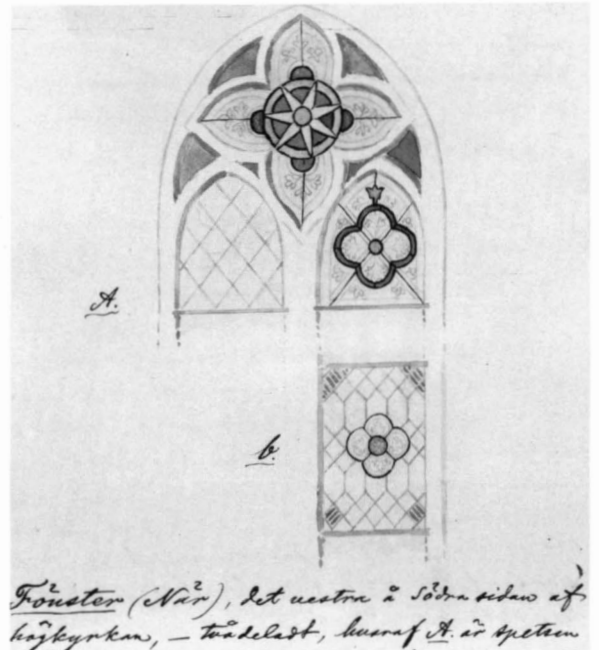

Fig 835. Medeltida glasmålningar i långhusets SV fönster. Efter akvarell av PA Säve 1864. ATA.

Medieval stained glass in the south-west window of the nave. After a water-colour painting by PA Säve 1864.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Högaltare av grå kalksten (fig 837), putsat med hörnkedjor, täckt av altarskiva av finslipad grå kalksten, profilerad på tre sidor och med lodrät bakre kant (fig 836). Skivan har fem huggna likarmade kors, vilkas sidor är sneda och råkäs i korsets botten. Korsarmarna är bredare utåt kanterna och korsen placerade ovanligt långt in på altarskivan, ca 30 cm från långsidorna och ca 40 från kortsidorna. På altarets framsida omedelbart under skivan finns en relikgömma, avsmalnande inåt, sedan 1983 täckt av en träplatta med målat rött kors på blågrå botten. På altarets baksida finns en sedan 1983 öppen nisch med brädfodring. Bräderna i nischens botten och på översidan är ornerade med ristade koncentriska cirkular (fig 840). Mått: altarskivan 232×124 cm, invigningskorsen 5 cm, relikgömman 18×17 cm, djup 22 cm, nischens bredd vid öppningen 80 cm, i det inre 110 cm, djup 70 cm, höjd 58 cm.

Framför altaret ligger en trampsten av samma längd som altaret, bredd 95 cm. Altarets höjd över trampstenen 111–113 cm, trampstenens tjocklek cirka 10 cm.

Krucifix med klädd kristusgestalt av ofärgat trä på brunbetsat träkors. Höjd 70 cm. Modernt arbete, gåva 1965 från kyrkliga syföreningen.

Altaruppsats av skulpterad, målad och förgylld sandsten (fig 837). Mittfältet omges av två fristående figurer i genombrutna nischer, till vänster Mose med lagens tavlor, till höger Aron i översteprästerlig dräkt (fig 839), med uppslagen bok i vänster hand och rökelsekar i den högra, flankerade av kolonnetter omslingrade av blomstergirlander samt vridna kolonnetter med joniska kapitäl. Utanför dessa två fristående mindre figurer, till vänster Matteus med bok och ängel, till höger Johannes med bok och örn. I mittfältet skulpterad, förgylld och målad framställning av syndafallet (fig 838). Överstycket krönes av två putti flankerande Karl XII:s namnchiffer under krona, därunder skulpterad, förgylld och målad framställning av Kristi uppståndelse, begränsad av kolonnetter med joniska kapitäl och sidostycken; utanför dessa fristående figurer, sittande, till vänster Marcus med bok och lejon, till höger Lukas med bok och ox. Färger: guld, rött, grönt, blått, svart och vitt.

Inskrifter: Under namnchiffret: »Gudi vare tack, som oss segren gifvit hafver, / genom vår Herra Jesum Christum. 1. Cor. 15:v. 57. Anno 1703. d: 20 Junii.» På Mose tavlor siffrorna I–V på den ena, VI–X på den andra. I Arons uppslagna bok: »Vandra för mig och var fullkom-

melig. Gen: 17:v. 1.» På understycket inom kransar, till vänster: »M: / Georgius / Oxenvalt; / p: et p:», till höger: »Elizabeth / JacobsD: / Munch.»³⁴ Mått: höjd 300 cm, bredd 270 cm.

I 1680 års inventarium nämnes ett »Altare . . . Nu Nytt af Burswiksten». Årtalet 1703 gäller målningen. Denna har utförts av Christian Lorens Numens,⁴¹ som samma år signerade en bänkdörr i Lau med namn och årtal (s 628). Kyrkans medeltida altarskåp såldes 1703 till annexkyrkan Lau (s 612).

Bekännelsepall av furu (fig 842). Överliggare med äggstav och tandlist, därunder listomgivet rektangulärt fält med övre hörnen snett avskurna, flankerat av pilastrar. Knäfallet är klätt med rostrött tyg. Färger: mittfältet svart med blomstermotiv i vitt, lister och pilastrar vitt och rostrött, överliggare brun, äggstav och tandsnitt samma färger som altarskranket. Mått: höjd 110, största bredd 72 cm. Enligt räkenskaperna utförd 1694. Mittfältets ursprungliga blomstermotiv övermålades 1852 med brunt. De nuvarande färgerna från 1982. Bekännelsepal-len stod ursprungligen vid altarskranket och användes av prästen vid syndabekännelsen.

Fig 836. Medeltida altarskiva av kalksten med profilerade sidor. Foto 1985.

The medieval limestone altar top with edge moulding.

Fig 837. Altaret med altaruppsats av sandsten, tillverkad i Burgsvik vid 1600-talets slut, målad 1703.

The sandstone altar, made in Burgsvik at the end of the 17th century, painted in 1703.

Fig 838. Syndafallet, altaruppsatsens mittfält. Foto 1985.

The Fall, centre field of the altar.

Altarskrank

Altarskrank av furu, rakt, bestående av skärm och knäfall. Längs skärmens övre kant profilerad överliggare med äggstav och tandsnitt. I skärmens nordligaste del en dörr, mitt för altaret en år 1982 flyttad och igensatt dörr; det ursprungliga tillståndet framgår av skarvar i överliggaren samt ett kvarvarande gångjärn. I skärmen listomgivna rektangulära speglar, på var och en av dörrarna två i mindre format. På knäfallet ligger en roströd dyna av tyg. Mått: höjd 90 cm, norra dörrrens bredd 110 cm, avstånd från södra kyrkomuren till skarv där södra dörren suttit 175 cm. Färger: överliggare chokladbrun, äggstav roströd, ljusbrun och vit, tandsnitt rött, blågrönt, ljusbrunt och vitt, skärm roströd, lister vitt, speglar och knäfall gråvitt med marmorering. Enligt räkenskaperna tillverkat 1692.

I korets nordöstra hörn fanns då det nedan beskrivna sakristieskranket. En genomgående skarv i knäfallet 120 cm från korets nordmur torde markera skrankets ursprungliga avslutning. 1884 flyttades en korbänk och altarskranket förlängdes. Arbetet utfördes enligt räkenskaperna av snickaren O Medin. 1882 fanns »3 dynor vid altardisken». 1886 hade tillkommit »1 mindre dyna vid altardisken», tydligen för den nytillverkade delen av knäfallet. Före 1982 var skrankets utsida blågrå med grå marmorerade speglar. De båda speglarna i skrankets nordligaste parti saknade marmorering. Överliggare

Fig 839. Altaruppsatsens högra sida med översteprästen Aron samt putto med bok. Foto 1985.

The right-hand side of the altar with the high-priest Aaron and a figure holding a book.

svart, knäfall blåvitt, med det nordligaste partiet i en något kraftigare blå nyans än det övriga. Knäfallets dynor var före 1982 klädda med mörkbrunt skinn.

Altare i gamla sakristian, numera Mariakapellet, bestående av skiva av finhuggen gotländsk kalksten med fem inhuggna likarmade kors, på underrede av trä, bestående av fyra ben förenade med slåar, av limmad och kalkad furu. Altarets höjd 72 cm, skivan 114×55 cm, tjocklek 7 cm.

Fig 840. Altarnischens bottenbrädor med ristade koncentriska cirkclar. Foto 1990.

The bottom boards in the altar niche with cut concentric circles.

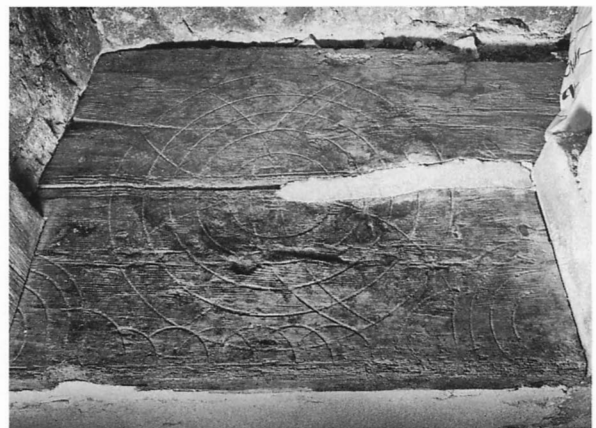

Fig 841. Träskrank i tornbågen, ursprungligen sakristieskrank, tillverkat 1689. Foto 1990.

Pews and wooden screen, the screen was made in 1689.

Fig 842. Bekännelsepall av furu tillverkad 1694. Foto 1985.

Confessional stool, made in 1694.

På altaret står ett snidat och skulpterat krucifix med välsignande Kristus. Modernt arbete från Oberammergau, höjd 51 cm. Gåva av Jane och Lars Ek. – Inredningen tillkommen 1982.

Korskrank

Ända till 1820 hade kyrkan kvar sitt korskrank. I protokollet vid visitationen 1802 heter det: »Visitations rätten anmärkte, att Crucifixet tillika med det höga skranket i sin närvarande belägenhet mitt i kyrkan, vanpryder, och på ett obehagligt sätt afstänger, samt tillstyrkte, att det förra borde uppsättas på sidomuren och det senare antingen göras helt lågt så att utsigten imellan Choret och den öfrige delen af kyrkan icke hindras, eller, hvilket vore bäst, alldeles borttagas.» Vid sockenstämman i den nybyggda sakristian den 26/11 1820 diskuterades bl a »skrankets användande». Delar av detta återanvändes dels i korbänken vid korets norra mur, dels i bänken i korets nordöstra hörn (se nedan).⁴² Möjligen är det ursprungliga skranket medeltida. Det är också tänkbart att det är fråga om ett efterreformatoriskt skrank, i vilket man efterbildat medeltida former.

Skrank i tornbågen

Skrank i tornbågen av furu (fig 841). Skranket begränsas uppåt av bred överliggare, snett avsågad i sin södra del, därunder äggstav, tandlist och list i plattskärning, därunder parti med kontursågade dockor, nederst skärm med listomgivna speglar. Mittpartiet utgör en dörr. Över speglarna finns spår av en profilerad list, som är kvar på dörren. Mellan speglarna har funnits lisener. Bakom dockorna finns en enkel skärm av furu. Färger: vitt, rött, svart, på speglarna vitt med svart och röd akantus. På skrankets västra sida årtalet 1688 målat med vit färg. Mått: höjd 210 cm, dockornas höjd 66 cm, skrankets totala längd 6 meter, dörrens bredd 134 cm.

Årtalet visar att skranket ursprungligen utgjort den sakristia av trä, för vilken snickaren enligt räkenskaperna fick betalt år 1689. Skranket sattes troligen upp på sin nuvarande plats i samband med att kyrkan 1820 fick en stensakristia. Enligt sockenstämmoprotokoll år 1872 »skulle bak i kyrkan under orgelläktaren enkel brädpanelning anbringas för att göra densamma fri från drag från tornrummet».

Träsakristian har varit lika hög som väggskärmen bakom korbänken i korets nordvästra del, 210 cm. Väggskärmen har samma breda överliggare som skranket i tornbågen. Avståndet från korets östra mur till väggskärmens östra del är 324 cm. Om man antar att altarskranket i norr begränsats av sakristian och att skarven i dettas knäfall 120 cm från korets norra mur ger träsakristians bredd, så har denna varit ungefär 325 × 120 cm.

Ett skrank med inskriptionen »H: NICOLAUS OX-ENVALDT / ANNO: 1688» är uppställt i Hejde kyrkas stensakristia sedan 1935 men avskärmade tidigare en sakristia i koret (SvK Go III s 262f). Det liknar skranket i När. Eftersom beställarna var bröder kan de ha anlitat samme snickare.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix av skulpterat, målat och förgyllt trä, bestående av ringkors med ändplattor jämte därpå fästad Kristusfigur (fig 843). Kristusfigurens korslagda fötter är fästade med en spik. Korsets stam är kantad av treflikiga blad, ringen av palmetter, de fyrpassformade ändplattorna av bladverk. Färger: Kristusfiguren ljusröd karnation, svart hår och skägg samt rödbrunt ländkläde, glorian förgylld med x-format rött kors, korsstammen grön med grå kanter, bladen omväxlande grå och röda, evangelistplattorna förgyllda med grå kanter och gröna blad, ringen röd med förgyllda palmetter. Mått: korsets höjd 247 cm, tvärbjälkens längd 172 cm. Avståndet mellan corpus' handspikar har ursprungligen varit 90 cm men är för nu befintlig corpus 50 cm.

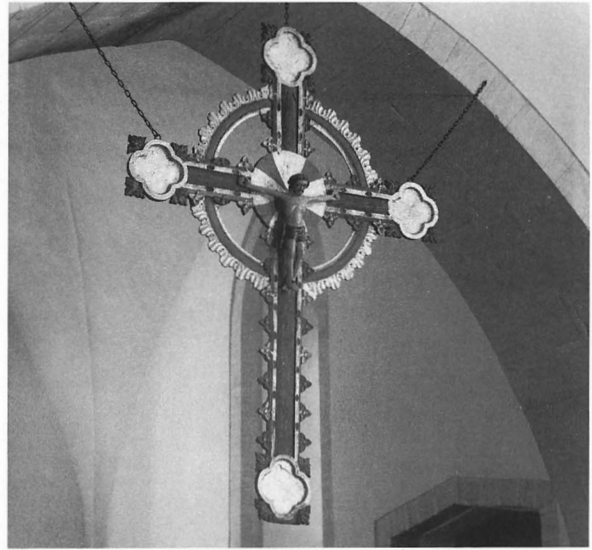

Fig 843. Triumfkrucifix med kors från 1200-talet, Kristusfiguren senmedeltida. Foto 1985.

Triumphal crucifix with a cross from the 13th century. The figure of Christ is late medieval.

Själva korset torde ha tillkommit på 1200-talet. Kristusbilden är senmedeltida och torde från början ha tillhört ett processionskrucifix.⁴³

I protokollet från 1802 års visitation heter det: »Visitationsrätten anmärkte, at Crucifixet tilika med det höga skranket i sin närvarande belägenhet mitt i kyrkan vanpryder ... samt tillstyrkte, att det förra borde uppsättas på sidomuren.» Det torde aldrig ha flyttats bort, ty vid 1882 års inventering hängde det kvar i triumfbågen. De ursprungliga färgerna övermåladess med samma ljusbruna färg som bänkarna, troligen 1853, och fernissades 1884. Vid 1983 års restaurering behölls äldre färglager, men krucifixets nuvarande färger målades över dessa. Härvid iaktogs röda färgspår på korsets kant (konserveringsrapport i ATA).

Predikstol

Predikstol av snidat och målat trä, bestående av polygonal korg med ljudtak, ryggstycke, trappa och dörr (fig 845). Korgen har överst gesims med äggstav, tandskuren list och rektangulära fält med ornament i plattskärning, längs nedre kanten listomgivna rektangulära fält och fält med bandflätor i plattsnideri. I listomgivna bågfält med plattsnidade ornament i svicklarna målade figurer, från vänster: – 1. Gud fader, med högra handen välsignande en korskrönt jordglob, hållen i den vänstra. – 2. Kristi uppståndelse (fig 846) samt – 3. den Helige andes duva, naivt återgiven; det fjärde fältet saknar figurmålning.

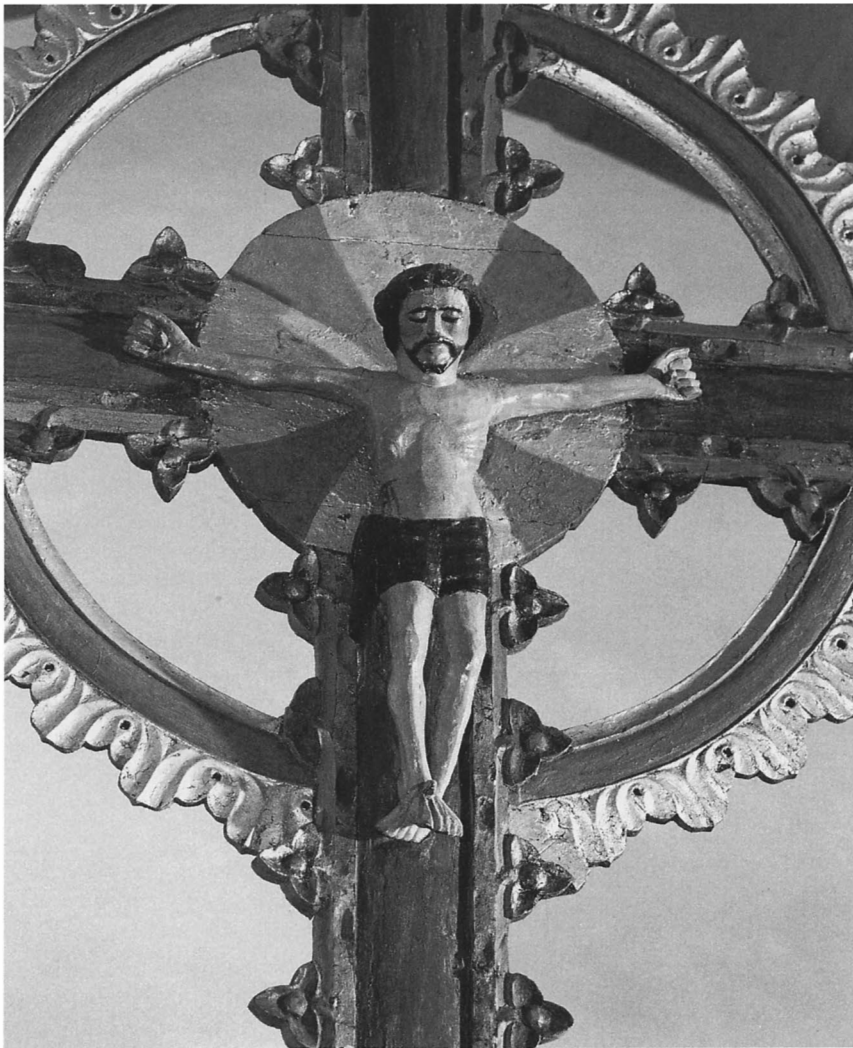

Fig 844. Kristusbilden är senmedeltida och torde ursprungligen ha tillhört ett processionskrucifix. Foto 1990.

The figure of Christ is late medieval and probably belonged to a processional cross.

Det platta polygonala ljudtaket har gesims med äggstav, tandskuren list samt fält med bandflätor i plattsnideri. Kronliknande överbyggnad, bestående av kontursågade voluter av trä; utmed taklisten volutformade gavelstycken, krönt av pinakel. På undersidan listomgivet sexkantigt fält med sniderier i plattskärning. Under detta hänger en skulpterad och förgylld duva.

Dörren har överst gesims med äggstav, tandskärning och ett rektangulärt fält med bandfläta i plattskärning; på sidorna pilastrar i plattskärning, mellan dem två listomgivna fält, båda utan figurmålning. Trappan är omgiven av skärmväggar. På utsidan gesims med äggstav, tandsnitt och fält med bandflätor i plattskärning, därunder tre listomgivna fält utan figurmålning. På korgens och trappans insidor listomgivna fält med akantusslingor i svart och rött på vit botten. Färger: guld, svart, vitt, blått, rött,

olivgrönt och brunt. Mått: korgens höjd 145, dörrens höjd 260 cm.

Det listomgivna ryggstycke som tidigare vilade mot långhusets södra mur är sedan 1983 uppsatt på sakristieväggen (fig 847). På dess övre listram målat i guldbokstäver på svart botten: »M. GEORGIUS OXENWALDT. / P. L.» Höjd 103, bredd 107 cm.

Enligt en anteckning i kyrkans inventarium är »Een Prädikestool giord Ao 1687». Den är möjligen utförd av visbysnickaren Jochim Sterling, som vid denna tid tillverkat ett antal predikstolar på Gotland och i så fall också torde ha svarat för predikstolen i annexkyrkan Lau.⁴⁴ Räkenskaperna upptar 1689 en utbetalning till »Johan Målare» för målning av predikstolen, således Johan Bartsch d y.⁴⁵ Duvan inköptes 1747 från målaren Johan Hernell.⁴⁶ Ljudtaket tillverkades 1754 av Matthis

Fig 845. Predikstol troligen tillverkad av Jochim Sterling 1687, målad 1689. Ljudtaket tillkom 1754. Foto 1985.

The pulpit is probably the work of Jochim Sterling, 1687, painted in 1689. The canopy is from 1754.

Fig 846. Kristi uppståndelse, målning på predikstolen utförd av Johan Bartsch d y 1689.

The Resurrection of Christ, painting on the pulpit by Johan Bartsch the younger, 1689.

Fig 847. Predikstolens ryggstycke nu uppsatt på sakristieväggen. Foto 1985.

The back panel of the pulpit, now in the vestry.

Fig 848. Timglas skänkt 1747. Foto 1985.

Hour-glasses, donated to the church in 1747.

Fig 849. Bänkinredning från 1600-talet, målad 1703 av Christian Lorens Numens. Foto 1985.

Pews from the 17th century, painted in 1703 by Christian Lorens Numens.

Glömsker i Garde och målades jämte predikstolen samma år av J H Dreutz.⁴⁷

Vid Spegels visitation den 16 september 1680 var kyrkans predikstol gammal och oansenlig. Den nämns inte i 1594 års inventarium men kan ha funnits redan då.⁴⁸

Timglas

Timglas för fyra glas i ram av furu (fig 848), sammanhållet av smala tvinnade kolonnetter, uppåt och nedåt avslutade av prydnadssporrar, mot bricka av trä med rikt snidat bladverk. Färger: rött, blått, vitt. Fäst på ståndare av svartmålat smidesjärn, fastsatt i predikstolen, fullt användbart. Ståndarens höjd 67, brickans höjd 56, bredd 44 cm. Enligt senare tillskriven notis i 1737 års inventarium »förärt af Handelsmannen H. Johan Lythberg år 1747».⁴⁹ Konserverat 1933 av Bertil Bengtsson, Linköping.

Redan 1680 års inventarium upptar ett »Tima glas i prädikstolen med qvarteer». I 1765 års visitationsprotokoll berättas, att »det gamla Timglaset, hwilket wid det nyas Inkommande blifwit borttagit och brukadt wid Ringningen i Tornet, blifwit där sönderslagit». 1812 har man i 1737 års inventarium skrivit »bortkastat».

Bänkinredning

Bänkinredningen är sluten och uppdelad i tre kvarter. På södra sidan 16 bänkrum öster om södra ingången och två väster om denna. I mellersta kvarteret 15 öster om södra ingången och ett väster därom, i det norra kvarteret 20 bänkrum, det västligaste utan dörr. Bänkkvarteren har med nedan nämnda undantag profilerad överliggare, jämte ramverket målad i ljusbrunt, samt listomgivna rektangulära dörrspeglar, dels med figurmålning i form av porträtt och allegoriska figurer mot mörk bakgrund, dels målade i rödbrunt (fig 849). Vid södra ingången har södra bänkkvarterets båda och mellersta bänkkvarterets västra bänkskärm profilerad överliggare med äggstav och tandsnitt samt listomgivna rödbruna speglar, väster om ingångsdörren med indrag.

Den östligaste bänken i mellersta kvarteret, vars bänkskärm och dörrar är något lägre än bänkkvarteren i övrigt, har på skärmens utsida överst skulpterade lister, därunder listomgivna rektangulära speglar mellan pilastrar med plattskurna ornament. Dörrarna har äggstav, tandsnitt och flätverk i plattskärning, främre dörrposten pilaster i plattskärning. I den norra dörren ett nyckelhål, på båda dörrarnas speglar figurmålningar. Bänkens

Fig 850. Kvinnoporträtt, målat av C L Numens 1703. Foto 1985.
Portrait of a woman, painted in 1703 by C L Numens.

Fig 852. Dörr till bänk från 1600-talet, troligen använd som skriftestol. Foto 1985.

Door to a pew from the 17th century, probably used as a confessional bench.

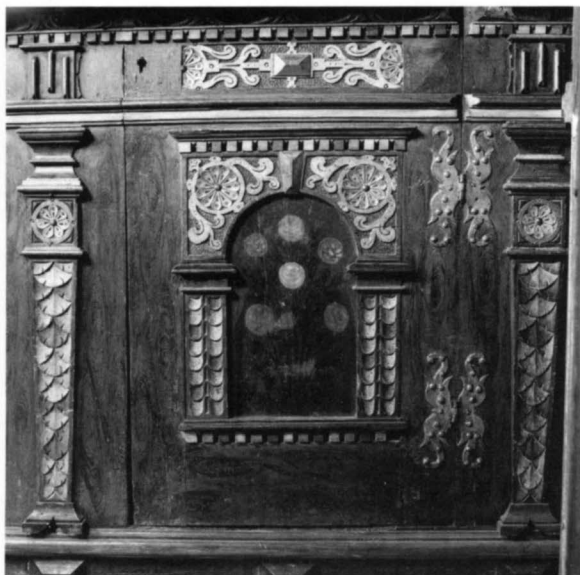

Fig 851. Man med toppluva, målning av C L Numens 1703. Foto 1985.

A man with a pointed hat, painting by C L Numens, 1703.

ryggstöd har nedanför övre kanten fyra fält med flätverk i plattskärning och torde ha varit en ursprunglig bänkskärm. Dörren på den andra bänkens södra sida har ett nyckelhål. Bänkarna nr 6, 7, 13 och 14 delas av pelarna i två halvbänkar.

Följande bänkdörrar är prydda med bröstbilder (fig 850–851), i regel en face, med numrering från öster: norra kvarteret: nr 1–14 kvinnofigurer. Mittkvarteret, norra sidan: nr 1 kvinna med strålgloria, nr 2–5 mansfigurer, nr 6–11 kvinnofigurer, nr 13 mansfigur. Södra sidan: nr 1 kvinnofigur, nr 2–6 mansfigurer, nr 7–10 kvinnofigurer, nr 11 och 13 mansfigurer. Södra bänkkvarteret: nr 2–13 mansfigurer.

1852 målades bänkarna ljusbruna. Äldre färg finns kvar i mittkvarterets andra och tredje bänkar, under bokbrådan. På speglarna i bänk 2 finns ett cirka 10 cm högt parti med vita vegetativa slingor på röd botten. I bänk 3 är motsvarande parti målat gulvitt.⁵⁰

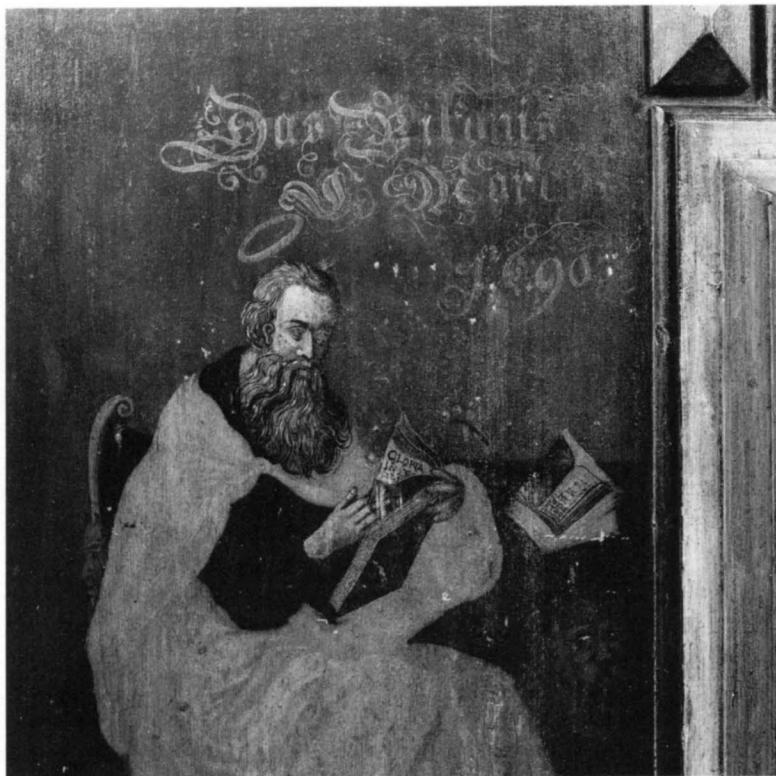
Enkla hatthängare av metall finns i bänkarna i det södra kvarteret samt i bänkarna 1–5 och de södra halvbänkarna nr 6, 7, 13 och 14 i det mellersta kvarteret.

Mått: Höjd 103, sitthöjd 48–56 cm, mittkvarterets öst-

Fig 853. Evangelisten Markus, målning på skriftestolens skärm, daterad 1690. Foto 1985.

St. Mark, painting on the frame of the confessional bench, dated 1690.

ra bänkskärm höjd 96 cm, södra kvarterets bänkskärm framför de två bänkarna under läktaren längd 318, höjd 122 cm.

Vid en sockenstämma 1712 förklaras, att »ingen uthaf oss, som lefwa, weet till att berätta när bänkarna i kyrkian äro giorde». En bänktvist 1702 berättar att främsta rummet i bänkkvarteret tillerkänts strandridaren Hans Pedersen. Denne omnämnes 1634–1640.⁵¹ Bänkkvarteren har således tillkommit under 1600-talets första årtionden. Ett stämmobeslut 1851, enligt vilket »uppståndarna» vid bänkarna helst skulle avlägsnas, visar att bänkarnas gavlar haft ett krönparti av samma slag som bänkinredningen i Stenkyrka, Hogrän och Etelhem (SvK, Go I s 32 fig 23, III s 100, V s 141 fig 148).

Andra bänken i mittkvarteret och i det norra kvarteret var enligt 1712 års bänkkordning avsedda för strandridaren och hans hustru. När bänkarna 1852 målades ljusbruna målade man över inskriptionen i dessa bänkar. Den lydte enligt 1830 års inventarium: »Uti en bänk, i medlersta bänkraden, tillhörande Strandridaregården på Nähr står Psalm: 92:v 2. Thet är en kosteligh tingh at tacka Herranom, och loffsjunga tino namn tu aldra högste. Om Morgonen förkunna tino nåde, och om aftonen tina sanning. Eric Pehrsson Poies anno 1703. – Och

uti en fruntimmersbänk tillhörande samma hemman: Nu Herre, vid hvad skall jag trösta migh? Uppå tigh hoppas jag. Christina Thomasdotter Ronandra anno 1703.»⁵²

Bänkinredningen målades således 1703. Den utfördes av Christian Lorens Numens⁴¹, som samma år svarade för figurmålningen på bänkdörrarna i annexkyrkan Lau och signerade dem med sina initialer (ovan s 628).

Vid en sockenstämma 1709 beslöts att två nya bänkar skulle göras i kyrkan, »en neder vid dörren, något högt upp för främmande skeppsfolk, och en neder vid pelaren».⁵³ 1728 görs enligt räkenskaperna en inbetalning till kyrkan »för en Bänck som Skepparen Clas Frigges kiöpt 6.–», enligt ett stämmoprotokoll 1796 »längst ner i mellanraden». 1793 byggdes enligt räkenskaperna 6 nya bänkar i västra delen av norra kvarteret, varvid skranket som tidigare funnits här försålades på auktion.⁵⁴

Den främsta bänken i mittkvarteret hade 1712 sin nuvarande placering men har ursprungligen varit placerad annorstädes, troligen fristående.

På kyrkostämman den 15/1 1873 »hemställde f. kyrkvärden Lars Larson Hallbjers jemte några andra hemansegare, att de måtte få tillstånd att på egen bekostnad uppsätta en kyrkobänk i den mellersta bänkraden i kyrkan emedan deras n. v. bänkrum till följd af en af kyrko-

Fig 854. Evangelisten Lukas, målning genom inskrift daterad 1690, detalj. Foto 1985.

St. Luke, painting with the date 1690, detail.

Fig 855. Evangelisten Matteus, målning på bänkskärm 1690. Foto 1985.

St. Matthew, painting on the frame of the confessional bench, 1690.

Fig 856. Evangelisten Johannes, målning på bänkskärm utförd 1690. Foto 1985.

St. John, painting on the frame of the confessional bench, 1690.

kaminerna blifvit otillräckligt. Församlingen beslöt att ... en sådan bänk borde inrättas men på kyrkans bekostnad för att undvika framtida tvister». Räkenskaperna 1873 upptar en utbetalning till A P Grönlund för »målning af 2ne kyrkodörrar och 2ne bänkar». Bänken, vars dörrar saknade figurmålning, togs bort vid 1983 års restaurering.⁵⁵

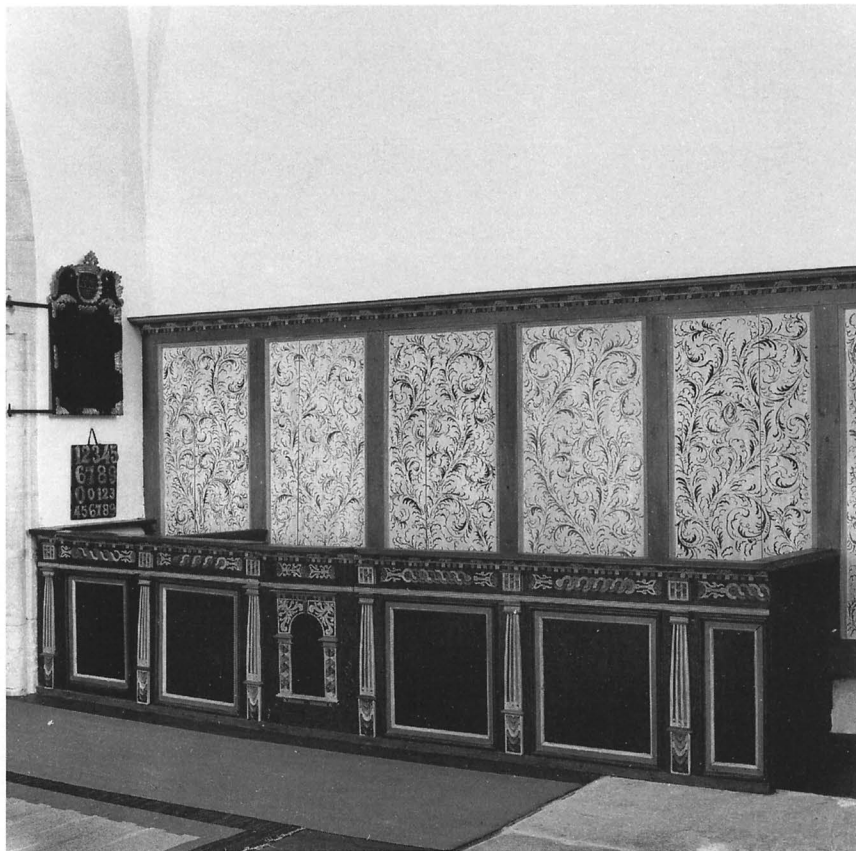
På läktaren finns 6 lösa bänkar av furu, målade i brun färg. Höjd 90 cm, sitthöjd 47 cm.

På insidan av läktarbarriären finns en bokbräda dels å norra, dels å södra delen, åtskilda av ett parti utan bokbräda. Sannolikt är detta en rest av en sluten bänkinredning med 8 bänkar på var sida, samtidig med läktaren. Enligt räkenskaperna utbetalades 1759 för »Dörrjern til 16 stoldörrar på Läktaren 8:—». Den torde ha rivits helt eller delvis 1853 i samband med »utseende af plats till orgelmelodiet». Ett beslut om »fruntimers lektarens nedtagande» torde betyda att det norra bänkkvarteret togs bort.

Två bänkar under läktaren, väster om mittkvarteret (fig 841). Båda begränsas i väster av skärmen i tornbågen och har utmed denna en sekundärt anbringad sittbräda. Den norra bänken har på norra sidan en skärm utan spegel, upptill begränsad av en smal överliggare och med sekundärt anbringad sittbräda på insidan, på östra sidan skärm med sittbräda på insidan, på södra sidan dörr.

Fig 857. Korbänk vid korets norra mur, 1600-talet. Väggskärmens fält målades 1982.

Choir pew on the north wall of the chancel, 17th century. The fields of the wall-screen were painted in 1982.

Den södra bänken har dörr på norra sidan, på östra sidan skärm med sittbräda på insidan, på södra sidan skärm med spegel, begränsad uppåt av smal överliggare. Skärmarna i öster jämte dörrarna begränsas uppåt av breda överliggare, därunder å skärmarna tandsnitt, å dörrarna äggstav och tandsnitt samt ornament i plattskärning, därunder bågfält med ornament i plattskärning i svicklarra (fig 852). I fälten målade vegetativa rankor i svart och rött på vit botten. Båda dörrarna har nyckelhål och begränsas av snidade pilastrar i plattskärning. På skärmarna i öster i listomgivna speglar flankerade av pilastrar i plattskärning målade evangelister med attribut och inskriptioner, från söder Matteus (fig 855), sittande mitt emot en ängel som med vänstra handen gör en gest som visar att han berättar för evangelisten, text: »Das Bildnis Matthäus Anno,» i nästa fält Markus med lejonet (fig 853), text: »Das Bildnis Marcus 1690,» i evangelistens delvis uppslagna bok »Gloria in ex». Å den norra bänken Lukas med oxen (fig 854). Evangelisten är iförd glasögon. Vid bältet hänger ett pennfodral samt ett bläckhorn i vilket han doppar sin gåspenna. I evangelistens uppslagna bok läses på latin: *Si Deus pro nobis quis contra nos* (=

Om Gud är för oss, vem kan då vara emot oss?), på den nordligaste spegeln Johannes med örnen (fig 856), text: »Das Bildnis Johanni» och i den uppslagna boken på tyska: »Johan(nes) 3. Also hat han (!) Die Welt gelibet dass er sein Einigen Son gab auf dass alle an im glauben nicht verloren» (= Johannes 3. Så älskade Gud världen att han utgav sin enfödde son på det att alla som komma till tro på honom icke skall förgås). På bordet framför Johannes står ett timglas. Över huvudet på samtliga evangelister svävar en ringformad gloria sedd i perspektiv. Mått: de östra bänkskärmarnas höjd 120, den norra längd 148, den södra längd 170 cm.

Bänkarna torde ursprungligen ha utgjort en skriftestol. Den nämns inte i räkenskaperna och bör därför vara äldre än 1686. Skriftestolen torde ha varit en av de bänkar i koret som omkring 1740 nämns i Wallins samlingar. De utbetalningar för lagning av gångjärn samt virke till bänkreparationer som noteras i räkenskaperna på 1770- och 1780-talen kan i något fall gälla ombyggnad av dessa bänkar. Inventariet 1830 beskriver deras nuvarande utseende. Spegelnas figurer och kalligrafi är av mycket hög klass. Den konstnär som närmast skulle kun-

Fig 858. Bänk i korets nordöstra hörn, tillverkad 1820 med återanvända delar av korskrank, »sångarbänk» och sakristieskrank. Foto 1990.

Bench in the north-east corner of the chancel. Made in 1820 from parts of a rood-screen.

Fig 859. Detalj av korbänken, ursprungligen ett medeltida korskrank. Foto 1985.

Detail of the choir-pew, originally a medieval rood-screen.

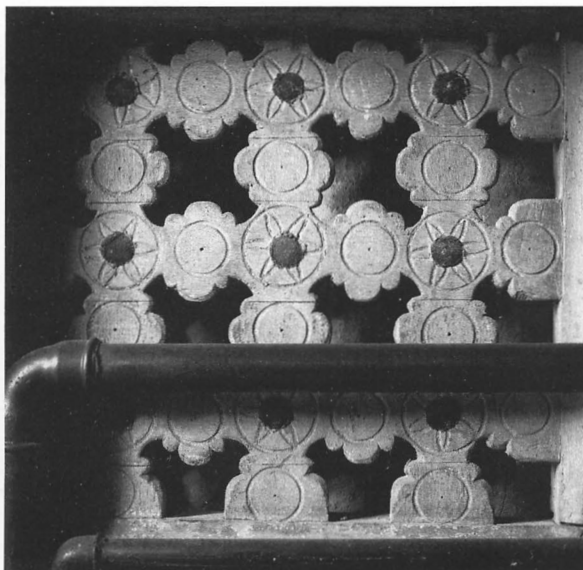

Fig 860. Nedre delen av korbänken med delar av det medeltida korskranket. Foto 1985.

Lower part of the choir pew with parts of the medieval rood-screen.

na komma ifråga är Johan Bartsch den yngre, som 1689 målade predikstolen i När. Ett detaljstudium av exempelvis händerna gör det emellertid tveksamt om denne är mästaren. – Det latinska citatet i Lukas' uppslagna bok är inte hämtat ur evangeliet utan är Rom. 8:31. Någon förlaga till evangelistbilderna har inte kunnat spåras.⁵⁶

Korbänk vid korets norra mur (fig 857). Skärmen mot väggen begränsas uppåt av överliggare med äggstav och tandsnitt, i östra avslutningen avfasad i 45° vinkel. Ovanför sittbrädan indelad i sju listomgivna fält. I fälten omväxlande blå och röd dekor på vit botten, med året 1982. Under sitsen vit färg i annan nyans. Mått: höjd 210, längd 670 cm.

Främre bänkskärmen har profilerad överliggare, på södra sidan med äggstav, tandsnitt och ornamentalt flätverk i plattskärning. Den är av lisener i plattskärning uppdelad i sex fält, av vilka det första och tredje från väster räknat utgör dörrar. Alla fält utom det tredje har rektangulära listomgivna speglar. Det östligaste fältet är smalare än de övriga och flätverket i sin östra del sekundärt avsågat. Det tredje fältet har spegel med bågformad ram och ornament i plattskärning i svicklarna. Sittplatsen längst i väster är medelst en låg listomgiven skärm med överliggare och spegel avskild från de övriga. Bänkskärmen på östra sidan utgöres av en del av kyrkans äldre korskrank, bestående av ett listomgivet nu igensatt gallerverk med rektangulära, uppåt trepassformigt avslutade rutor, nu vända nedåt, samt prytt med ristade ringkor och cirklar. Färger: ljusbrunt, mörkbrunt, vitt, rostrött, gult, grönt. Mått: Höjd 118, främre skärmens längd 485, sidoskärmens 107, gallerverkets längd 93, höjd 87 cm.

Väggskärmen har samma höjd som de bevarade delarna av den sakristia av trä, som 1688 uppfördes i korets nordöstra hörn. Den sneda avsågningen av överliggaren tyder på att korbänken nått fram till sakristians västra vägg. När sakristia av sten uppfördes 1820 gjordes en ingång till denna genom korets nordmur, varvid korbänken kortades av och bänkskärmen på dess östra sida tillkom. Korbänken upptages inte i kyrkans räkenskaper och torde därför vara äldre än träsakristian, kanske från mitten av 1600-talet.

Korbänk i korets nordöstra hörn (fig 858). Främre bänkskärmen har överliggare med äggstav och tandsnitt och är uppdelad i två listförsedda speglar med blå och röd dekor på vit botten och årtal 1982. Dörren på västra sidan omges av flätverk i plattskärning, sekundärt avsågat för att passa i sin nuvarande placering. Dörren har på södra sidan två gångjärn samt ett nyckelhål nära det nedre gångjärnet. Den prydes av en bågformad ram med plattskärning i svicklarna och på sidorna, omfattande ett fält med målad slinga, däröver triangulärt listomgivet

fält, under ramen två listomgivna rektangulära fält, det nedersta utan undre list, sekundärt avsågat. Vid östra sidan en skärm med överliggare, därunder äggstav och tandsnitt och en listomgiven vitmålad spegel; under bänksitsen ett fält med äldre målning, gulvit med dekorativa slingor i svart. Golvet i korbänken utgöres av 25–30 cm breda spontade plankor, tydligen sekundärt använda. Mått: främre skärmens, dörrens och den östra sidoskärmens höjd 120, framskärmens längd 196, dörrfältets bredd 123 cm. Flätverket är i väster sekundärt avsågat. Under detta gallerverk, troligen från ett äldre korskrank med rikt profilerade fyrpass och kvadrater, prytt med ristade cirklar och sexuddiga stjärnor inom cirklar (fig 859). Över sittbrädan finns tre brunmålade fält, under sittbrädan i väster ett fält med vitmålat gallerverk, i mittfältet en skärm av bräder, i det östra fältet spår av gallerverk av samma typ som i det västra fältet. Under bänken finns ett asymmetriskt placerat stöd med mönster av dubbla koncentrisk ristade halvcirkelbågar (fig 860). Mått: Väggskärmens höjd 162, överliggarens största mått 191, det återanvända gallerverkets största höjd 120, bredd 185 cm.

Bänken tillkom 1820 med användning av virke dels från korskranket, dels från sångarbänken (flätverk) och från sakristian av trä (väggskärmens överliggare, dörren). Färgsättningen från 1982.

Ett brudsäte upptages i inventarierna 1594, 1680 och 1737 men saknades 1812.

Enligt räkenskaperna utbetalades 1738 »Arbetzlöhn för bänckarna i Choret åt gässarna 1.16». Den torde ha varit placerad framför sångarbänken vid korets nordmur (jfr SvK Go I s 79, fig 112).

Orgelläktare

Orgelläktare av brunmålad furu (fig 861) med framskjutande mittparti, vilande på nio träpelare. Läktarbarriären har profilerad överliggare, därunder på utsidan listverk, fält med speglar begränsade av hopplister och indelade av pilastrar krönta med snäckornament; utmed nedre kanten ett kontursågat band. På insidans norra och södra partier psalmbokshylla. Färger: rött, svart och gulvitt, träpelare och undersida grävitt. Barriärens höjd 90 cm. På en av de bärande bjälkarna under läktaren målad inskrift med svarta bokstäver: »Thenna Läktare är målad åhr 1768 af NILS Salin / Kyrkoward O: P: S: Michels, L: I: S: Rickwidi,/M: P: S: Alfware, H: T: S: Andarfwe, L: I: S: Hallbjers.» Enligt räkenskaperna byggdes läktaren 1758, »hvarföre arbetzlöhn betalt til Snickaren Mathis Glömsker 50:–».⁵⁷

Fig 861. Läktaren byggd 1758 och målad 1768 samt orgelfasad från 1861. Foto 1985.

Gallery built in 1758 and painted in 1768. The organ front is from 1861.

Orgel

Orgelverket är byggt 1931 av Åkerman & Lunds nya orgelfabriks AB, Sundbyberg. Det har pneumatisk traktur och omfattar två manualer med 6 resp 4 stämmor samt självständig pedal med två stämmor.⁵⁸ Fasaden (fig 861), där piporna i mittfältet ursprungligen varit ljudande, har övertagits från en äldre orgel. Denna byggdes 1861 av C G Cederlund och omfattade 5 stämmor och en manual.⁵⁹

I sin ämbetsberättelse till 1852 års prästmöte skriver prosten Klintberg: »Orgelverk beslöts i Sockenstämmor af pluraliteten 1839 böra anskaffas i begge kyrkorna; men på de föreslagna betalningsvilkoren afstyrktes de af Consistorio, hvilket afstyrkande stadfästes af Kongl. Maj:st d. 1 Febr. 1840.» 1853 anskaffades ett större orgelharmonium, byggt av K J Peterson »enligt hans nya patenterade uppfinning, och af honom kallas Orgelmelodium».

Redan 1860 var det i så dåligt skick att det ansågs omöjligt att sätta i stånd.⁶⁰

Redan under medeltiden hade kyrkan ett orgelverk. Det heter hos Wallin »at det i Biskop Brodini tid varit i godt stånd och at derpå ofta blifwit spelat, särdeles när Bisen sielf war i Kyrkian; Förbemälte Kyrkiowerd säger och at Biskopen hade en hos sig som der på kunnat spela. Utaf bemelte Orga-werk finnes nu allenast en Träpipa qwar uppå hwilken stå målade 5 bröst-bilder. Wid den första står ej något namn; men wid de andra stå efterföljande namn med Munke styl, samt efterföljande Inscriptioner. Wid det första som är utan namn *Exaltata est Virgo Maria super coros angelorum ad celestia regna.* Wid det andra står följande namn med röda bokstäfver. *Yosue. Incipiam te exaltare coram filiis Israel. David. Elevata est magnificentia tua super celos. Salomon Accipiam te et regnabis super omniam quo desiderat anima tua, Ijsaijas. Orietur virga de radice ijesse, et flos de radice ejus ascendet.*» (Jungfru Maria är upphöjd över änglarnas körer till de himmelska rikena, (parafras på Psaltaren 8:2; Josua 3:7): Jag skall begynna att upphöja dig inför Israels söner; David: Din prakt är upphöjd över himlarna, (Psaltaren 8:2); Salomo: Jag skall mottaga dig, och du skall råda över allt vad din själ åstundar (parafras på 1. Kon. 2:19 eller 2. Krön. 9:12); Jesaja (11:1): En kvist skall skjuta upp från Jesse rot och en blomma skall uppstiga från hans rot.) – Inga delar av den medeltida orgeln har bevarats. Kanske har den beskrivna målningen ingått i en framställning av Jesse rot.⁶¹

Orgeln torde under medeltiden ha stått på den på Gotland vanliga platsen i korets nordöstra hörn. När detta utrymme 1688 togs i anspråk för en sakristia av trä flyttades orgeln. »Öfwer der nu Funt Kammaren är, har tilförene Orgawerket varit» heter det hos Wallin. Detta innebär väster om bänkkvarteret på norra sidan av långhuset. Orgeln torde ha avlägsnats senast 1727 i samband med att funten flyttades till funtkammaren (se nedan).

Nummertavlor

Nummertavlor: – 1. Av snidad, målad och förgylld furu (fig 862). Ramen är prydd med snidade och målade palmetter i de fyra hörnen och på sidostyckena. Ramen svart, palmetterna vita. Höjd 73, bredd 58 cm. Med plats för tre psalmnummer jämte tvåsiffriga versangivelser. Vid tavlans övre kant skulpterat krön, prytt med snidade och målade blad. Under en snidad och förgylld krona finns ett ovalt fält med text i vitt: DENNA KYRKA / ÄR REPARERAD / ÅR 1852. PROST OCH M(A)G(ISTER). M. KLINT.B(ERG). / KYRKOVERDAR S. BOSARVE I BÅTELS / H. HOLMER. Enligt räkenskaperna är nummertavlan tillverkad 1747 av målaren Johan Hernell.⁶² De ursprungliga

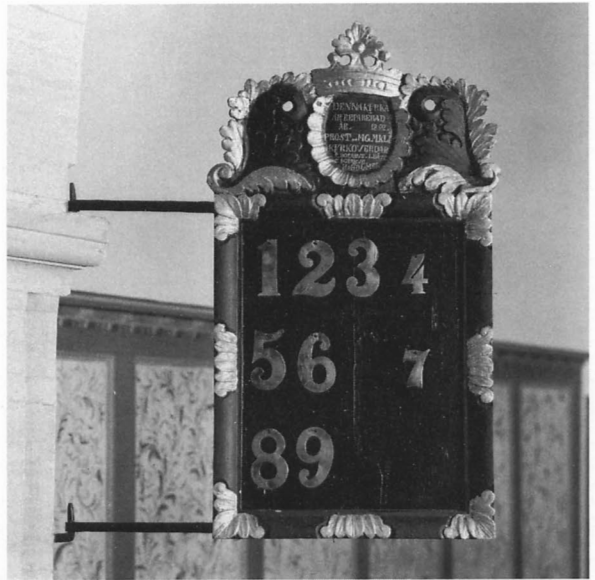

Fig 862. Nummertavla tillverkad 1747 av Johan Hernell. Foto 1985.

Hymnboard made by Johan Hernell in 1747.

siffrorna var målade med vit färg på svarta rektangulära plattor. 1884 anskaffades enligt räkenskaperna »diverse messingsziffror» och »en ny numertafla» av snickaren O Medin. Kanske gäller detta följande tavla, vid vars anskaffande siffrorna till 1747 års nummertavla torde ha bytts ut. – 2. Av svartmålad furu, rektangulär, för två psalmer, omgiven av profilerad listram. Bredd 60, höjd 34 cm. Till 1982 fäst under nummertavla 1. Troligen anskaffad 1884. – 3. Av svart furu med vit kantlist. Av vita lister indelad i tre vertikala fält för vardera en siffra, målade med vit färg på svart rektangulär platta. Två hakar vid listens vänstra del visar att tavlan varit fästad vid högra kanten av nr 1 och används för att ange versnumren. 1700- eller 1800-tal, borttagen då mässingssiffror anskaffades. Höjd 82, bredd 18 cm. – 4. Av målade furu med enkel listram. Plats för fem psalmnummer, med horisontell list delad i fält om tre respektive två. I ramlstens överdel finns en ögla av trä för upphängning. Färger: ramlist olivgrön, bottenfält vitt. Höjd 54, utan ögla höjd 44, bredd 34 cm. Anskaffad mellan 1812 och 1830.

Dopredskap

Dopfund av grå sandsten (fig 863) bestående av cuppa, fot och rund plint.⁶³ Den runda cuppan, som har uttömningshål, har på utsidan mellan en övre bandflättningslist och en nedre enkel bandlist en reliefsvit, vars scener omramas av rundbågiga arkader uppburna av låga kolon-

Fig 863. Dopfunt av sandsten tillskriven mästaren Hegwaldr, utförd omkr 1200. Foto 1985.

Sandstone baptismal font from around the year 1200. Attributed to the master Hegwaldr.

netter med figurframställningar i svicklarna. En reliefsvit av samma slag finns också på cuppans undersida. Cuppans övre scener skall läsas från höger till vänster. De föreställer: – 1. Under samma arkadbåge t h bebådelsen, med ängeln Gabriel kommande från höger till Maria, sedd framifrån, t v Marie besökelse, där figurernas mot varandra vända fötter antyder ett möte. Ovanför ängeln språkband (?), i fältets vänstra del en lilja.⁶⁴ – 2. Jesu födelse (fig 864). Maria ligger i en säng. Bakom hennes

rygg, under betlehemsstjärnan, en krubba med Jesusbarnet och ett åsnehuvud i profil. Ovanför sängen två kvinnor med barnet, kanske hur Salome, som tvivlade på Marie jungfrudom, fick handen förbränd men blev botad genom att vidröra Jesusbarnet.^{64a} T v om sängen en sittande figur, sannolikt Josef. – 3. Tuppundret (fig 865), staffanslegendens berättelse om hur den stekta tuppen vid Herodes gästabud flyger upp och gal: *Christus natus est* (Kristus är född). Till vänster Stefanus och den stekta

Fig 864. Jesu födelse, scen på dopfontens cuppa. Foto 1985.

The Birth of Jesus, scene on the bowl of the font.

tuppen, i mitten Herodes med maka sittande vid ett bord, till höger en stående figur med skägg och stav och lyftat pekfinger, hänvisande till födelsescenen, sannolikt en herde. I svickel djurhuvuden, som antyder scenen Herdarnas syn. – 4. Under samma arkadbåge till höger två figurer, den ena liggande med huvudet skilt från kroppen, den andra stående, troligen iklädd hjälm, med svärd i höger hand och ett föremål i den vänstra.⁶⁵ Sannolikt framställs Barnamordet, en soldat som håller ett barns avhuggna huvud i håret. Till vänster under samma båge Skördeundret, där en man är i färd med att skära ett sädesfält. – 5. Flykten till Egypten (fig 866). Josef leder

en åsna, på vars rygg Maria sitter, med barnet i knäet och en liljestängel i handen.

Scenerna fortsätter på cuppans undersida (fig 869), där de skall läsas åt höger: – 6. Herodes (fig 867), sittande, med svärd i vänster hand och lyftat höger pekfinger, Till vänster om honom kung med gåva i händerna. – 7. Helliga tre konungar, stående, med stavar i vänster hand och med den högra lyftad, pekande på stjärnan. – 8. Konungarnas tillbedjan (fig 868). Två konungar vandrande, den tredje knäböjande, alla med händer och gåvor dolda av dukar på orientaliskt vis. – 9. Jesus tronande, Maria stående intill. Jesus med högra handen lyftad till välsignelse,

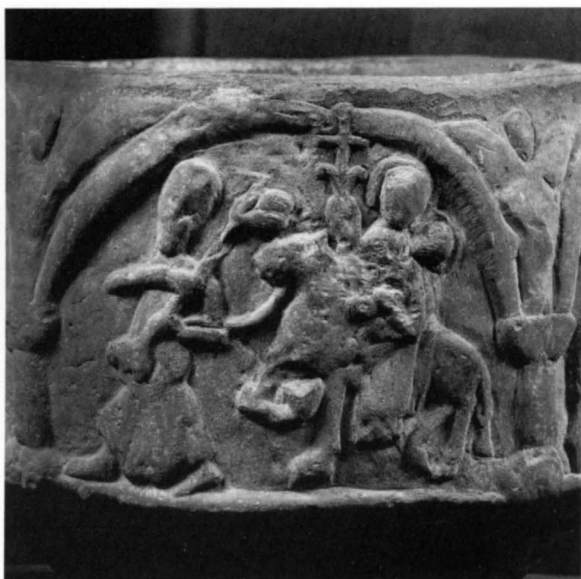

Fig 865. Tuppundret vid Herodes gästabad, scen på dopfontens cuppa. Foto 1985.

The Miracle of the Cock at Herod's feast, scene on the bowl of the font.

Fig 866. Flykten till Egypten, scen på dopfontens cuppa. Foto 1985.

The Flight into Egypt, scene on the bowl of the font.

Maria i dräkt med nedhängande vida ärmar, med kors i vänster hand och höger handflata lyftad mot åskådaren.⁶⁶ – 10. Nattvarden. Fyra personer sittande bakom ett bord, till vänster figur i profil. – 11. Knäböjande person med kors i handen. Bakom honom stående man med ena armen framsträckt. Han synes hålla något över den knäböjandes huvud. Sannolikt Jesu dop. Över figurerna duvan. I svicklarna mellan arkaderna, bladornament, änglar och fyrfota djur.⁶⁷

På foten fyra odjurshuvuden (fig 870), av vilka tre i käftarna håller fyrfotadjur. Det fjärde håller tre människofigurer, i den högra mungipan ett ansikte med mustascher och skägg, i den vänstra en kvinna med långt hår och stavliknande föremål i handen, vars underkropp skjuter ut utanför gapet och upptar fältet mellan två huvuden. Två av de övriga fälten upptas av flätverk, i det fjärde ett gudslamm med korsgloria och fristående korsstav.

På funten finns spår av röd färg, knappast ursprunglig.

Funtens mått: total höjd 108, varav cuppan 60 och foten 48, cuppans yttre diameter 73 cm.

I korgolvets södra del ligger en dopfuntsplint. Den är rektangulär, längd 151, bredd 91 cm, och med en cirkelrund rits för att markera funtens plats, diameter 52 cm, med centralt placerat uttömningshål.⁶⁸

Fig 867. Herodes, scen på dopfuntscuppans undersida. Foto 1985.

Herod, scene on the lower side of the bowl of the font.

Fig 868. Heliga tre konungar, scen på dopfuntscuppans undersida. Foto 1985.

The Adoration of the Magi, scene on the lower side of the bowl of the font.

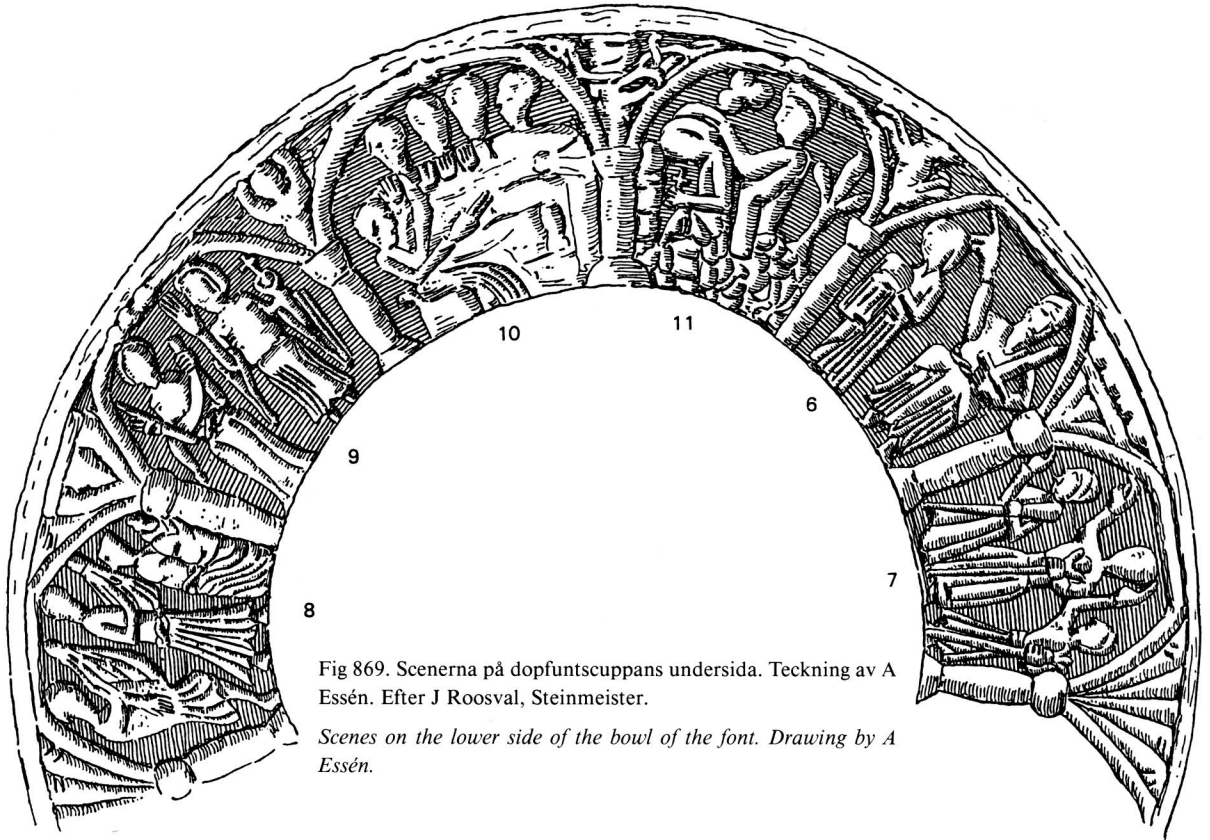

Fig 869. Scenerna på dopfuntscuppans undersida. Teckning av A Essén. Efter J Roosval, Steinmeister.

Scenes on the lower side of the bowl of the font. Drawing by A Essén.

Fig 870a. Odjurshuvud på dopfuntens fot. Foto 1985.

Monster's head on the base of the baptismal font.

Fig 870b. Odjurshuvud och liggande kvinna på dopfuntens fot. Foto 1985.

Monster's head and reclining woman on the base of the baptismal font.

Funten i När anses utförd av den mästare, som efter en inskrift på funten i Etelhem (SvK Go V s 150) fått namnet Hegwaldr, verksam omkr 1200. Den anses stå närmast funtarna i Vänge (SvK Go IV s 440f) och Stånga (SvK Go VI s 138f).

Vid 1680 års visitation beslöts att en ny funt skulle beställas. Detta skedde ej.

Dopfuntslock av målad furu, åttkantigt, i kronform, förenklad kopia av predikstolens ljudtak. Färger: vitt,

grönt, tegelrött. Höjd 90 cm, kantlängd 33 cm. Enligt räkenskaperna tillverkat 1884 av snickaren O Medin.

1691 års räkenskaper upptar »Teckett öfwer funten & knappen», dvs ett funtlock med en knopp eller pinakel. Ett »trälock» till funten fanns 1737 men var försvunnet 1812.

Funten torde ursprungligen ha varit placerad omedelbart väster om långhusets västra pelare, nedanför det likarmade kors som är inhugget på pelaren. Den bänk

Fig 870c. Odjurshuvuden och flätornament på dopfuntens fot. Foto 1985.

Monster's heads and plaited ornamentation on the base of the baptismal font.

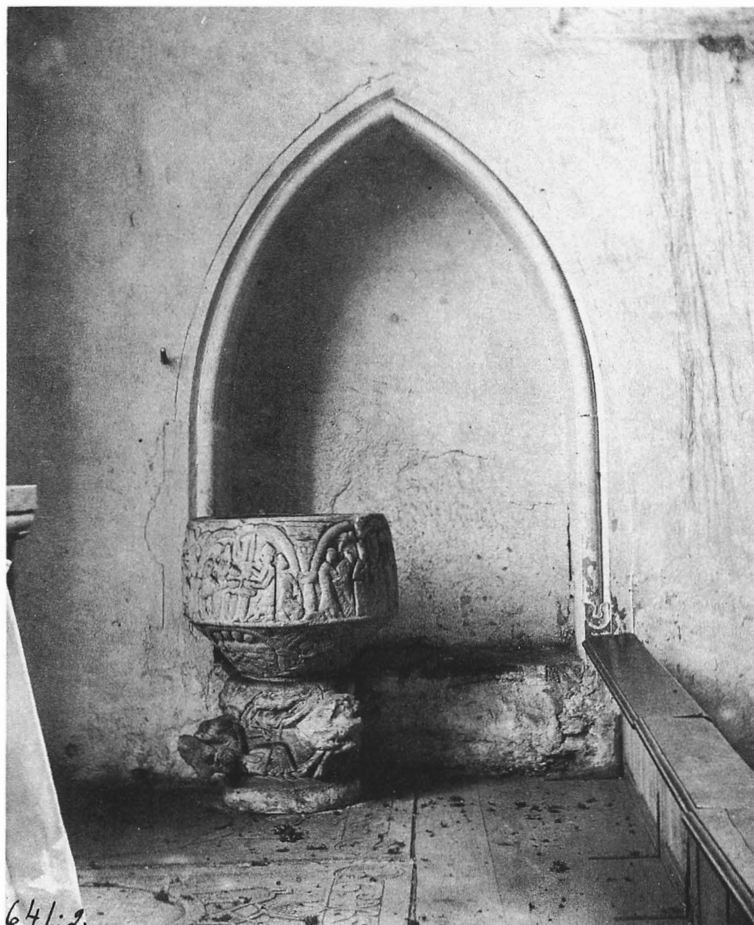

Fig 871. Dopfontens plats i koret före restaureringen 1884. Foto C F Lindberg 1875.

The baptismal font on its place in the chancel prior to the 1884 restoration work.

Fig 872. Dopfat av mässing, möjligen nürnbergarbete, 1500-talet. Foto R Hejdström 1990.

Brass baptismal dish, possibly Nuremberg work, 16th century.

som enligt beslut 1709 skulle byggas »neder vid pelaren» synes innebära att funten senast detta år flyttades till »Funt Kammaren», omnämnd av Wallin. Denna fanns enligt 1830 års inventarium under den stora kalkmålningen av Kejsar Henriks själavägning och låg således väster om det norra bänkkvarteret. Åtminstone i funtkammaren var funten omgiven av ett skrank. Detta såldes 1793, då samtidigt sex bänkar byggdes i funtkammaren. Kanske flyttades funten vid detta tillfälle till den plats framför nischen i korets sydmur, där den står på fotografier från slutet av 1800-talet. Den står nu under triumfkrucifixet.

Dopfuntsinsatser: – 1. Av mässing, runt med brätte (fig 872). I botten Maria med barnet, stående på månskäran. Under bilden reparation medelst pånitad plåt. Diameter 93 cm. 1500-talet, möjligen nürnbergarbete.⁶⁹ I GF (inv nr A 3319). – 2. Av vitmetall, rund med brett brätte, på detta inskription: LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG! MARC. 10:14. Diameter 31 cm, själva skålens diameter 20

Fig 873. Kalk av förgyllt silver, 1700-talet, utan stämplrar. Foto 1985.

Gilded silver chalice, 18th century.

cm, djup 5 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1899 från fabrikör P A Hellgren, Visby, samtidigt med en likadan skål till annexkyrkan Lau (s 632). – 3. Förnicklad, utan brätte. Diameter 25–26 cm, djup 7 cm. 1800-tal?

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver (fig 873) med rund fot och nod. På foten fastnitad krucifix. Höjd 23 cm. Stämplrar saknas, likaså krucifixets vänstra arm. 1700-tal, enligt räkenskaperna lagad 1721 och 1880.

Paten av förgyllt silver med ringkors å brättet (fig 874). Diameter 16,6 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1755. Stämplrar saknas.

Oblatask av silver, rund, med löst lock krönt av knopp (fig 877). Inskription: NÄRS KYRKA 1913 / TILL MINNE AF / PROSTEN J. N. KALSTRÖM / * 1840 † 1911 / FRÅN FÖRSAMLINGSMEDLEMMAR. Diameter 17,5 cm, höjd med lock 16 cm. Enligt stämplrar utförd 1913 av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm.⁷⁰

Oblatask av tenn, enligt räkenskaperna inköpt 1771. Förvarades enligt 1953 års inventarium i nischen å altarets baksida. Ej återfunnen.

Vinkanna av silver (fig 876), på locket gudslammet med segerfanan, på foten årtalet 1951. Enligt stämplrar utförd av Samuelsons Silversmedja, Stockholm 1951.

Fig 874. Paten av förgyllt silver, inköpt 1755, utan stämplrar. Foto 1985.

Gilded silver paten, bought 1755.

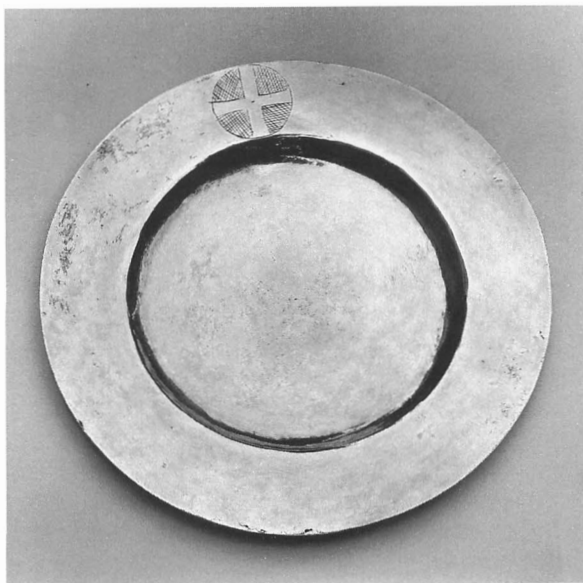

Fig 875. Sockenbudstyg av silver; kalk och paten tillverkade av Berndt Falkengren, Visby 1737. Oblatasken skänktes 1679. Foto 1985.

Silver viaticum vessels; the chalice and the paten are the work of Berndt Falkengren, Visby 1737. The silver box is donated in 1679.

Fig 876. Vinkanna av silver, tillverkad av Samuelsons Silversmedja, Stockholm 1951. Foto 1985.

Silver wine flagon, the work of Samuelson's Silversmedja, Stockholm 1951.

Fig 877. Oblatask av silver, enligt stämplar tillverkad i Stockholm 1913. Foto 1985.

Silver box for communion wafers, made in Stockholm in 1913.

Fig 878. Ljuskrona av mässing skänkt av kyrkoherden Johannes Broander 1715. Foto 1990.

Brass chandelier, donated in 1715 by the vicar Johannes Broander.

Kalk och patén av silver för sockenbud (fig 875). På kalkens fot ett fastnitat krucifix. Paténa prydd med fyra kors inom cirkel, ett i botten och tre på brättet, begränsade av brättets inre kant så att en av korsarmarna utelämnats. Kalkens höjd 16 cm, paténens diameter 10,2 cm. Enligt stämplrar tillverkade av Berndt Falkengren, guldsmed i Visby 1737, mästare 1739, död 1785. En anteckning i 1737 års inventarium meddelar: »En ny kalck och disk af Silfver förgyld väger 20 1/8 lod, at brukas wid berättning, förärd af Pastor Jacob Broander och thes hustru Margareta Dyr år 1758.»⁷¹

Oblatask till sockentyget, av silver, oval. På locket inskription runt kanten: MORTEN IFVERSON TRANE LISBET BERNSD FALENKAMP, på mitten årtalet 1679. Mått: längd 7,7, bredd 8,9, höjd 2,9 cm. Stämplrar saknas.

Vinkaggar: – 1. Av trä, cylinderformad, med fyra band av vidjor. Längd 35, diameter 23 cm. – 2. Av ek med

Fig 879. Ljusstake av mässing, möjligen 1500-talet. Foto 1985.

Brass candlestick, possibly from the 16th century.

Fig 880. Ljusstake av kalksten, skänkt av J W Klintberg 1867. Foto 1985.

Limestone candlestick, donated in 1867 by J W Klintberg.

buktade sidor och fyra järnband, på ställning av furu. Längd 33 cm, största diameter 23 cm. Båda kaggarna upptagna i 1830 års inventarium.

»2 st. Crystall Stopflaskor» inköptes enligt räkenskaperna 1767. 1783–84 inköptes »1 Kristall-Flaska til Communionen» och »1 Liten Flaska til Soknbud». 1850 fanns »4 st. hvita Vinflaskor» och »1 grön Flaska». 1953 fanns 3 vinflaskor i nischen på altarets baksida; ej bevarade.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver, med odlade pärlor i de sex flikarnas toppar, prydd med rubiner, bergkristaller, akvamariner och granater. Skänkt 1956 av Närs SKLF. Höjd 9, diameter 6 cm. Enligt stämplrar tillverkad av Gunnar Svensson, Visby, 1948.

Ljusredskap

Ljuskröner: – 1. Av mässing med två kransar om vardera sex ljusarmar (fig 878). På kulan inskription: »*In memoria praeclarissimi praepositi et pastoris d(omi)ni Georgii Oxenwaldts et uxoris honestissimæ matronæ Elisabethae Muncks hunc lycknuchum pensilem ex donatione relicti-rum heredum et procuratione judicis territorialis nobilissimi atque consultissimi d(omi)ni achatii Soop, suspendi curavit Johannes Broander pastor loci anno 1715*» (= Till minne av den mycket ansedde prosten och kyrkoherden herr Georgius Oxenwaldt och hans dygdeädra hustru Eli-

Fig 881. Ljusstake av mässing. Gåva 1912 av fam Östman, Nixdjups. Foto 1985.

Brass candlestick. A gift to the church in 1912 from the Östman family, Nixdjups.

sabeth Munck lät pastor loci Johannes Broander år 1715 under överinseende av den allra ädlaste och mest rättslärde häradshövdingen Åke Soop hänga upp denna ljuskrona som en gåva ur deras kvarlåtenskap). I 1715 års räkenskaper heter det emellertid: »Item efter Sahl. Proubstänkian är til kyrkian gifvit ... En ljus crona af mässing, som dock kyrkian efter accord til en dehl har betalt.» Höjd ca 60 cm. Hängde från början i koret, nu över läktaren.⁷²

– 2. Av mässing med två kransar om vardera sju ljusarmar, med runt skaft och profilerad kula. Höjd ca 90 cm. Skänkt år 1874 av rådman J Norrby.⁷³ I koret.

– 3. Av mässing med tre kransar om vardera åtta ljusarmar, med runt profilerat skaft, krönt av en örn, avslutat av en rund kula med inskription: SKÄNKT TILL NÄRS KYRKA 1936 AV H. J. PETERSSON HÄGDARVE. Höjd ca 120 cm. Omedelbart väster om triumfbågen.

– 4&5. Av mässing med två kransar om sju ljusarmar, med runt skaft med vulster, avslutat av kula med vulst. Höjd ca 160 cm. Enligt räkenskaperna inköpta 1910 från gelbgjutare G T Jakobsson, Visby. I långhusets östra del.

– 6&7. Av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar; över dessa två kransar med sexflikiga blommor; runt skaft med vulster. Höjd ca 100 cm. Inköpta 1910 tillsammans med nr 4&5. I långhusets västra del.

Ljusstakar: – 1. Ett par av mässing med runt profilerat skaft på tre fötter (fig 879). Höjd 29 cm. Kanske identiska med de »The Messincks liwsestager» som upptages i

Fig 882. Kandelaber av mässing, tillverkad 1928. Foto 1985.

Brass candelabrum, made in 1928.

Fig 883. Ljusstake av tenn, tillverkad av Gunnar Englund, Visby 1947.

Pewter candlestick, made in 1947 by Gunnar Englund, Visby.

1594 års inventarium. – 2. Ett par av mässing med profilerat skaft och sexsidig fot. Höjd 22 cm, fotens sida längd 8 cm. I en anteckning i 1737 års inventarium heter det: »1 par små mässingsljusstakar äro förärde til kyrkian af Fru Professorskan Bodilla Norby d. 10. Julii 1744 och stå nu på Altaret.»⁸⁸ Stulna 1970. – 3. Ett par av gotlands-marmor (fig 880), med kvadratisk skaft och dito fot. Höjd 28 cm, fotens kantlängd 21 cm. Skänkta 1867 av J W Klintberg.⁷⁴ – 4. Ett par av mässing med tre armar och tre ljushållare (fig 881). Höjd 35 cm. Gåva 1912 av kyrkvärden Elias Östman och hans hustru, Nixdjups. – 5. Ett par av malm, sjuarmade (fig 882), med årtal 1928. Höjd 71 cm. – 6. Ett par av tenn, med kvadratisk skaft och dito fot (fig 883). Inskription: 19 25/3 47. Stämpel: GUNNAR ENGLUND VISBY. Höjd 17 cm. – 7. 6 st för vardera ett ljus, av ljusbrunt trä med kvadratisk, profilerad fotplatta och kvadratisk profilerat skaft. Höjd 105 cm. Gåva 1961 av kyrkliga syföreningen. – 8. 2 st för vardera fem ljus, med dekor av ringar och vågräta järntenar, av smidesjärn, svartlackerade. Höjd 86 cm. Anskaffade 1982. – 9. 8 st för vardera ett ljus, av svartlackerat smidesjärn. Höjd 80 cm. Anskaffade 1982.

Textilier

Antependier: – 1. Av röd sammet, prytt med ett kors av en bred guldgalon. Enligt räkenskaperna inköpt 1905, utfört av Helena Anschütz, Visby.⁷⁵ – 2. Av vitt mönstrat

ylle. Å fodret broderat NÄRS KYRKA 1962. GOTLANDS HEMSLÖJD M B (= Monica Bertilsson).⁷⁶ Prytt med broderier i guldtråd samt gult och ljusbrunt garn. Skänkt av kyrkliga syföreningen tillsammans med mässhake, stola och bursa av samma tyg.

Korkåpa av vitt linne, med ryggsköld och tre kors broderade i guldtråd. Längd 150 cm. Gåva av kyrkliga syföreningen omkring 1970.

Mässhakar: – 1. Av svart sammet med en genombruten silvergalon utmed halslinningen och kanten (fig 884). På ryggen kors, på framsidan slå av samma galon. Enligt räkenskaperna inköpt 1707. Var ursprungligen röd men omtalas 1812 som svartad. Ryggsidans längd 110 cm. – 2. Av röd sammet. På ryggsidan kors av guldtråd, på framsidan kors av ockergult guldinvävt band, omgivet av strålar. Halslinningen och nederkanten kantas av samma band. Utmed detta och runt korsen löper en genombruten guldgalon. Ryggsidans längd 113 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1793. Vid 1886 års visitation heter det: »Beträffande den röda messkruden, som ansågs behöfva undergå en mindre reparation, beslöt kyrkorådet vidtaga åtgärder för dess iståndsättande.» – 3. Av vitt omönstrat ylle (fig 885). Å fodret broderat: NÄRS KYRKA 1962. GOTLANDS HEMSLÖJD M B (= Monica Bertilsson). Ryggsidans längd 120 cm. – 4. Av grönt linne, med gaffelkors och slå av vävda guldband. Ryggsidans längd 110 cm. Anskaffad 1972. – 5. Av violett ylle, på ryggsidan ett latinskt kors

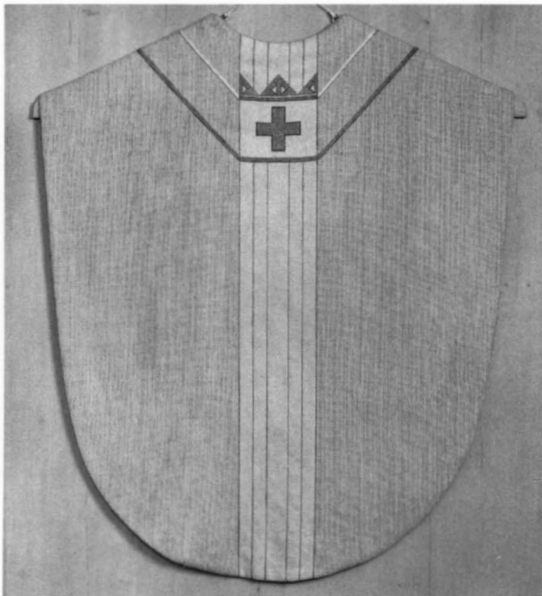

Fig 884. Mässhake av svart sammet med silvergaloner, tillkommen 1707. Foto 1985.

Chasuble of black velvet with silver embroidery work, 1707.

Fig 885. Mässhake av vitt ylle, utförd av M Bertilsson 1962. Foto 1985.

Chasuble of white wool, the work of M Bertilsson, 1962.

med alfa och omega, på framsidan latinskt kors av vita vävda band kantade med guldtråd. Ryggsidans längd 120 cm. Gåva 1971 av kyrkliga syföreningen.

Stolor (fig 886): – 1. En vit med tre gula broderade kors, av samma tyg som den vita mässhaken. Längd 275 cm. Anskaffad 1962. – 2. En violett med tre kors av vita band, av samma tyg som den violetta mässhaken. Längd 260 cm. Anskaffad 1971. – 3. En röd med tre kors av guldband. Längd 270 cm. 1972. – 4. En grön och violett, vändbar, med två kors, något bredare mot ändarna. Längd 230 cm. 1972.

Kalkkläden: – 1. Av vitt mönstrat linne, ofodrat. Likarmat kors nära ena kanten. Kvadratisk, kantlängd 61 cm. Anskaffat 1962 tillsammans med den vita mässhaken. – 2. Av grönt fodrat linne, kvadratisk, med kors nära ena kanten. Å fodret »C N 76» (= Christina Nilsson).⁷⁷ Kantlängd 63 cm. – 3. Av violett fodrat ylle. På mitten broderat kors. Kantlängd 49 cm. 1972.

Fig 886. Stolor av ylle med applikationer och broderier, anskaffade på 1970-talet. Foto 1985.

White woolen stoles with appliqué and embroidery work. From the 1970's.

Bursor: – 1. Av vitt mönstrat linne. Anskaffad 1962 tillsammans med den vita mässhaken. – 2. Av violett ylle med kors av vävda band. Kantlängd 20 cm. Anskaffad 1971 tillsammans med den violetta mässhaken.

Predikstolskläden: – 1. Av röd sammet (fig 887) med nedre frans av guldtråd och gul broderad text: »Lofven Herren!» Bredd 41, höjd 39 cm. Tillverkat 1905 av Helena Anschütz, Visby. – 2. Av vitt mönstrat linne med broderat kors i vitt, gult och guldtråd. Bredd 41, höjd 29 cm. Anskaffat 1962 tillsammans med den vita mässhaken. – 3. Av violett ylle med broderat likarmat kors. På fodret »C N 72» (= Christina Nilsson). Bredd 41, höjd 35 cm. – 4. Av svart ylle, med broderat likarmat kors i silvertråd med Kristi fem sårmärken broderade i rött. På fodret »C N 73» (= Christina Nilsson). Bredd 40, höjd 30 cm.

Kormattor: – 1. Vävd i röllakan, färger mörkbrunt, gråvitt, grönt och rött. Mönster: stiliserat träd. Längd 254, bredd 320 cm. Enligt ämbetsberättelsen 1936-40 gåva 1937 av kyrkliga syföreningen. – 2. Ryamatta utan fransar, i flera färger dominerade av olika nyanser av ljusgrönt. I stadkanten broderat »MB» resp »GH» (Monica Bertilsson resp Gotlands hemslöjd). Längd 150, bredd 80 cm. Gåva 1959 av SLKF. – 3. Broderad av ullgarn i korsstyggn med mönster av vita stjärnor på grå botten och med gulvit rand vid kortsidorna. På fodret broderat »ANNO 1963». Å trampstenen vid altaret. Gåva

Fig 887. Predikstolskläde av röd sammet, tillverkat 1905 av H Anschütz, Visby. Foto 1985.

Pulpit cloth of red velvet, made in 1905 by H Anschütz, Visby.

av fru Märta Torbiörnsson,⁷⁸ som broderat mönstret. Längd 210, bredd 87 cm. – 4. Av ylle i röllakansteknik, mönstrad i vitt och olika nyanser av blått. Längd 240, bredd 170 cm. Modell Viskafors, Eric Ewers AB. Anskaffad 1982 till »Mariakapellet» (gamla sakristian).

Ett röcklin anskaffades 1970. Längd 140 cm. – En prästkappa upptages för första gången i inventariet 1861.⁷⁹

Försvunna textilier

1594 års inventarium upptar »iiij Messehageler» med tillägg från 1665 då biskop Brodinus frånträdde pastoratet: »NB An 65. 2 borto, och två aldeles utnötte». Vid Spegels visitation den 16 september 1680 fanns en gammal mässhake. Den 29 maj 1681 sålde Spegel »tvenne Messehakar til Näär och Low för 16 Dr sm».⁸⁰

1594 fanns också »Eth Røckelin» och »Tho messesarker: der aff giordt ith røcklin».⁸¹ 1680 fanns en gammal mässesärk och en förärt av domaren Pehr Johansson. 1594 fanns också »Eth Alterkled och Alterlagen», med senare tillägg »gammal och utslittet». Altarklädet upptas 1680 som gammalt och till intet dugeligt. »Ett nytt utsytt altarlakan, som eljest kostar 6 daler» skänktes av pastoris hustru till julhögtiden 1695. 1771 såldes enligt räkenskaperna fyra förmultnade altarkläden. I stället anskaffades ett nytt altarkläde 4 1/2 aln och 8 alnar spetsar däromkring. Kanske var detta identiskt med det »Altarkläde af

Cambridge,⁸² med omhänge af dito, och ett litet Altarkläde af Röd Sammet» som noteras 1830. »1 altarkläde af kamrick. 2 dito mindre: 1 rödt, 1 svart sammet» upp-tas i inventariet 1882. Det altarkläde utan angiven färg som anskaffades vid mitten av 1870-talet torde ha varit det svarta. 1892 heter det: »Tillkommet 1 mindre altarkläde af rödt tyg. Förslitet 1 mindre altarkläde af rödt tyg.»

Kollektredskap

Håvar, ett par av svart sammet på stomme av läder (fig 888), med mässingsbeslag och hängande bjällra på skaft av svarvat och svartmålat trä. Längd 173, holkens djup 20 cm. Enligt en anteckning i 1737 års inventarium »för-ärt af Handelsmannen H. Johan Lythberg åhr 1747».⁴⁹ – 2. Ett par av violett tyg med smala silvergaloner och svarvat skaft. Längd 150, holkens djup 18 cm. Inköpta 1972.

Gravstenar

– 1. Av grå kalksten (Lindström 158), rektangulär (fig 889). Text i majuskler längs kanterna och runt cirkel på stenens mitt. Inskription längs kanten: PRESBITERALE DECUS / JACOBUS UIR HONESTUS ET EQUUS / MENIA SACRA SECUS / HIC IACET ECCE SPECUS, runt cirkeln: ANNO D(OMI)NI M CCC XX II E SEPULTUS. Inskriften är en leoninsk hexameter och lyder i översättning enligt Läckfler: »Prästerskapets prydnad Jacob, en hederlig och rättvis man, ligger här utanför de heliga murarna. Se där hålan (= graven). Han blev begraven Herrens år 1322.» Stenen står nu mot muren i sydvästra stigluckan. Längd 258, bredd 138 cm. Vid Hilfelings besök låg den utanför korpportalen men torde ha flyttats på 1860-talet.⁸³

– 2. Av rödaktig kalksten, rektangulär. Utmed kanterna två parallella linjer, i hörnen ristade cirklar. Inskription parallellt med kortsidorna: ANNO . 1632 / SEXTO . CALEND(AS) . AVG(USTI) . EXCESSIT . PIVS / ET . ERVDITVS . VIR . D(OMI)N(US) / IOHANNES . OLAI . RØS- / TED . HARVM . PAROCH- / IARVM . VLTRA . ANNO- / RVM . 40 . CONTEXTVM . / INDVSTRIVS . MINISTER . / HVIVS . VITAE . SVAE . / SPATIVM . OCTOGENAR- / IVS . PATIENTER . EMENSVS (= År 1632 den 27 juli lämnade den fromme och lärde mannen herr Johannes Röstede detta livet, efter att åttioårig oklanderligt och tåligt i över 40 år oavbrutet ha varit detta pastorats flitige tjänare).⁸⁴ Nedanför denna text inom kartusch monogrammet HHR (= Herr Hans Röstede). Ovanför detta är inhugget med annan, mindre stil: HER . VNDR . LIGGER . BEGRAFVEN . IOMFRV . INGER . OXENWALDT . SOM . / DÖDE . A(NN)O 1689 . 16 APRILIS . VPPÅ / SITT . ÅLDERS 12 ÅHR . SIÄLEN /

Fig 888. Kollektåv av svart sammet på läderstomme, skänkt 1747. Foto 1985.

Collection bag, red velvet on leather. Donated in 1747

FRÖGDAS × HOOS . GVD (× utmärker kartuschens plats). Längd 195, bredd 115 cm. I korgolvet omedelbart utanför altarringen, den tredje gravstenen räknat från södra muren.⁸⁵

– 3. Av rödaktig kalksten, rektangulär. Inskription parallellt med kortsidorna: HER LIGER BEGRAVIT / IOHANNA PAVES / 1636. Längd 190, bredd 118 cm. I korgolvets norra del, utanför altarringen.⁸⁶

– 4. Av gulaktig kalksten, rektangulär. I hörnen koncentriska cirklar, mellan dem två parallella linjer utmed stenens kanter. Inskription parallellt med kortsidorna: HIC . SEPVLTVS . EST / REVERENDVS . DOMINVS . PAVLVS / CORNELIVS . PAS(T)OR . ECCLESIAE / NERENVVS . ET . LOV(O)SE(N-) / SIS . QVI . OVIIT . (N)OCTE / PASCATIS . ANNO . DOMINI / 1646 (= Här är begraven den vördade herr Paulus Cornelius, kyrkoherde i När och Lau, som avled påsknatten 1646). Under inskriptionen monogram inom kartusch. Längd 170, bredd 100 cm. I korgolvet, vid södra muren.⁸⁷

– 5. Av grå sandsten, rektangulär. I upphöjd relief evangelistsymboler i hörnen, förenade av en list. I listen två kartuscher. Inom den mindre kalk, patén med oblat samt hjärta med fyra hörntaggar (fig 890), inom den större inhuggen text parallellt med stenens kortsidor: SUB HOC SAXO / QUIESCUNT OSSA VIRI P(ASTOR) L(OCI) REVE- / RENDI ET CLARISSIMI D(OMI)N(US) M(AGISTER) / GEORGII OXENVALDT PASTORIS / ECCLESIAE NAER ET LOU U- / GILAN- / TISSIMI PER SPATIUM ANNORUM 19 / ET PRAEPO-

– 6. Av grå sandsten, rektangulär. Mått och dekor som föregående sten, med undantag av att inom den mindre kartuschen avbildas en fågel, sannolikt en duva med olivkvist i näbbet (fig 891). Inskription: UNDER DENNE STEN / LIGGER BEGRAFVEN DEN / ÄREBORNE GUDFRUCTIGE OCH DYGDDESAMMA MATRONA ELISABET / IACOBS DÅTTER MUNCK FÖD AF / FÖRNÄME FÖRÄLDRAR I WISBY ANNO / 1643 DEN 24 OCTOB. OCH SALIG / I HERREN HENSÅF ANNO 1715 / DEN 25 SEPT. OCH VENTER / SÄKERT KROPPENS ÄREFULLE UPSTÅNDELSE PÅ IESU TILKOMMELSE DAG / O IESU VAR MIG ALTID NÄR / TY DU MIT HÖGSTA GODA ÄR / DIG HAR IAG LEFVAT OCH DIG DÖDT / AT IAG NU HUGNAS / I AEVIGHET. I korgolvet, söder om altaret, intill och norr om föregående sten.³⁴

– 7. Av grå sandsten, rektangulär. Ristade ringar i hörnen, sammanbundna av en ristad skåra. Inskription: O VIATOR, / JACET SUB HOC SAXO / VIR / ET FAME FACUNDIA ET SUA SORTE ET TUA EXISTIMATIONE / MAJOR / MAGISTER, PASTOR ET PROFESSOR / NICOLAUS NORBY / QVI / DIU APUD EXTEROS, VERSATUS, / LITERAS ADOLESCENS COLUIT / VIR ORNAVIT, DOCTOS DOCUIT: / UTRAMQVE HONESTAVIT CATHEDRAM / VASTA SCIENTIA, CASTA VIRTUTE, / RECTO EXEMPLO / FORIS CLARUS, DOMI RARUS. / VERECUNDANDO LATUIT; LATENDO EMINUIT, /NON JUSTIS PRÆMIIS ET HONORIBUS, / SED VERIS MERITIS. / OBLATI MUNERIS PROFESSORII / DIGNITATEM QVIA DEBUI, CEPIT; / FRUCTUM, QVIA LICUIT, DETRECTAVIT. / SUSPEXIT COELUM DESPEXIT MUNDUM, / CUJUS HOSPITIO NON BENIGNO SATIS USUS / EST. / VARIE JACTATUS SÆPE DESTITUTUS, / VAGUS, INOPS, / TANDEM RURI HEIC DESEDIT, ACQVIEVIT / VIR TALIS ATQVE TANTUS: / HEIC ILLA FAX DELITUIT! / VITÆ SOCIAM SIBI SIMILEM TUM SELEGIT. / SELECTTISSIMAM MATRONAM VIDUAM, / BOTHILAM GARDELIAM: / CUJUS SVAVITATE XV ANNOS FRUCTUS EST; / SED PROLE CARUIT / VIVERE IN TERRIS COEPIT 1675; DESIIT 1742. / FUIT, ABIIT, / AETERNUMQVE / VALET (= O vandrare, under denna sten vilar en man, större än det vältaliga ryktet, större än sitt levnadsöde, större än din föreställning, magistern, kyrkoherden och professorn Nils Norby. I ungdomen, medan han länge vistades i utlandet, ägnade han sig åt vittherheten, var som man en prydnad härför och undervisade lärde. Båda läroämbetena hedrade han genom omfattande kunskaper, fläckfri dygd och ett sant föredöme, borta ansedd, i hemmet en sällsynt människa. På grund av sin anspråkslöshet var han föga känd; på grund av denna blygsamhet utmärkte han sig ej genom berättigade hedersbevisningar och äreställen utan genom sanna förtjänster. Den erbjudna professorsvärdigheten mottog han, emedan han borde det, men avkastningen (av prebendet?) avböjde han, då detta var tillåtet. Han såg upp till himmelen och ringaktade

Fig 891. Gravsten av sandsten (nr 6) över Elisabet Jakobsdotter Munck, död 1715. Foto 1985.

Sandstone grave slab (No 6) in memory of Elisabet Jakobsdotter Munck, died 1715.

världen, vars ogästvänliga härbärge han hade nog att göra med. En sådan man, så stor, vilken blivit på olika sätt prövad, ofta sviken och utan varaktig stad eller tillgångar, han slog sig slutligen ner här på landet och kom till ro. Här dolde sig denne lysande man. Han utvalde då åt sig en befryndad livsledsagerska, den utsökt förnäma änkefrun Botilda Gardelia, vars ljuva väsen han glädde sig åt i 15 år. Dock saknade han efterkommande. Sitt liv på

Fig 892. Gravsten av sandsten (nr 10); i den nedre kartuschen kalk, oblat och timglas, 1600-talet. Foto 1985.

Sandstone grave slab (No 10). In the bottom cartouche a chalice, a communion wafer and an hour glass, 17th century.

jorden började han 1675 och slutade 1742. Han har levat och gått bort och är evigt salig. Farväl.) Längd 255, bredd 140 cm. I korgolvet, omedelbart norr om altaret.⁸⁸

– 8. Av grå kalksten, rektangulär med en ristad rand längs kanterna. Texten är huggen med versaler parallellt med kortsidorna. Den är mycket nött och lyder enligt inventarium 1830: »Petrus Weller hvilat här / Trött af snöda verlds besvär / Med sin tvenne Hustrur sams / Catharina Lindeman / Och Maria Smidt dernäst / Them han sig till äkta fäst / Gud the höllo för sin skatt / Tå dhe lefde dag och natt / The thär för till nådelön / fått af Gud en krona skön / Fruktu Gud min fromme Christ / Lifsens krona får du visst. / Natus 1671. denatus 1748 den 3dje Junij.» I korgolvet utanför altarringen, mitt för altaret. Längd 195, bredd 143 cm.⁸⁹

– 9. Av sandsten, rektangulär, i hörnen evangelistsymboler i relief. Ev text bortnött. Längd 195, bredd 110 cm. I korgolvet omedelbart söder om nr 2. 1600-talets senare hälft, sannolikt över en präst.⁹⁰

– 10. Av sandsten, rektangulär, i hörnen rosor i relief och järnringar (fig 892). Text parallellt med kortsidorna, i det närmaste utplånad. Över texten kartusch med drucklase, under texten kartusch innehållande kalk, oblat och timglas. I korgolvet omedelbart söder om nr 9. Längd 195, bredd 110 cm. 1600-talets senare hälft. Kalk och oblat visar att stenen är lagd över en präst.⁹⁰

– 11. I korgolvet, omedelbart norr om Wellers gravsten, av grå sandsten, utan synlig text. Längd 190, bredd 90 cm.

– 12. I korgolvets nordöstra parti, övertäckt av brädgolvet. Delvis frilagd och åter övertäckt vid restaureringen 1982. Texten lyder enligt Wallin (fig 893): TUMULUM / HOC SAXO OBSERATUM / PARARI SIBI CURAVIT / PASTOR DUM VIVERET / IN NAEHR ET LOV / JOANNES BROANDER / NATUS ANNO MDCLXXIII d. 9 Febr. / DENATUS A(NN)O MDCCXXVI d. 11 Mart. / NEC NON UXORI SVAE / ANNAE IAC. T. DEDEKINDT. / NATAE ANNO MDCLXXXVII d. 15 Maji. / DENATAE A(NN)O MDCCXXIII d. 23 Maji. / CONTRA INIURIAS VITA DENE- / DICTUM MORTIS HABEMUS (= Den grav, som är tillsluten med denna sten, lät Johannes Broander, i livstiden kyrkoherde i När och Lau, född den 9 februari år 1673 och död den 11 mars år 1726, iordningställa för sig och sin hustru Anna Jakobsdotter Dede-kind, född den 15 maj år 1687 och död den 23 maj år 1723. Mot livets oförrätter har vi dödens välgärning.) I runor följer: ABI VIATOR / ET FAC OSSA NOSTRA IN PACE REKVIESCANT (= Gå bort, vandrare, och låt våra ben vila i frid.) Med versaler: ROM: VIII: V. 33. 34. PSAL: CXVI: V. 4. Vid 1982 års restaurering visade det sig att texten delvis vittrat bort på grund av ett läckande vattenrör. Nr 7 och nr 12 täcker en gemensam gravkammare.⁹¹

– 13. Trapezoidal sten, känd genom avbildning i Wallins *Analecta I* s 117. Text med upplösta förkortningar: SPES MEA CHR(ISTU)S / ANNA / VXOR : D / PETRI : ES / MORTVA / 1580. (= Kristus är mitt hopp. Anna, hustru till herr Petrus. Död 1580.) Maka till Peder Eskelsson, som enligt Wallin III s 425 var kyrkoherde i När, död troligen 1587. Stenen är möjligen identisk med en på de båda långsidorna kälad, trapezoidal sten utan text, av grå kalksten, som nu står lutad mot kyrkogårdsmuren omedelbart norr om den östra stigluckan. Längd 114, största bredd 78, minsta 54 cm. Enligt Wallin rest på kyrkogården.⁹²

– 14. I 1830 års inventarium heter det: Vid stora Dörren ligger en sten på hvilken är skrifvet: Anno 1665, d. 9 apr: afsomnade i Herranom Olof Pärson Hallbenna med

Fig 894. Stol av furu med rikt snidat överstycke, 1700-talet. Foto 1985.

Pine chair with a richly carved upper part, 18th century.

– 2. Enklare än föregående, med fyrkantiga bakre och snidade och profilerade främre ben, förenade av slåar (fig 842). Ryggstödet är genombrutet med enkelt överstycke, sitsen trapezoidal. Höjd 110, sitsens höjd 49, sittytans främre kant längd 49, bakre kant längd 38 cm. På undersidan inristat »NK».

– 3. För predikstolen, med benen förenade av slåar samt hög sits och låg rygg. Nedre kanten av ryggstödet tvärgående slå är profilerad på samma sätt som på liknande stol i Lau (fig 761). Höjd 107, sitsens höjd 80, bredd 45, djup 39 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1759, samma år som stolen i Lau.

– 4. Med fyrkantiga ben förenade av slåar, ryggstöd med listomgiven spegel i rektangulärt fält (fig 895). Höjd 112, sitsens höjd 63, bredd 59, djup 50 cm. Brunbetsad.

1680 års inventarium upptar ett litet bord och en stol i sakristian. 1694 skänktes enligt räkenskaperna »Øfwer-

teckett ... på Bordett & stolen i sacristian af Pastoris Hustru». 1830 fanns i sakristian trenne bord och trenne stolar. 1850 och 1861 fanns ett bord och fyra stolar, av vilka två stolar avskrevs vid 1874 års visitation.

Pallar av furu: – 1. Klädd med vitt tyg, kantat med frans och broderat med hjärta och blomsterslingor i flera färger (fig 896). Tyget skänkt långfredagen 1951 av fru Märta Torbiörnsson,⁷⁸ som även utfört broderierna. Själva pallan är troligen identisk med »en särdeles prydlig Pall till Kyrkogångshustru» som 1850 »blifvit skänkt af unga fru Brander». Längd 50, bredd 28, höjd 30 cm. – 2. Klädd med rött ylletyg, längd 78, bredd 31, höjd 30 cm. Före 1982 klädd med röd sammet. Vid altaret, troligen 1800-tal. – 3. Med parvis kontursågade ben, svartlackerad. Längd 50, bredd 27, höjd 35 cm. 1800-tal. Avsedd som underlag för mullstall nr 1? – 4. Med parvis kontursågade stöd, utmed ena långsidan med en profilerad list,

överklädd med svart läder. Stöden sekundärt förhöjda genom två påspikade ribbor. Längd 56, bredd 24, höjd 28 cm. Har stått mot en vägg e d, troligen i predikstolen eller vid altaret.

I 1737 års inventarium är 1771 tillskrivet »1 Pall, öfwerdragen, och utsydd, brukelig wid Hustrurs Kyrkogångar».

Kistor: – 1. Av ek med svagt kupigt lock och konturerade järnbeslag (fig 897). Beslag i form av årtal 1648. Längd 79, bredd 47, höjd 50 cm. – 2. Av ek med järnbeslag och årtal 1841 (fig 898). Längd 86, bredd 49, höjd 46 cm.

Enligt 1680 års inventarium fanns även en »Kijsta swart 1 st. utan beslag med lås före». Den såldes enligt räkenskaperna 1789.

Rökelsekar

Rökelsekar (fig 899) av brons med glidstänger av järn, bestående av kupig åttasidig botten samt nedtill åttasidigt lock med koniskt uppdraget överparti. Locketts sidor är helt genombrutna i stavverk; överpartiet har genombrytningar i bland annat hjärtform. Locket kröns av en smal åttasidig spira med bärring i toppen. Fyra par glidstänger, varav två bevarade, en av dem med smalare ten för upphängning. Höjd 18,5 cm. Senmedeltida. Rökelsekaret låg 1903 i skåpet på altarets baksida men deponerades detta år i SHM (inv nr 12011) på initiativ av professor Gerhard Holm, Stockholm, (skrivelse i ATA).

Övriga inventarier

Vindflöjlar: – 1. Av svartlackerat järnbleck (fig 900), utformat som ett odjurshuvud med gapande mun med tänder och tunga, med text »I L / 1659», fästad på järnten med kvadratisk genomskärning och volutliknande dekor av järnband. Mått: vimpeln längd 36, höjd 20, järntenens längd 133 cm. – 2. Kyrktupp av koppar (fig 901), fäst vid rund järnten krönt av fyra spiralvridna järnband. Mått: tuppens längd 57, höjd 40 cm. Enligt räkenskaperna anskaffad 1768.

Mullställ: – 1. Av furu, rektangulärt, på fyra rektangulära träfötter, på översidan täckt av ram som innehållit två glasrutor, nu fastskruvad vid överkanten, i hörnen svarvade knoppar. Mått: längd 63, bredd 40, höjd 27 cm. Färger: svart, knoppar och ram vita. 2. Av furu, rektangulär, med svarvade ben. Mått: längd 45, bredd 20, höjd 21 cm. Färger: svart med två vita ränder parallellt med övre kanten.

Jordfästningsskyfflar: – 1. Av järnplåt med skaft av järn, avslutat med rund knapp av mässing. Längd 90 cm. – 2. Av svartmålad järnplåt med brunt svarvat skaft. Längd 72 cm.

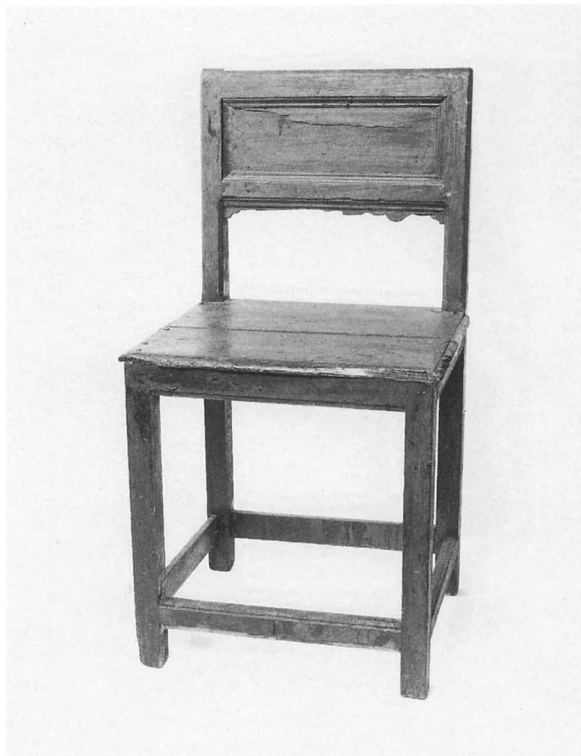

Fig 895. Stol av 1600-talstyp. Foto 1985.

Chair, model from the 17th century.

Fig 896. Pall till »Kyrkogångshustrur» skänkt 1850, tyget med broderier av M Torbjörnsson 1951. Foto 1985.

Hassok, donated to the church in 1850.

Fig 897. Kista av ek med järnbeslag från 1648. Foto 1985.

Oak chest with iron bands, from 1648.

Fig 898. Kista av ek med järnbeslag och årtalet 1841. Foto 1985.

Oak chest with iron bands and the date 1841.

Fig 899. Rökelsekar av brons med glidstänger av järn, senmedeltida. Nu i SHM. Foto ATA.

Bronze censer, late Middle Ages.

»Låda och skyffel för jordfästning» noteras första gången i 1882 års inventarium.

Spadar, 6 st med järnskodda blad av trä. Längd 118 cm.⁹⁵ De upptas i 1830 års inventarium. En ny spade köptes 1753, enligt anteckning i 1737 års inventarium.

Fattigstock (fig 902), bestående av rektangulär stock av furu, rödbrun, med beslag och myntsprunga av svartmålat smidesjärn. Höjd 92 cm. Till denna hör ett triangelformat överstycke av furu med lister utmed kanterna. På rödbrun grund figurmålning, Lazarus och två hundar, därunder målad inskrift: »Hjelper den arma och fattiga Aff eders milda hand saa varder Gud Eder hjelpandes både til vattn och land 1690.» Bredd 70, höjd 55 cm. Årtalet torde endast gälla själva målningen, ty vid 1690 års visitation klagar Nils Smed vid Maldes över att han redan 1685 gjort lås och järn till fattigstocken i kyrkan men ännu inte fått någon betalning för sitt arbete.

Votivskepp av trä med tre master, rår och segel samt 16 kanonportar med 12 kanoner (fig 903). Akterspegeln krönes av ett manshuvud flankerat av två sjöjungfrur,

Fig 900. Vindflöjel av svartmålad järnplåt i form av ett odjurs-huvud, 1659. Foto 1985.

Weathervane of black painted iron in the form of a monster's head.

allt i relief, därunder ett svart fält med namnet ZEMIR i guld. De båda bakre masterna med blågula vimplar. I aktern tretungad svensk flagga. Färger: svart, vitt, grönt, ljusbrunt.

Till början av 1900-talet var skeppet försett med tre par vågräta ljusarmar med var sin hållare för stearinljus och tjänstgjorde som ljuskrona.

Fig 901. Kyrktupp av koppar, anskaffad 1768. Foto 1985.

Church cock, purchased in 1768.

Äldre vimplar borttogs 1983 och förvaras inom glas och ram i sakristian. All färg saknas. – 1. Tretungad akterflagga med svart text: »af / Capetaine / P. J. Hammarberg / till / Nährs Kyrka på / Gättland.» – 2. Mastvimpel med svart text: »SKEPPET / HOGKOMSTEN», på tvären årtal »1804». Gåva 1805 från kapten Hammarberg enligt kyrkböckerna.⁹⁶

Fig 902a. Överstykke till fattigstock med målning Lasarus och två hundar. Genom inskrift daterad 1690. Foto 1985.

Top panel to the poor-box with a painting depicting Lazarus and two dogs. 1690.

Fig 902b. Fattigstock av furu, anskaffad 1690. Foto 1985.

Pine poor-box, purchased in 1690.

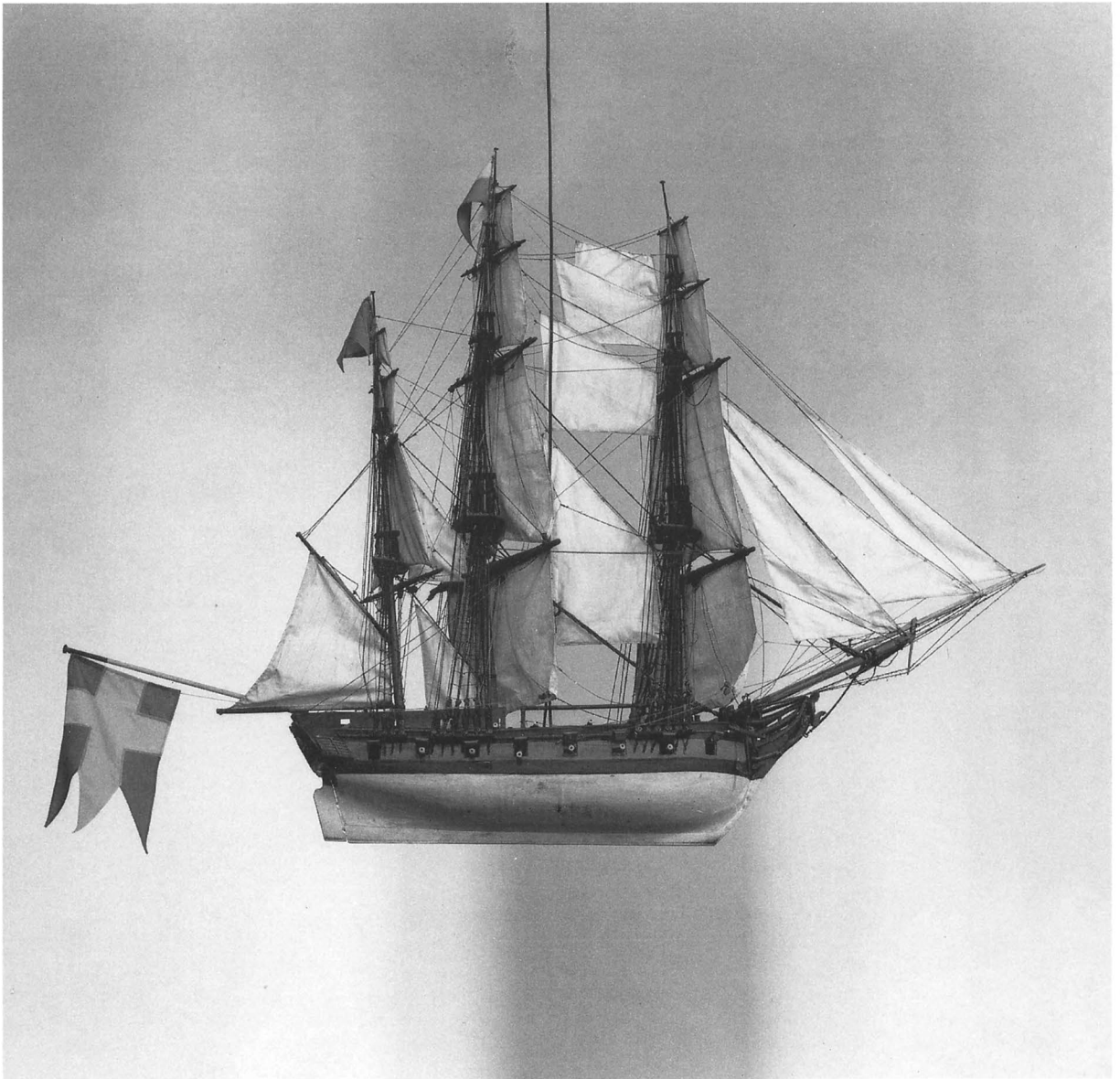

Fig 903. Votivskepp med namnet Zemir, gåva 1805 från kapten P J Hammarberg. Foto 1985.

Votive ship with the name »Zemir». Donated to the church in 1805 by captain P J Hammarberg.

Del av krönlist av snidad ek, gråmålad (fig 904). Längd 68, höjd 21 cm. Utgör del av baldakinverket över en av figurerna i det altarskåp som nu finns i Lau (s 612ff).

Panna av koppar för värming av dopvatten, rund, med skaft av järn. Har haft tre ben av järn, fastsatta med vardera fem nitar, av vilka övre delen av det ben som suttit vid skaftet återstår. Diameter 28, djup 11, längd

Fig 904. Krönlist av ek till medeltida altarskåp (nu i Lau kyrka). Foto 1985.

Top moulding from a medieval reredos (now in Lau church).

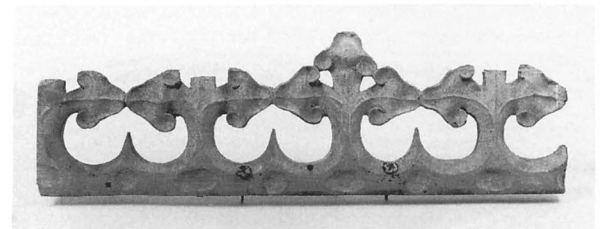

Fig 905 a. Porträtt av Georgius Oxenwaldt, målat av C L Numens 1703. Foto 1985.

Portrait of Georgius Oxenwaldt, painted in 1703 by C L Numens.

med skaft 53 cm. »I förtent kopparpanna att värma döpelsevattnet uti» skänktes av kopparslagareänkan, hustru Ingrid Lind, år 1754.

1737 års inventarium noterar »2 st. kopparaskar uti Kyrkokistan». 1850 noteras blott en enda. Den fanns kvar 1905 men kunde inte återfinnas vid 1979 års inspektion.

Schatull av mahogny med lock i intarsia. Längd 45, bredd 28, höjd 20 cm. Inköpt omkring 1880.

»En straff stock wid kyrkian» inköptes enligt räkenskaperna 1742. 1787 gjordes en utbetalning till Lars Rotmäster för en straffstock. Ej bevarade.

Tavlor

Porträtt: – 1. och 2. Av Georgius Oxenwaldt och hans hustru Elisabet Jacobsdotter Munck³⁴ (fig 905), olja på duk inom oval i rödgult och svart, omgiven av rektangulär, rikt profilerad listram i svart och guld. Text: »Aetatis 61» resp »Aetatis 60». Bredd 101, höjd 120 cm. Av ålderangivelserna att döma målade 1703, av C L Numens.⁴¹ – 3. och 4. Av Nicolaus Norby och hans hustru Bodilla Norby⁸⁸ (fig 906), olja på duk, med enkel svart listram. Bredd 70, höjd 85 cm. Ej nämnda i 1830 års inventarium.

Fig 905 b. Porträtt av Oxenwaldts hustru Elisabet Jacobsdotter Munck, målat av C L Numens 1703. Foto 1985.

Portrait of Oxenwaldt's wife Elisabet Munck, painted in 1703 by C L Numens.

De fyra porträtten konserverades 1958 av Erik Olsson Sanda. Duken klistrades upp på masonit, målningarna rengjordes och mattfernissades, och även ramarna tvättades och fernissades (konserveringsrapport i ATA).

– 5. Av Carl Norrby,²³ olja på duk inom oval, omgiven av profilerad och förgylld listram. Bredd 90, höjd 112 cm. Gåva 1910, enligt 1913 års inventarium av missionsvänner i När.

Porträtten 1 – 5 hängde tidigare i kyrkan, nr 1 – 4 över vederbörandes gravar, på korets östra mur, nr 5 på korets norra mur. De överfördes på 1960-talet till församlingshemmet.

– 6. Karl XIV Johan som kronprins (fig 907), kopparstick av C D Forssell efter oljemålning av F Gérard, inom snidad och förgylld listram, prydd med snidad bladdekor och krönt av en krona, vilande på en kudde med hörntofsar av vilka den högra saknas. På ramens nedre parti förgyllt fält med målad svart text: »Porträttet skänkt till Näs / kyrka af Hertigen af Gotland / 1873.» Bredd 66, höjd 100 cm. Porträtt och ram, som formellt skänkts av den 14-årige prins Oscar (1859–1953), är i realiteten en gåva från konung Oscar II och drottning Sophia som ett tack till kyrkoherdeparet Carl och Jane Norrby för avslöjandet av den föregivna kungadottern Helga de la Bra-

Fig 906 a. Porträtt av Nicolaus Norby, f 1675, död 1742.

Portrait of Nicolaus Norby, born 1675, died 1742.

Fig 907. Porträtt av Karl XIV Johan som kronprins. Kopparstick av D C Forssell efter oljemålning av F Gérard. Foto 1985.

Portrait of King Karl XIV Johan when Crown Prince. Etching by D C Forssell after an oil painting by F Gérard.

che.⁹⁷ Sticket hängde ursprungligen på korets norra mur, norr om altaret. Nu i sakristian; en tid i tornkammaren.

Redan 1831 skänkte den nytillträdande kyrkoherden Matthias Klintberg ett exemplar av kungagravyren till kyrkan. Sista gången den uttryckligen nämns är i 1861 års inventarium. Den torde under det följande årtiondet ha förstörts eller förkommit.⁹⁸

Hedengranstavla, »Frögde-Qvåde» med anledning av åminnelsefesten 1693, med profilerad ram målad i vitt, rött, grönt och brunt. Bredd 85, höjd 119 cm. »Jubelfest-tavlan» inköptes 1695, »ram till jubelfesttavlan» 1698 och »jubelfestramens stoffering och beslag» 1700 (L Ia: 1).⁹⁹

I äldre tid ägde kyrkan ytterligare hedengranstavlor. 1701 inköptes 1697 års minnestavla över Karl XI:s jordfästning. 1830 års inventering upptar också minnestavlorna över slaget vid Narva 1700 och den rena evangeliska lärans predikande 1721. Likaså fanns 1830 Karl XIII:s tal vid riksdagarna 1810 och 1817. Narvatavlan kan vara den som förvaras i GF och uppges komma från Lau (ovan s 642). De övriga förkomna, kanske utgallrade 1878 då enligt räkenskaperna 4 tavelramar såldes till kyrkoherde Norrby.

Fig 906b. Porträtt av Norbys hustru Bodilla Gardelia, f 1691, död 1775. Foto 1985.

Portrait of Norby's wife Bodilla Gardelia, born 1691, died 1775.

Klocka

Kyrkans enda klocka (fig 908) har runt halsen en inskrift omramad av rundstavar, i minuskler: *ano dni mccccxxiii do wart ik gegoten in sante iohannes ere* (= I Herrens år 1473 då blev jag gjuten till sankt Johannes' ära). Diameter 1083, höjd 1100 mm, vikt ca 750 kg. Enligt Holmbäck är klockan »troligen gjuten av samme mästare, som göt klockan i Grötlingbo 1484 och gamla storklockan i Habblingbo 1483. Det gjutarmärke, som finns i Grötlingbo, saknas emellertid i När, varför attributionen måste betraktas som osäker. Klockan tillhör emellertid ej Apengetergruppen och är klangligt ej av samma höga klass som dessa».¹⁰⁰ Ton fissa.

I tornrummets valv finns fyra klockhål, vilket tyder på att kyrkan under medeltiden haft flera klockor.

1594 års inventarium upptar »Tho Alterklocker en stor och en liden», med tillägget »den ene kom thil Slottidh» och »brukas nu i Prästegårdhen». Ej bevarade.

Fig 908. Kyrkans klocka, gjuten till S Johannes ära 1473. Foto 1985.

The church bell, cast in honour of St. John in 1473.

Noter

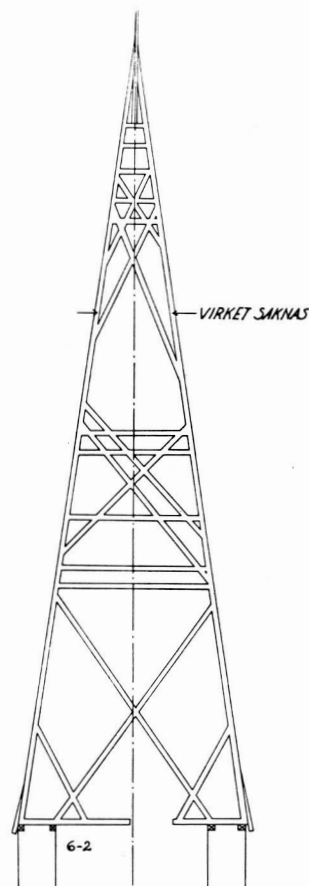
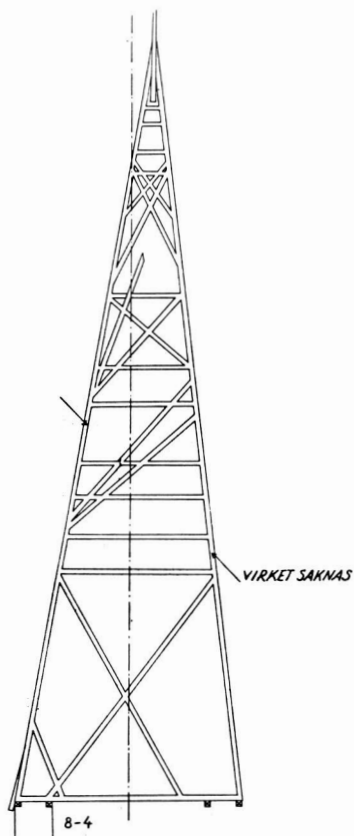
1. Enligt uppgift från Ortnamnsarkivet i Uppsala.
2. Geologiska kartbladet, Serie Aa No 156 Ronehamn 1925.
3. Närs socken inventerades för revidering av Ekonomisk karta över Sverige 1978 av *Dan Carlsson*.
4. Enligt uppgift av *K-G Måhl*, projektet Gotlands vikingatid.
5. Jfr kartan över de förhistoriska åkersystemens fördelning över ön, fig 29 i *D Carlsson*, Kulturlandskapets utveckling på Gotland.
6. *E Nylén & J P Lamm*, Bildstenar. Nr 199–205.
7. *S B F Jansson & E Wessén*, Sveriges runinskrifter, Gotland I. Nr 91–96.
8. Enligt Ortnamnsarkivet i Uppsala och verket Det medeltida Sverige. Uppgifter från 1523 års skattebok av *E Melefors*.
9. *W Söderberg*, försvarsväsendet. Boken om Gotland, s 636.
10. *H Munthe*, Om kalkindustrien på Gotland. När nr 3 och 4.
11. *S Engquist*, Kapell på Gotland och där anförd litteratur.
12. Rapport om prästgårdar i Visby stift utarbetad av *H Ödin* 1977, Gotlands fornsal. – *G Svahnström*, De gotländska prästgårdarna, s 452. – *A och P Häglund*, När och närkar, s 67 ff.
13. *C G Brunius*, Gotlands konsthistoria III, s 98.
14. En kunglig förordning 1764 föreskrev sparsamhet med landets skogstillgångar. Detta innebar att man inte utan särskilt tillstånd fick använda trä som kyrkogårdsinhägning.
15. *G Lindahl*, Grav och rum, s 20 och fig 6, 7.
16. Sveriges Kyrkor, Gotland, Bd II, s 110 f resp s 124 f.
17. Enligt uppgift i *A och P Häglund*, När och Närkar, s 53. Vid kyrkorådets granskning av kyrkogårdens gravplatser 1927 nämns den som den »Sibergska valvgraven».
18. Den grå kalksten, som är helt dominerande i kyrkobyggnaden, kan ha hämtats ur ett stenbrott på »Borgen» söder om kyrkan. Man har vid en inventering utförd av Riksantikvarieämbetet 1989 funnit att detta stenbrott, som har en för byggnadsmaterial väl lämpad kalksten, troligen använts redan under medeltiden. – Rapport av *Lennart Falk* för raä 1989.
19. Del av det medeltida västra kapitälbandet med huggen växtornamentik tillvaratogs av hembygdsvetaren *Gunnar Olsson*, Väskinde, som också filmade huggning och insättning av de nya portaldelarna. Kapitålet förvaras nu i Gotlands fornsal.
20. Dörren med dess beslag är utförligt beskriven samt avbildad i *Lennart Karlsson*, Medieval Ironwork in Sweden II s 326, No 300.
21. *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken, s 73–90.
22. *B Cnatingius*, *R Edenheim*, *S Ljungstedt* och *M Ullén*, Linköpings domkyrka, Sveriges Kyrkor, vol 200, s 84–108. Märke nr A 49, fig 90.
23. *Carl Julius Norrby*, f i Visby 1831, lektor vid högre lärarinneseminariet i Stockholm 1864, kyrkoherde i När 1872, professor i praktisk teologi i Uppsala 1882, d 1918. – Uppsala universitets matrikel höstterminen 1916, s 175–177; dens höstterminen 1926, s 330.
24. I ett flertal gotlandskyrkor har man vid utgrävningar kunnat fastställa att de föregåtts av en träkyrka, även om några rester av träkyrkan ej bevarats (t ex Silte, Garde). Se härom i *G Trotzig*, En stavkyrka i Silte. – *Strelows* årtal 1122 kan höra samman med träkyrkan.
25. *H N:son Strelow*, Cronica Guthilandorum, s 141.
26. Undersökningen utfördes troligen av *Alfred Edle*, medan fotografering och uppmätning av grundmurarna gjordes av *Ture Carlson*. Någon rapport inlämnades ej.
- 26a. De gotländska romanska kyrkornas härkomst och datering har under senare tid främst behandlats av *Evald Gustafsson* i hans skrift Den romanska stenkyrkan i Atlingbo.
27. *N Tidmark*, »Kastalerna» eller tornborgarna på ön Gotland. Ett bidrag till det nordiska borgväsendets historia. – Se även *A Tuulse*, Borgar i Västerlandet (och där anförd litteratur).
28. *J Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s 180 f. Roosval för Alskog, långhuset (bör vara koret), Rone, Atlingbo långhus, När, Hamra, långhus och »tornportal» samt Follingbo kor till Ronensis säkra verk. Han daterar mästartarens verksamhet till tiden 1290–1315.
29. *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige I, s 538. – *Densamme*, Gotlands folkliga gotik, s 75 f.
30. *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige I, s 550.
31. Vid 1700-talets mitt nedteknades denna sägen av biskop *Jöran Wallin*: »Åhr 1122 är Närh Kyrcke bygd samme åhr Low (Lau). Faderen bygde När, Sönnen bygde Low, der När Kyrke war ferdig, wilde Faderen bese sin söns bygning, och der hand fornam den sitt arbeide langt at öfvergå (thi det är en Kostelig Bygning, han icke hafwer lige på lantsbygden på Guthiland), blef därfor gandske fortörnet, stytte sin sön af Tornet, och som andre beretter lössnede en Bielke, faldt i mange stycker, sprank Faderen strax effter, och komme begge i en graf och Sognet beholdt namnet Louff, att Sönnen fick Louf för Faderen.» – *J Wallin*, Analecta Gothlandensia II, s 1395.
32. *Carl Magnus Hägg*, kyrkoherde, f 1761 i Visby, d i När 1828. G I m *Helena Hillman*, G II m *Susanna Christina Reinicke*. *Lemke*, s 357.
33. *Carl von Rosenstein*, ärkebiskop, f 1766, d 1836. Kyrkoherde i Kumla 1796. Biskop i Linköping 1809. Ärkebiskop 1819. En av de 18 i Svenska Akademien.
34. *Georgius (Georg) Oxenwaldt*, f 1642, kyrkoherde 1672 i Vall, 1686 i När, kontraktsprost, riksdagsman, d 1705. G 1671 m *Elisabet Jacobsdotter Munck*, f 1643, d 1715. – *Lemke* s 350 f. – *B Stolt*, Prostparet Oxenwaldts gravstenar, s 22 ff.
35. *Johannes Olai Röstede*, pastor i När på 1590-talet. I General-Capitlet 1595, d 1632 (se gravstenar). – *Lemke* s 349. Se även not 84.
36. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s 121.
37. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s

217. Målningarna i Anga kyrka framtofs först vid en restaurering 1946–47, varför de ej är med i Söderbergs bok om passionsmålningarna, som utkom 1942.
38. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar, s 143.
39. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar, s 222.
40. *A Andersson*, Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien, s 97, 203, Taf 177.
41. *Christian Lorentz Numens*, f i Tønder i Slesvig 1671, gift i Visby 1701, d 1711, målare. Har signerat en bänklucca i Lau med sina initialer och årtalet 1703. Har varit verksam i flera gotlandskyrkor. – SvK Go IV s 54, VI s 32, 626 f. *G och K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 146–155.
42. *Monica Rydbeck* skriver: »Efterreformatoriska äro även de fyrpass- och treklöverbågsgenombrutna gallerverksfyllningar, som i Näs k:a på Gotl. bevarats såsom ryggbeklädnad, resp. fyllning i korets bänkinredning. Att dessa ca meterhöga trägrindar, som i sin geometr. komposition upprepa högot. ornamentik, närmast sådan den finnes bevarad i järnsmidets former, en gång ha varit placerade i interiören på samma sätt som t ex Neder-Kalixgrindarna förefaller plausibelt.» – Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 9, sp 196. Det ovan anförda visitationsprotokollet från 1802 visar att skranket varit högre.
43. *W-H Deus*, Scheibenkreuzte in Soest, auf Gotland und anderswo, s 43–44.
44. *Jochim Sterling*, kyrksnickare, verksam på Gotland från mitten av 1600-talet till sin död 1692. Han har bland annat utfört skriftestolen i Visby domkyrka 1658 samt predikstolarna i Havdhem 1679, Gammalgarn 1680 och Hörsne 1688. – *R Steffen*, Gotländska kyrksnickare under 1600-talet. I. *Jochim Sterling*, s 60–73. SvK Go IV S 51, 501 f, 748.
45. *Johan Bartsch den yngre*, målare, övertog den 1666 avlidne faderns, *Johan Bartsch den äldres*, verkstad, d 1703. Har dekorerat flera profanhus i Visby och varit flitigt verksam i landsbygdens kyrkor, där han signerat bl a altaruppsatsen i Havdhem 1667, i Stenkumla 1681, predikstolen i Hogrån 1674 samt korbänkarna i Gothem 1673 och Stenkumla 1681. – SvK Go III s 19, 98. *G och K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 107–121, 127–128.
46. *Johan Hernell*, f omkring 1680, målare och träsnidare, från 1740 bosatt på Gotland, d 1759. Verksam i Småland och Östergötland samt på Öland och Gotland. Tidigast kända arbeten på Gotland är målningen av predikstolarna i Gothem och Källunge 1726. Har bl a snidat och målat ett stort antal nummertavlor. – SvK Go I s 491, 611, IV s 636, VI s 630, ÖI I s 125, 158. *G och K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 158.
47. *Matthias Glömsker*, snickare i Garde vid 1700-talets mitt. Han medverkade bland annat vid en reparation i Garde 1737, förfärdigade 1753 korbänken i Eke och 1754 trappa, dörr och ljudtak till Lau. – SvK Go V s 279, VI s 517, 625. *Johan Hindrik Dreutz*, löjtnant, hovkvartermästare, f 1718 i Grötlingbo, d 1785 i Visby. Han har bland annat målat predikstolarna i Burs, Alva, Eke och Lau. – SvK Go VI s 54, 315, 516, 625. *G och K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 181–183.
48. På Gotland har man under reformationstidevarvet i regel följt bestämmelsen i *Peder Palladius' Tractat 1553*, enligt vilken predikstolen skall vara placerad på södra sidan i kyrkan. *H F Rørdam*, Danske Kirkelove I, s 346. Jfr *E Lundmark*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal, s 6. I exempelvis Martebo, Lokrume och Stånga har dock predikstolen stått under triumfbågen. SvK Go I s 84, 345. G Arkiv 2, s 10 f.
49. *Johan Lythberg*, f 1720, gift 1745 med *Anna*, dotter till kyrkoherden i När *Jöns Broander*, handlande i Visby, d 1783. – *O Rosman*, s 103.
50. Vid stämman 5/9 1852 bestämdes att alla bänkar skulle målas i samma färg. 1853 gjordes en utbetalning till »Målaren Bäck för Bänkarnes m. m. Målning». I sin ämbetsberättelse till prästmötet 31/12 1852 skriver kyrkoherde *M Klinberg* att bänkarna lagats och målats. ViDA, F IV:1, ViLA.
51. *G och B Bergström*, Gotländska strandridare, s 43. Bänktvisten refereras i *A och P Häglund*, När och närkar, s 57 f.
52. *Erik Poies*, student i Uppsala 1681, efterträdde på 1690-talet fadern som strandridare på När, d 1724. Gift 1687 med *Christina Ronandra*, f i Rone 1661, d 1716. – *Bergström* s 67. *G A Gustafson*, Gotlands nation, s 6. Enligt När F 1 var *Christina Ronandra* 57 år då hon dog och således f 1659.
53. Också i andra gotlandskyrkor byggdes bänkarna för främmande sjömän nederst i kyrkan på ett litet podium, så att präst och klockare kunde ha uppsikt över dem. Arkitekt *SAR Birger Andersson* tackas för denna uppgift.
54. *Häglund* s 61.
55. Enligt beslut 1894 disponerades bänken av handlanden *Krokstedt* med familj, fyrmästaren *Alvengren* och övrig fyrapersonal samt lärarinnorna. Den gick under namnet »herrs-kapsbänken». *Emil Krokstedt*, f 1857, handlande på När 1878, d 1934. – *Häglund* s 61, 225. *Nyberg* s 374. Uppgift från dåvarande komminister *Kjell Nilsson*.
56. *E Lagerlöf*, Skriftestolar i gotländska kyrkor, s 47–60. *B Stolt*, Evangelister i När Johan Målares verk? GA 3/8 1987. *G Svahnström*, som tackas för givande samtal, menar att *Johan Bartsch den yngre* är mästaren.
57. *Nils Salin*, f i Småland 1704, d i Stenkumla 1773. Har målat trätaken i Garda och Lummelunda, väggmålningar i »Ryska gården», kv Munken 3 i Visby, samt dekorerat föremål i flera kyrkor. – *K Svahnström*, En målad interiör vid Stora torget i Visby, s 91–101.
58. Orgelns disposition: 1. manualen: Borduna 16', Principal 8', Flüte harmonique 8', Gamba 8', Oktava 4', Cornett 3 chor. 2. manualen: Gedackt 8', Salicional 8', Voix céleste 8', Flüte octaviante 4'. Pedal: Subbas 16', Violoncell 8' (transmitterad från Gamba 8').
59. *Carl Gustaf Cederlund* f 1805, d 1884, instrumentmakare, Stockholm. Bygde ett tiotal mindre orglar i Mellansverige, av vilka endast bevarats orgeln i Frimurarlogen i Visby, tidigare i Garda kyrka, dock i starkt ombyggt skick. – *D Edholm*, Svenska orgelbyggare 1600–1900, s 73. Antal stämmor enligt *O Holmberg*, Uppslagsbok för organister, s 146, och *P Borgh*, Matrikel öfver Sveriges folkskollärare,

- organister, kantorer och klockare ... jemte noggranna uppgifter rörande ... kyrkoorglarnas resurser, s 69. Enligt *A G Sundberg – D T Björkman*, Matrikel öfver rikets orgelnister, kantorer och folkskolelärare, s 14, hade orgeln i När 8 stämmor. I 1883 års ämbetsberättelse heter det att orgelverket »är temligen gammalt för nu mer än 20 år sedan hitköpt från fastlandet». ViDA, F IV:2, ViLA. – Cederlunds orgelverk fanns ännu år 1950 magasinerat i ringkammaren (SAOK:s orgelinventering, ATA).
60. *Karl Johan Peterson* f 1827, d 1861, orgelbyggare, son till orgelbyggaren *Sven Peter Peterson* f 1799, d 1852, Sjonhem. – *Edholm* s 102. Orgelinvigningen skildras i *Gotlands Läns Tidningar* 1853: 52 s 1.
61. *G Wallin*, *Analecta* I s 113. Beskrivningen har troligen skrivits av *Johannes Pihl* eller möjligen *Gustaf Klingvall*. *N Lithberg*, *Johannes Pihls* beskrivning över Gotland, *G Arkiv* 1934, s 41. *J Brodinus*, superintendent i Visby 1657–1677, prebendekyrkoherde i När 1659–1665, biskop i Västerås 1677–1680. – *Lemke* s 35–39. *B Stolt*, *Kyrkoorglarna* i När, *GA* 2/8 1978. *Dens*, »Jesse rot» i När?, *GA* 14/11 1985. *Dens*, Fem texter från medeltidsorgeln i När, s 77–86. *C F Hennerberg* undersökte 1908 om kyrkan ägde lämningar efter medeltidsorgeln men fann inga. – *Skrivelse* 2/5 1931, ATA och GF.
62. *Johan Hernell*, se not 46 ovan. *Matthias Klintberg*, se not 74 nedan.
63. Det grundläggande arbetet är *J Roosval*, *Die Steinmeister Gotlands*, s 67 ff. Funten antas där vara ett verk av *Hegwaldr*. *Dens*, *Revision* av gotländska dateringar I. *Hegwald* verksam c 1095 – c 1130. *Hegwalds* posthuma verkstad c 1130 – c 1150, s 98–104, där funten tillskrivs *Hegwaldr Posthumus*. Tillkomsttiden framflyttas till 1100-talets sista tredjedel i *E Lundberg*, *Problemet Hegvald*, s 196–231. Debatten sammanfattas i *T Stenström*, *Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar*, s 21 ff. Ikonografiska problem behandlas i *F Nordström*, *Medieval baptismal fonts* samt i *L Kennerstedt*, *Den gripna handen – en mångtydig gest hos Hegwald*.
64. Den omkastade ordningen mellan bebådelsen och besökelsen förekommer också på funten i Vänge (SvK Go IV fig 494).
- 64a. *T Eriksson*, *Kristi första dop*, s 67 ff.
65. Scenen med tuppundret är komponerad på samma sätt i Vänge (SvK Go IV fig 496). Där förekommer också den halshuggne samt en bödel som fäst det avhuggna huvudet vid bältet. I Stånga bär bödeln svärdet och det avhuggna huvudet i händerna (SvK Go VI fig 151).
66. Också i *Ganthen* återges Jesus som vuxen, vid Marias sida. (SvK Go IV fig 272).
67. Enligt *F Nordström* s 117 föreställer scenen *Stefanus' stånande*. Motivet förekommer enligt honom i När, *Stenkyrka*, *Stånga* och *Vänge*. I *Stenkyrka* (SvK Go I s 37, fig 29) och *Stånga* (SvK Go VI s 138, fig 151) pekar den knäböjande *Stefanus* mot himlen. Den ojämna marken och figuren med utsträckt och böjd arm förekommer också i *Stenkyrka* – *E Lundberg*, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*, pl 37.
68. *F Fähræus*, *Dopfuntarna*, deras tillbehör och placering under medeltiden, s 112 f.
69. *H Kjellin*, *Ornerade mässingsfat och deras inskrifter*, s 201–245. *W Karlsson*, *Dopfat och dopskålar*, s 51–92.
70. *Jakob Niklas Kalström*, f 1840, kyrkoherde i När 1882, kontraktsprost 1903, d 1911. – *Häglund* s 86–87.
71. *Jacob Broander*, f 1707 i När, kyrkoherde där 1743, kontraktsprost 1765, d 1769. Gift 3:e gången 1743 med *Margareta Dyhr*, f 1721, d 1802. – *Lemke* s 355, *Nyberg*, s 74.
72. *Ake Soop*, f 1682, häradshövding på Gotland 1708, lagman 1714, d 1748. – *Elgenstierna* 7, s 364.
73. *Jacob Norrby*, f 1797, d 1883. Urmakare i Visby, rådman. Far till sedermera professor *C J Norrby*, kyrkoherde i När 1872–79. – *Nyberg* s 500.
74. *Johan Wilhelm Klintberg*, f i När 1836, fabrikör i Visby, d 1879. Son till *Matthias Klintberg*, f 1796, kyrkoherde i När 1829–1868, prost. Levererade stensockeln till kyrkan. – *Nyberg*, s 344–345. *A & P Häglund*, s 54. Gåvan nämns i *Visby-Posten* 1867 Nr 3 s 4.
75. *Helena Anschütz*, f 1878 i Martebo, från 1900 bosatt i Visby, d 1958. Har sytt 45 textilier för kyrkor huvudsakligen på Gotland, broderat ordensband åt biskop von Schéele mm. – »Mina minnen från Biskopsgården i Visby från 1903 till 1916», manus i GF.
76. *Monica Bertilsson*, textilkonstnärinna, f 1928, Vara, tidigare verksam vid *Gotlands Hemslojd*.
77. *Christina Nilsson*, f 1940, maka till dåv komminister *Kjell Nilsson*.
78. *Märta E L Torbiörnsson*, f *Claudelin* 1890, d 1969, gift 1935 med kyrkoherde *Gösta Torbiörnsson* i hans andra gifte – *Nyberg*, s 94.
79. Redan 1812 anmärktes »att i ingendera af Kyrkorna finnes kappa till Presten, som dock i annexan (Lau) åtminstone torde vara behöflig, och af den rika kyrkan bör kunna bestås». – ViDA, F III:1, ViLA. 1818 skaffade Lau tyg till en prästkappa. Att sådan ännu 1850 saknades i När berodde på att plagget ännu uppfattades som en del av ståndsdräkten. – *B Stolt*, *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, s 18 f.
80. *R Steffen*, *Visby slottskyrkas inventarium år 1679*, s 79. Jfr s 647 not 70.
81. Notiserna illustrerar hur röcklinet i det danska väldet kom att ersätta mässkjortan som underplagg till mässhaken. *B Stolt*, *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, s 70.
82. *Cambridge*, egentligen engelska *cambric*, av den nordfranska staden *Cambrai*: fin tvåskaftad linne- eller bomullsväv.
83. *L Fr Löffler*, *Latinska medeltidsinskrifter på vers från Gotland*, nr 38. *Lindström* tolkar »*ecce specus*» som en förkortning av »*ecclesiae speculum*», kyrkans spegel, vilket inte stämmer med versmättet. *Lemke* läser de inledande orden »*presbiter atque decus*», präst och spegel, vilket inte är korrekt. *Jacob* var kontraktsprost i sudertredingen och kyrkoherde i När samt är känd genom två medeltida handlingar. – *Lemke* s 348–349. *S-E Pernler*, *Gotlands medeltida*

- kyrkoliv, s 171. *Diplomatarium suecanum* nr 2047, 2048.
84. *Hans Olofsson Röstede* var på 1580-talet kyrkoherde i Lau, sedermera även i När. – *N Lithberg*, Omständigheterna kring den siste kyrkoherden i Lau, s 30–32; SvK Go VI s 612, 646 not 48.
85. I en kyrkbok (När, F 1) är antecknat: »Anno 1689 Die 1. Majj. begroffs j Nährs kyrckio J. *Jngre Jörans d. Oxenwaldt*, 11 åhr gammall och 8. Månader.» Dotter till kyrkoherde *Georg Oxenwaldt*. Ej noterad i *Lemkes* herdaminne.
86. Eftersom *Johanna Paues* begravts i kyrkans kor förefaller sannolikt att det är fråga om kyrkoherde *Cornelius'* hustru.
87. *Paulus Cornelius*, kyrkoherde i När 1633. – *Lemke* s 349.
88. *Nils Olofsson Norby*, f 1675, utnämnd till professor i Åbo 1725, kyrkoherde i När 1727, d 1742. – *Lemke*, s 353–355. *Bodilla Gardelia*, f 1691, gift 1) 1724 med kyrkoherden *Johannes Broander* i När, 2) 1727 med *Nils Norby*, d 1775. – *Nyberg*, s 227.
89. *Petrus Weller*, f 1671, strandridare på När 1716, d 1748. Gift 1) med *Catharina Lindeman*, f 1679, d 1731, 2) med *Maria Schmidt*, f 1701, d 1743. – *Bergström*, s 76.
90. Nr 9 och 10 kan vara lagda över kyrkoherden *Pappus Johannis Gelovius*, död före den 10/2 1658, och vice pastorn *Thomas Westovius (Vestöö)*, d 26/6 1685. – *Lemke*, s 349, 350.
91. *Wallin I*, s 108. Runtexten kan tolkas som en maning till kommande präster i När att låta graven förbli orubbad. *B Stolt*, Runslinga på latin hemligt prästmeddelande i När kyrka, GA 24/1 1987. *Dens*, En runtext från 1720-talet, s 28–32. *Johannes Broander*, f 1674, gift 1) 1706 med *Anna Dedekind*, 2) 1724 med *Bodilla Gardelia*. – *Nyberg*, s 73.
92. *Wallin I*, s 117.
93. *Lithberg* menar att stenen lagts över något barn *Broander*, som inte är upptaget i herdaminnet. *Lemke* och *Nyberg* ger inga närmare uppgifter.
94. Enligt *Peder Palladius'* Tractat av 1553 skulle kyrkan och bänkkvarteren om sommaren »Mays (=majas) oc Strøs met Vrter oc gress». – *H F Rordam*, Danske Kirkelove I, s 345 f.– *H Marryat*, Ett år i Sverige. På svenska af *Gustaf Thomé*. II, s 209. – *PA Säve*, Berättelse 1864, s 217, ATA. På ett foto från 1885 har kyrkans golv beströts med hackat enris men majstänger saknas. – *A Heales*, The Churches of Gottland (other than those of Wisby), Plate 16.
95. Spadarna användes när de anhöriga tillsammans med klockaren skottade igen graven efter jordfästningen. Att icke klockaren ensam svarade för detta sammanhängde med att klockartjänsten utgjorde ett hedersuppdrag, vars innehavare hade till uppgift att biträda med ordnandet av praktiska angelägenheter men hade mycket litet betalt.
96. Tillståndet före 1982 års renovering beskrivs i *S Strand*, Votiv- och prydnadskepp på Gotland, s 44.
97. Notiser om gåvan i protokoll 3/6 1873 och Wisby-Posten 13/6 1873. *B Stolt*, Kungaporträttet i När, s 58–64. Norrbys insatser skildras i *E Aspegren*, Riksspöket Helga de la Branche, s 150 ff.
98. Räkenskaperna för När (L Ib:3) upptar 1833–1834 en utgift »Glas till Konungens Gravvyr 2» men ingenting om inköp av själva gravyren. Klintberg beställde 2 ex. *B Stolt*, Ett kungaporträtt på Gotland, s 71–83.
99. *Ambrosius Hedengran*, kanslist i Kungl Maj:ts kansli, tecknare och kopparstickare. F 1660 i Hedemora, d 1741 i Stockholm. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, *Eric Geringius* och *Claude Hatton*. Dessa tavlor utfördes till minne av hundraårsminnet 1793 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande. – *W Nisser*, s 74.
100. *L-M Holmbäck*, Visby stifts kyrkklockor III, Södra tredingen, s 58. Inskriptionen enligt *I Rohr*, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, s 204–206, där årtalet är avfotograferat. *Holmbäck* läser 1483. *Rohr* uppskattar klockans vikt till 825 kg och ger »tonanalys A¹ – 20 c». – Se även *M Åmark*, Sveriges medeltida kyrkklockor, s 178.

Bilaga

Beskrivning av tornspiran

AV IWAR ANDERSON 1942

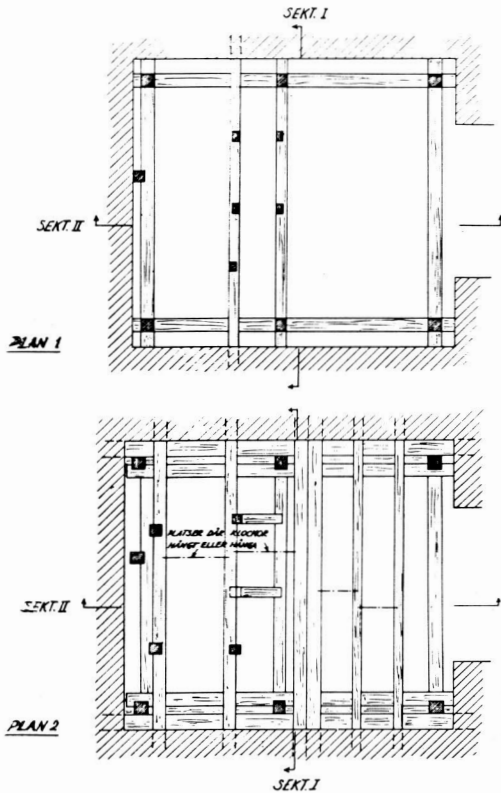
Konstruktion: ett på vanligt sätt anbringat, något oregelbundet hammarbandssystem, på vilket ett åttastråligt kryss vilar. Krysset består av tvenne över hela tornrummet gående i mitten 1/2 i 1/2 hophuggna bjälkar samt fyra kortare, i ett av de långa virkena inhuggna bjälkar. Ett långt virke har vid någon reparation skarvats i ena änden samt kapats i den andra. Man har därvid ej brytt sig om att förbinda det nya med det gamla. Ett kort virke har skjutits ut från centrum, så att ett mellanrum uppstått samt kapats i yttre änden.

Spirans sparrar äro placerade längst ute på varje krysstråle mitt över hammarbandet och äro fästade medelst bladning. Sparren är påsalad, takfoten blir c:a 8». På krysstrålarna stå utom sparrarna på varje stråle tvenne av sparrens stag. På krysset ligga 4 virken i ö-v riktning, ovanpå dessa 7 st. sådana i n-s riktning samt ovanpå

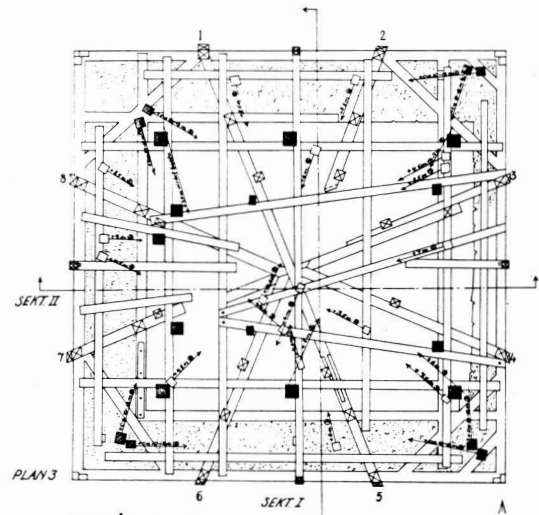
dessa senare ett tämligen oregelbundet varv av bjälkar. Från alla dessa virken gå stag upp i huven på sätt som framgår av uppmätningen. I riktning sparre 1-5, 2-4, 3-7 och 4-8 (se uppmättn.) gå krysstag och horisontala virken mellan sparrarna.

Konstruktionen 1-5 är den mest regelbundna samt har t.ex. nedre krysset hophugget 1/2 i 1/2 i mitten, vilket endast förekommer i enstaka fall för övrigt. Ett av nedre kryssets virken har hål för stagpinnar. Anmärkningsvärt är förhållandet, att man som regel ej förbundit stagens skärningspunkter i spirans mitt. Varken de vertikala eller de horisontala kryssen, som bildas av virken från olika system, hava skärningspunkterna sammanfogade annat än i undantagsfall. Jämför Hellvi kyrka, Gotland, som har en tornspira med samma konstruktionsidé, vilken dock utförts på ett vida bättre sätt. Hellvi spira har ordentligt utförda kryss med skärningspunkterna hophuggna 1/2 i 1/2, samt är jämförd med När spira en gedigen och skickligt utförd träkonstruktion.

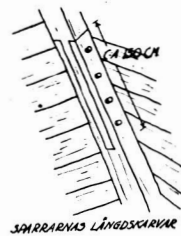

UPPMÄTNING AV TORNSPIRAN

TEXTFÖRKLARING

- 1-8 SPARRARNAS FÖTTPUNKTER
- VIRKE SOM LÄSER SPIRAN VID UNDERLUGGANDE I STENTORNET
- ▣ INMURADE VIRKEN ELLER NA LÄNKANDE PUNKTION
- ▢ VIRKEN INSÄNDE / SNEDSTRÄVNINGARNA
- SNEDSTRÄVOR (+9 m - STÖRRENS ÖVRE ÄNDE, ⊙ - TILL SPARRE 5)
- SPIRRÄDEL
- ▣ I YTTERRÖRHEJEN - DE VIRKEN, VILKA BILDA SPIRANS NEDRE AVFÄSHING

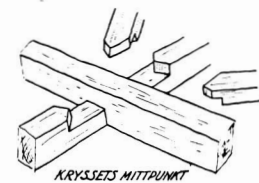

a

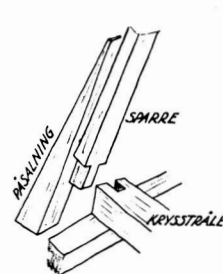
Konstruktionerna 1-5, 2-4, 3-7 och 4-8 äro i huvudsak lika; på några ställen ha virken ej kunnat föras igenom till motstående sparre av utrymmesskäl. De hava då kapats vid mitten. En del nödvändiga förskjutningar i höjddled av stagens fästpunkt ha måst ske vid uppbyggnadet.

Ett och annat ursprungligt virke har ersatts med nytt, varvid placeringen ibland ändrats, särskilt där fästpunkterna varit utsatta för röta. Som framgår av uppmätningen lutar huven åt SO. 70-80 cm. Orsaken till detta tycks kunna avläsas i sekt. 8-4 och 7-3, där virken, som försträva huven åt SO, försvunnit. Träspiran läses vid stentornet genom vertikala bjälkar, nedtill fästade i klockvånningens inmurade bjälkar. Spirans ytterpanel består av 7-9» x 1» fasade bräder utan utvändiga vertikala täcklister över fogarna.

UPPMÄTNING AV TORNSPIRAN SAMMANHUGGNINGSDETALJER

b

c

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

När

Närs kyrkas yngre arkivalier förvaras i kyrkoarkivet i Närs prästgård.

Stockholm

ATA: *N J Ekdahl*, Resa på Gotland 1826; Inv 1830; *P A Sæve*, Antiquitetsintendentens berättelse (1864), vol IV, s 216 ff; *S Ulf sparre*, Reseberättelse 1882 (brevserie 1); angående kalkmålningar 1891; angående rökelsekar 1903; snabbinventering av *E Lundmark* 1924; angående reparationer 1924–1925; angående orgeln 1929–1930; angående reparation av likporten 1930; restaureringsförslag av *G Scherman* 1931; angående värmeledning 1932–1934; angående utgrävningar i långhuset med foton och planritning över den romanska kyrkan av *T Carlson* 1933; angående reparationer och restaureringsförslag 1933–1934; angående konservering av timglas 1933–1935; angående täckning av kortaket 1935; program för utvidgning av kyrkogården av *O Leijonhufvud* 1936–1938; angående tjärning av taket 1936; angående ljuskrona 1936; angående överdrag på knäfallet 1936–1937; angående ny skorsten 1938–1939; angående luftskydd 1939; angående ny tornspira 1939–1949; uppmätningar av den äldre tornspiran av *I Anderson* 1940; angående ny klockbock 1947; angående restaureringsprogram 1950; angående åskledare 1950; angående restaurering av votivskepp 1951; angående påstådd felkonstruktion av pannrum 1951; angående restaurering av portal m m 1951–1957; restaureringsförslag av *E Fant* 1951–1952; angående konservering av porträtt 1958; angående flyttning av dopfunt 1958; angående utökning av elinstallationer 1959; angående ev kopparkat 1959; angående belysning 1959; angående restaurering 1966; restaureringsförslag m m av *B Andersson* 1980–1982; angående utvändig reparation 1987. – *G Håkansson*s samling, Journal II: 225. – FOTOGRAFIER. – RITNINGAR: Förslag till värmeledning och bänkar av *G Scherman* 1933; förslag till bänkar på orgelläktaren och dörr i vapenhuset av *E Lundberg* 1934–1935; förslag till utvidgning av kyrkogården av *O Leijonhufvud* 1938 (2 bl); förslag till ny skorsten av *R Lydahl* 1938; förslag till ny tornspira av *R Lydahl* 1939; uppmätning av tornspiran av *I Anderson* 1942 (2 bl); förslag till ny tornspira av *E Fant* och *S Tyrén* 1948 (3 bl); förslag till åskledare 1951 (4 bl); uppmätningar samt restaureringsförslag av *E Fant* 1950–1952 (10 bl); skiss av portal samt kapitälband 1954; förslag till elinstallationer 1956; dörrar till långhusportalen 1957 (3 bl); förslag till utökade elinstallationer 1959–1961 (6 bl).

KB: *C G Hilfeling*, Resedagböcker (F. m. 57: 6); *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 106 ff, 111–117 (acc 1989/90, olim Dep 32).

RA: Ecklesiastikdepartementets konseljakter; ÖIÄ:s arkiv, uppmätning av del av fönster av *A T Gellerstedt* 1867.

Uppsala

UUB: *M Gustafson*, Samlingar till Gotlands historia. 3 (S 170e: 3). – *P A Sæve*, Gotländska samlingar (S 40 m-n);

Gotländska sägner 1 (R 623: 1); Ritningar, Aqvarelskitzer och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål, mapp nr 89 (S 170: 2)

Visby

GF:s arkiv: Div handlingar; *H Anschütz*, Mina minnen från biskopsgården i Visby från 1903 till 1916; *N V Söderberg*, Register över gotländska nyhetstidningar 1811–1888; *Densamme*, Register till Gotlands Allehanda 1873–1935.

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter återfinns i följande serier: St prot 1697–1873 (K I: 1), 1702–1753 (N: 1), 1707–1788 (K I: 2), 1772–1827 (K I: 3), 1789–1809 (K I: 4), 1831–1857 (K I: 5), 1857–1862 (K I: 6), 1863–1876 (K I: 5), 1876–1900 (K II: 1), 1885–1910 (K I: 3), kr prot 1819–1830 (K I: 3), 1830 (J: 1), 1841–1856 (K I: 5), 1861–1876 (K I: 6), 1876–1893 (K II: 1), 1911–1912 (K IVa: 4); räk huvudbok 1686–1743 (L Ia: 1), 1744–1771 (L Ia: 2), 1801–1875 (L Ia: 3), spec räk 1744–1762 (L Ia: 1), 1763–1791 (L Ib: 1), 1771–1827 (L Ib: 2), 1792–1801 (L Ia: 3), 1801–1856 (L Ib: 3); vis prot och inv 1660–1831 (N: 1), 1737–1813 (N: 2), 1831–1892 (N: 3), 1882–1911 (N: 4); ämbetsberättelser 1818–1907 (N I: 4); handlingar rörande kyrkan 1792–1807 (O I: 1), förslag till nya glasfyllnader i svicklarna å östra kyrkfönstret av *N Pettersson* 1890 (O V: 4). – Gotländska kyrkoräkenskaper 1614 (Avskriftssamlingen A 84; original i Reg 108 B, Rigsarkivet, Köpenhamn). – *K Kristiansson*, Gotländska inskriptioner (Avskriftssamlingen A 80; original i P III: 15 (3 vol)). – Domkapitlets arkiv: *H Spegels* inv 1680–1682 (D II: 1); inv bok för Sudertredingen 1594 (D II: 3); prästmöteshandlingar 1764–1859 (F IV: 1), 1865–1883 (F IV: 2); inv prot 1812, 1831, 1843 (F III: 1), 1844–1879 (F III: 2).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Andersson A, Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien. Sthlm 1964.

Aspegren E, Riksspöket Helga de la Brache. Sthlm 1979.

Bergström G och *B*, Gotländska strandridare, i: G Arkiv 37. Visby 1965.

Björkman, se *Sundberg-Björkman*.

Borgh P, Matrikel öfver Sveriges folkskollärare, organister, kantorer och klockare ... jemte noggranna uppgifter rörande ... kyrkoorglarnas resurser. Norrköping 1889.

Carlsson D, Kulturlandskapets utveckling på Gotland. Visby 1979.

Deus W-H, Scheibenkreutze in Soest, auf Gotland und anderswo. Soest 1967.

Diplomatarium suecanum 3. Sthlm 1842–50.

Edholm D, Svenska orgelbyggare 1600–1900. Sthlm 1985.

Engquist S, Kapell på Gotland. Gotländska studier 3, Visby 1974.

Eriksson T, Kristi första dop, i: Nordiska symposiet för ikonografiska studier 5, Kristusfremstillinger. Köpenhamn 1980.

- Fähraeus F*, Dopfuntarna, deras tillbehör och placering under medeltiden. Sthlm 1974.
- Gustafson G A*, Gotlands nation. Uppsala 1878.
- Gustafsson E*, Den romanska kyrkan i Atlingbo. (Antikvariskt Arkiv 12.) Sthlm 1959.
- Heales A*, The Churches of Gottland (other than those of Wisby), London 1888.
- Holmberg O*, Uppslagsbok för organister. Göteborg 1908.
- Holmbäck L-M*, Visby stifts kyrkklockor. III. Södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö. Visby 1959.
- Häglund A* och *P*, När och närkar. Visby 1975.
- Jansson S B F* och *Wessén E*, Sveriges runinskrifter. XI. Gotland I. Sthlm 1962.
- Karlsson L*, Medieval Ironwork in Sweden. I–II. Sthlm 1988.
- Karlsson W*, Dopfat och dopskålar, i: Kulturen 1957. Lund 1957.
- Kennerstedt L*, Den gripna handen – en mångtydig gest hos Hegwald, i: Romanske stenarbejder 4. 1989.
- Kjellin H*, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter, i: Studier utgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914. Lund 1921.
- Lagerlöf E*, Skriftestolar i gotländska kyrkor, i: De hundra kyrkornas ö. Visby 1970. – *Densamme*, Gotländsk stensulptur från gotiken. Sthlm 1975.
- Lagerlöf E* och *Svahnström G*, Gotlands kyrkor. En vägledning (3. uppl). Sthlm 1984.
- Lemke O W*, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868.
- Lindahl G*, Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut. Sthlm 1969.
- Lindström G*, Anteckningar om Gotlands medeltid. II. Sthlm 1895.
- Lithberg N*, Johannes Pihls beskrivning över Gotland, i: G Arkiv 6. Visby 1934. – *Densamme*, Omständigheterna kring den siste kyrkoherden i Lau, i: Boken om Lau. Örebro 1951.
- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400. Sthlm 1940. – *Densamme*, Gotlands folkliga gotik. Rig 1934. – *Densamme*, Problemet Hegwald, i: Från stenålder till rokok. Studier tillägnade Otto Rydbeck 25.8 1937. Lund 1937.
- Lundmark E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands forn-sal. Sthlm 1925.
- Läffler L F*, Latinska medeltidsinskrifter på vers från Gotland. Sthlm 1908.
- Marryat H*, Ett år i Sverige. II. Sthlm 1863.
- Munthe H*, Om kalkindustrien på Gotland. Sthlm 1945.
- Nordström F*, Medieval baptismal fonts. An iconographical study. Acta Universitatis Umensis, Umeå studies in the Humanities 6. Umeå 1984.
- Nyberg E*, Gotländsk släktbok. Ekenäs 1938.
- Nylén E* och *Lamm J P*, Bildstenar. Sthlm 1987 (2 uppl).
- Pernler S-E*, Gotlands medeltida kyrkoliv. Visby (tr Nyköping) 1977.
- Rohr I*, Gotlands kyrkklockor och ringnings seder. Varberg 1985.
- Roosval J*, Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911. – *Densamme*, Die Steinmeister Gottlands. Sthlm 1918. – *Densamme*, Revision av gotländska dateringar I. Hegvald verksam ca 1095–ca 1130. Hegvalds posthuma verkstad ca 1130–ca 1150, i: Fornvännen 20, Sthlm 1925. – *Densamme*, Gotländsk vitriarius. Sthlm 1950.
- Rosman O*, Genealogiska anteckningar om några gotländska släkter. Visby 1887.
- Rydbeck M*, Korskrank, i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 9. Malmö 1964.
- Rørdam H F*, Danske Kirkelove I. Kbh 1881.
- Steffen R*, Gotländska kyrksnickare under 1600-talet I. Jochim Sterling, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift. Visby 1941. – *Densamme*, Visby slottskyrkas inventarium år 1679, i: G Arkiv 3. Visby 1931.
- Stenström T*, Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar. Umeå 1975.
- Stolt B*, En runtext från 1720-talet, i: Fornvännen 84. Sthlm 1989. – *Densamme*, Ett kungaporträtt på Gotland, i: G Arkiv 57. Visby 1985. – *Densamme*, Fem texter från medeltidsorgeln i När, i: G Arkiv 60. Visby 1988. – *Densamme*, »Jesse rot» i När?, i: G A 14/11 1985. – *Densamme*, Kungaporträttet i När, i: De hundra kyrkornas ö 63. Visby 1985. – *Densamme*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Sthlm 1964. – *Densamme*, Kyrkogrlarna i När, i: GA 2/8 1978. – *Densamme*, Prostparet Oxenwaldts gravstenar, i: De hundra kyrkornas ö 65. Visby 1987. – *Densamme*, Runslinga på latin hemligt prästmeddelande i När kyrka, i: G A 24/1 1987.
- Strand S*, Motiv- och prydnadsskepp på Gotland. Visby 1981.
- Strelow H N:son*, Cronica Guthilandorum. Kbh 1633.
- Sundberg A G* och *Björkman D T*, Matrikel öfver rikets orgelnister, kantorer och folkskolelärare. Sthlm 1869.
- Svahnström G*, De gotländska prästgårdarna, i: Visby stift i ord och bild. Sthlm 1951.
- Svahnström G*, se *Lagerlöf* och *Svahnström*
- Svahnström G* och *K*, Måleri på Gotland 1530–1830. Visby (tr Uddevalla) 1989.
- Svahnström K*, En målad interiör vid Stora torget i Visby, i: G Arkiv 45. Visby 1973.
- Söderberg B G*, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder. Lund 1942. – *Densamme*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400. Uppsala 1971.
- Söderberg N V*, Försvarsväsendet, i: Boken om Gotland. Sthlm 1945.
- Tidmark N P*, »Kastalerna» eller tornborgarna på ön Gotland. Visby 1936.
- Tuulse A*, Borgar i Västerlandet. Sthlm 1952.
- Åmark M*, Sveriges medeltida kyrkklockor. Uppsala 1960.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.	st prot	socken- och kyrkostämmoprotokoll.
GA	Gotlands Allehanda.	SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium.
G Arkiv	Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.	UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
GF	Gotlands Fornsal, Visby.	VHAA	Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin, Stockholm.
G Folkbl	Gotlands Folkblad.	ViLA	Landsarkivet i Visby.
Go	Gotlänningen.	vis prot	visitationsprotokoll.
inv	inventarieförteckning.	ÖIÄ	Överintendentens Ämbetet (efter 1918 Kungl byggnadsstyrelsen), Stockholm.
inv 1830	en på grund av en kunglig förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.		
jb	jordebok.		
KB	Kungliga Biblioteket, Stockholm.		
LMV	Lantmäteriverket, Gävle.		
kr prot	kyrkorådsprotokoll.		
PÅ	Pastorsämbetet.		
RA	Riksarkivet, Stockholm.		
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.		
räk	räkenskaper.		
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.		
snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.		

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Än	Ängermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrboten		

Summary

The first church in the parish of När was probably a small wooden church dating from the missionary period, that is to say the 11th century or the beginning of the 12th century. According to local tradition this church—assuming that it existed—was in a different part of the parish than where the present church stands. A large rectangular foundation wall, of which no traces remain today, is said to have been situated some 1 400 m due south of today's church on land belonging to the farm Mattise, about 450 m east of the south-east farm building. This foundation, which in that case was more centrally located in the parish than today's church is, may have been the remains of a wooden church's stone foundation, but, since no excavations have been made on the site, this cannot in fact be verified.

H N Strelow states in his chronicle 1633 that När church was built in the year 1122, in which case it must have been a question of a wooden church. The dendro-chronological studies which have been made in connection with the nearby stave churches at Hemse and Eke have dated both churches as being from the 1120's.

The Romanesque church (Figs 831–833)

During the latter part of the 12th century a small Romanesque church with a chancel with an apse (Fig 831) was built where the present church stands. When central heating was being installed in the present church in 1933, an operation which involved the breaking-up of the floor, the opportunity was taken to expose and study the foundation walls of the Romanesque church.

The subsequent excavation work in 1933 was documented in the form of photographs and plan drawings. This material shows that it was possible to expose nearly all of the foundation walls of the Romanesque church. This building had a rectangular nave (approx 10 m × 7.5 m, internal dimensions) and a short, broad chancel (approx 4 m × 5.5 m, internal dimensions) with an apse. The foundation walls, which were about 120 cm thick, were built using lime mortar in the usual shell structure technique, and rested on footings which were about 140 cm in width. A cut stone in the north-east corner of the chancel indicated that the church had had a low plinth. A number of heavily worn threshold stones found in the south-west part of the nave showed that this was

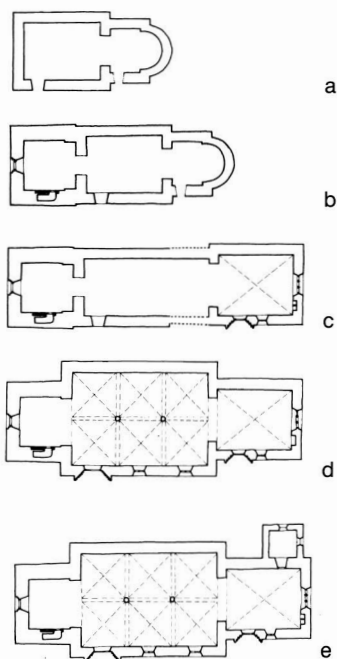

Fig. 909. Kyrkans planutveckling. 1:1000. E Lagerlöf och A Hildebrand 1990.

Development of church plan. 1:1000.

where—in the usual place—there had been a doorway. The south springing of the arch to the chancel was discovered, and this made it possible to estimate that the width of the arch must have been in the region of 3.5 m.

The excavation work thus established that the present church had been preceded by a small stonebuilt Romanesque church with a type of plan which was common on the island of Gotland. In its proportions, dimensions and construction it can perhaps best be compared with the still existing Romanesque church at Fardhem, which has been dated as being from the second half of the 12th century.

A stone tower of clearly defensive character—the present tower—was added to the Romanesque church around the middle of the 13th century, thus completing the first stone church in the parish. Apart from its primary function as a church, the building was obviously also the parish's central defence point. The sturdy tower was designed, like a 'kastal'—fortified tower, for defence. This is most clearly illustrated by the arrangements of the first floor of the tower, where there is a loophole on either side of a large opening (probably for taking in provisions) in the south wall of the tower. These loopholes (Fig 804) have wide reveals on the inside of the wall, and they command a view over the road below the church. As is shown by the boom holes, the door to the staircase could be barred from the inside by a strong wooden beam. The same arrangement also existed in the west wall of the tower (Fig 803) at the door from the staircase to the second floor of the tower.

It is unusual for the towers of the churches on Gotland to have such a clearly expressed defensive character. It has always been assumed that the strongly built Romanesque towers acted as both bell towers and defensive towers, but in no other church tower on Gotland are the defensive aspects as clearly in evidence as they are at När.

The Gothic church

The Romanesque church soon proved to be too small for the relatively large parish with its more than thirty farms, and only some fifty years after its completion, that is to say around the year 1300, work was started on what basically—with the exception of the tower—amounted to a new church. The new church was to be more than twice as large as the old one, and it was to be built in the new style with tall pointed arches—the Gothic style.

Although the nave and the chancel are a single architectural unit and were almost certainly built at the same time under the direction of the same master-builder or architect, it is however probable, as was common practice at the time, that the chancel was built first.

That the same master-builder or builder's workshop worked on both parts of the building is primarily indicated by the chiselled ornamentation on the capitals on the portals and the arch consoles in the interior (Figs 787–789, 819–822).

When the chancel, with its high pointed-arch windows and its large portal, was completed, work was begun on the nave—a high volume with six large vaults supported by two large central columns. The south wall of the nave had two high pointed-arch windows and a richly designed portal on the outside. There were no openings on the north wall of the church.

The unusually rich ornamental decoration in the form chiselled stone sculpture work on the portal and on the consoles in the interior provides important information when it comes to both dating the building and to attempting to establish the identity of the master-mason or builders workshop under whose direction the church was built.

Both the architectural design of the portals and the ornamentation on the capitals bear considerable resemblance to their counterparts in the neighbouring churches of Rone and Lau. As far as the ornamentation is concerned, the resemblance is so striking that the doorways are generally regarded as being the work of the same master. Professor Johnny Roosval has given this master the anonymous name "Ronensis", after Rone church—his most important work—with its four portals (chancel, nave, tower and vestry). Roosval dates the work of this unknown master to the end of the 13th century or around the year 1300.

Professor Erik Lundberg attributes the portals in Lärbro church (nave), Rone (nave but not chancel) and Hamra, Boge and När churches to "Ronensis"—but not the chancel portal at Lau church, which he considers to be earlier, and to be from the beginning of his activities. Lundberg considers the portal at När—which he compares with the south portal of Linköping Cathedral (Gotland's diocese city during the Middle Ages) to be Ronensis' crowning achievement. Lundberg, however, dates Ronensis' work considerably later than Roosval does, namely to the period 1320–1360.

Restoration work

With the exception of the work in connection with the new vestry in 1820—when an opening was made in the north wall of the chancel—the walls of När church have remained unchanged since the completion of the building around the year 1300; that is to say a period of nearly 700 years. Not even the windows have been altered, unlike many other old churches where the windows were enlarged in order to give better lighting in the nave. In other words, even by Gotland standards När church is an unusually well preserved medieval building. Down the centuries the congregation has taken good care of its church and has only carried out the maintenance and repair work that was considered necessary.

The earliest surviving records in connection with repairs to the church date from the latter part of the 17th century. When Bishop Haqvin Spegel paid an official visit in 1680 he noted that both När and the church at Lau were in a state of distressing disrepair. This probably applied to the roof and the spire, which the congregation promised would be repaired the following year.

As can be seen from the records of the church expenditures, which began to be kept in 1686, serious efforts were made in this connection during the 1680s. Both the roof and the spire were repaired and considerable sums from the church funds were paid to both Nils Smed (a smith) and the “Master-builder”. Repair work was also carried out on the windows, which at this time undoubtedly still retained much of their medieval stained glass.

By the middle of the 18th century the roof and the spire were once again in need of extensive repairs. These repairs were carried out in 1750.

At the beginning of the 19th century the parish finally got down to building a vestry, an extension which had been strongly advocated by a number of vicars at different times during the 18th century. The vestry was completed in 1820.

Unfortunately, however, the long awaited vestry soon proved to have been badly built. After only a few years the roof was leaking and there was some discussion about building a completely new roof. This was in fact never done and instead the church's first vestry was entirely demolished fifty years later and a new one was built in its place.

In the 1860s the original plinth stones on the south wall of the tower, the south wall of the nave and the east wall of the chancel were replaced by new ones. The new plinth stones were cut in the parish by the local quarry owner, Victor Klintberg, a son of the vicar Matthias Klintberg. The stones were quarried on the parish land at Burgen. The work in connection with the replacing of the plinth stones was completed in 1863.

Extensive renovation work was carried out—primarily on the interior—in 1884. The programme for this work had received the approval of Överintendentsämbetet (The Board of Public Works and Buildings) as early as 1874.

In 1933 the floor was re-laid when central heating was installed, and the backs of the pews were adjusted. In 1939 it was decided to re-build the spire, which was leaning towards the south-east. The advent of the Second World War meant that these plans had to be shelved for the time being, and it was not until 1949 that the work—involving a completely new construction—was finally carried out. In this connection, however, the top stock oak from

1840 was considered to be in such good condition that it was re-used in the new construction. This work was carried out under the supervision of spire-builder Olof Pettersson from Rone.

In 1959 a large part of the nave portal, together with capitals, bases and small columns were replaced by newly carved ones—using the same design as in the original portal. This work was skilfully carried out by the stonemason Henry Karlsson from Slite.

The most recent restoration work, which was planned and prepared for during the whole of the 1960s and 1970s, was carried out in 1982. A number of different renovation programmes had been prepared, among others by architect Karl Erik Hjalmarson.

The programme which was finally approved was the work of architect Birger Andersson, and consisted primarily of interior repairs and cleaning work.

Murals

The walls and vaults were at one time richly decorated with murals, the majority of them from the Middle Ages. When C G Hilfeling visited the church in 1797 he made a written description of the murals, but by the time C G Brunius described the church in the 1860s they had been partly scraped off and limewashed over. Brunius writes: “In 1797 Hilfeling saw a large number of murals. It is to be most profoundly regretted that these have been mercilessly covered with limewash. Such an action is a demonstration of great ignorance.”

All that is visible today of these murals is a small section beside the pulpit, on the south wall of the nave (Fig 834). It was exposed more or less by chance during the cleaning up of the church after the 1982 restoration work, when the back of the pulpit—a wooden panel between the pulpit and the pulpit canopy—fell down. Since the mural had been hidden behind the panel it had never been limewashed over and was thus untouched since the Middle Ages. This surviving section contains a broad border with entwined plants, and a consecration cross. The similarity both in style and in colour scale would seem to indicate that they were painted at the same time, probably when the church was being completed around the year 1300.

Stained glass

The red, blue, green and yellow glass which is now in the windows of the chancel and the nave dates from the 1884 restoration.

All of the windows probably originally contained glass painting from when the church was built at the end of the 13th century. These were replaced bit by bit by normal window glass during the 18th and 19th centuries. The period when there is most mention in the records of the church expenditures regarding window repairs and the insertion of new window glass is the first half of the 19th century.

Some medieval stained glass did, however, survive until as late as the 1884 restoration work. These few panes—in the west window of the south wall of the nave—were noticed by C G Brunius during his visit around the year 1860. These were illustrated by P A Säve in his *Reseberättelse*—travel account—in 1864 (Fig 835),

and A T Gellerstedt made a water-colour painting of them in 1867.

Furnishing and fittings

Medieval. A wooden rood, probably from the 13th century, with a figure of Christ from a late medieval processional crucifix, hangs in the arch to the chancel (Figs 843–844).

The two wooden benches by the north wall of the chancel are partly made from wood from a chancel screen which was removed in 1820. Although the forms used in the chancel screen are medieval, it may in fact have been made after the Reformation (Figs 859, 860).

The baptismal font (Figs 863–871). The outside and the underside of the font are decorated with a series of relief carvings illustrating Christ's childhood. The font dates from the end of the 12th century and is considered to be the work of a master stone-carver, who, because of an inscription on a similar font of the Etelhem church, has been given the name Hegwaldr.

The church bell (Fig 908), cast in 1473 (according to an inscription round the neck of the bell).

Post-Reformation. The reredos (Figs 837–839), built in sandstone from southern Gotland, probably dates from the 1670s. In 1703 it was painted by Christian Lorens Numens.

The pulpit (Figs 845–847) was built in 1687 and was painted in 1689 by Johan Bartsch the younger. The canopy is from 1754 and was painted the same year by J H Dreutz.

The closed pews date from the first decades of the 17th century. Originally the gables of the pews had an ornamental upper part but these were removed in the middle of the 19th century. The figure paintings on the door panels were executed in 1703 by Christian Lorens Numens (Figs 849–851).

A bench below the gallery has figure paintings of the Evangelists with the date 1690. This bench was probably originally a confessional bench (Figs 853–856).

The wooden screen in the tower arch is part of a wooden vestry which was built in 1689 and which originally stood in the north-east corner of the chancel. This vestry was removed in 1820 (Fig 841).

A communion wafer box belonging to the viaticum vessels is dated 1679 (Fig 875). The chalice and the paten of the viaticum vessels were donated to the church in 1758 and are the work of the goldsmith Berndt Falkengren, Visby in 1737 (Fig 875).

A grave slab, to the north of the altar, is laid in memory of Johannes Broander, a vicar of the church who died in 1726. This stone is very unusual in that part of the text on it is in the form of a runic inscription.

Rättelser och tillägg till Gotland, band VI

BURS KYRKA

- S 37 sp 2:* En dendrokronologisk undersökning av korets takstol har utförts av Alf Bråthen, Trollhättan. Den visar att de träd som använts vid takstolsbygget fällts år 1318. Detta innebär att koret uppförts och fått tak omkr 1320, således något tidigare än vad som antagits å s 37 (»1300-talets andra fjärdedel»). Se även *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken, Sthlm 1975, s 195f, 260f, där korportalen och korstolen fått en utförlig behandling. Koret i Burs dateras även här till 1300-talets andra fjärdedel, dock något senare än ovan, nämligen till ca 1345 (s 258).
- S 38 sp 1:* När detta skrivs, hösten 1990, pågår en omläggning av yttertaken på långhuset, koret och sakristian.
- S 44 sp 1:* Burs är en av de få kyrkor som har samtidigt tillkomna dubbla piscinor, en för sköljvattnet från de heliga kärnen, en för vattnet från de liturgiska tvagningarna av prästens fingrar. – *B Stolt*, Gotlandskyrkornas altaren, s 42.
- S 51 sp 1:* Polykromin fästes och rengjordes 1974 av Marianne Korsman-Ullman (konserveringsrapport i ATA och GF). Skåpet konserverades 1986 av Carl-Henrik Eliason (tillstånd 16/8 1986 hos paståmb, kopior i ATA och GF).
- S 55 sp 2:* Figurmålningen på bänkdörrar och bänkskärmar anses i likhet med kyrkans innertak ha målats av Christian Lorens Numens. – *G & K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 149.
- S 60 sp 2:* 1969 anskaffades en ny orgel från John Grönvalls orgelbyggeri. Den är mekanisk, med två manualer och självständig pedal och omfattar totalt 14 stämmor. Orgeln från 1882, som var hårt nedsliten och angripen av mask, är nedpackad.^{37a}
- S 71 sp 2 rad 1 nedifrån:* Tillägg: not 51a.
- S 74 sp 2 not 20:* Tryckåret skall vara 1933. – Diskussion av taxuslistans tillförlitlighet i *S-E Pernler*, Gotlands medeltida kyrkoliv, s 89 ff.
- S 75 sp 1 not 37a:* En stämma, Trumpet 8', från 1882 års orgel är deponerad i Rone och insatt i Åkermanorgeln där.
Disposition för 1969 års orgel, huvudverk: Rörflöjt 8, Principal 4, Täckflöjt 4, Waldflöjt 2, Mixtur 3 chor. SV: Gedackt 8, Rörflöjt 4, Principal 2, Nasat 1 1/3, Scharf 2 chor, Krumhorn 8. Pedal: Subbas 16, Gedackt 8, Korlabas 4. – Program 18/7 1967, past åmb och ATA.
- S 75 sp 2 not 48:* *B Stolt*, Tyngd för gapande böcker eller medeltida resealtare? s 61–72. – *S-E Pernler*, Gotlands medeltida kyrkoliv, s 250–253.
- S 76 sp 1 not 51a:* Bakgrunden till anskaffandet av Karl XIV Johans porträtt i *B Stolt*, Ett kungaporträtt på Gotland, s 71–84.
- S 77 sp 1:* Tillägg till Handskrivna källor och avbildningssamlingar rad 1.
KB: *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 102, 683, II s 1311, III s 21, 135 (sign acc 1989/40, olim Dep 32).
ViLA tillägg: *K Kristiansson*, Gotländska inskriptioner I, 1887.

Domkapitlets arkiv i ViLA: *H Spegels* inv 1680–1682 (D II: 1); inv bok för södra tredingen 1594 (D II: 3).

Tillägg:

Uppsala. UUB: *P A Sæve*, Gotland 1864 I–III (S 40: m, n, o); *Densamme*, Ritningar, Aqvarellskitser och handskrifna utkast om Gottländska fornföremål, mapp nr 87 (S 170: 2); *Densamme*, Gottländska sägner III (R 623: 3).

S 77. Tillägg:

Tryckta källor och litteratur

Analecta hymnica 50, Bern 1907.

Braun J, *Der christliche Altar I–II*, Freiburg/Br 1924.

Bureus J, *Sumlen* (utg *Klemming*), i: *De svenska landsmålen*, Bihang 1:2, Sthlm 1886.

Danskt-Norskt Literatur lexicon, Kbhvn 1818.

Graduale arosiense impressum 5, Burträsk (tr Lund) 1963.

Hausen R (utg), *Finlands medeltidsurkunder* I, Helsingfors 1910. *Dens*, *Finlands medeltidsurkunder* V, Helsingfors 1928. *Dens*, *Från Ålands forntid* I, i: Åland 4, Mariehamn 1916.

Holmbäck L M, *Visby stifts kyrkklockor* III, södra tredingen, i: *Hälsning från de hundra kyrkornas ö*, Visby 1959.

Johansson H, *Resealtaret i Hjärtlanda kyrka*, i: *Svenska Dagbladet* 13/12 1951.

Lagerlöf E, *Kyrkan och kyrkogården*, i: *Boken om Hablingbo*, Visby 1966. *Dens*, *Gotländsk stensulptur från gotiken*. Sthlm (tr Uddevalla) 1975.

Laurin C J O, se *Schröder J H*.

Missale Upsalense novum, Basel 1513.

Nordman C A, *Medeltida skulptur i Finland*, Helsingfors 1964.

Pernler, S-E, *Gotlands medeltida kyrkoliv – biskop och prostar*, Visby 1977.

Reliker och relikvarier från svenska kyrkor, Statens historiska museums utställningar, Sthlm 1951.

Rohr I, *Gotlands kyrkklockor och ringningsseder*, Varberg 1985.

Steffen R (utg), *Länsarkivets aktpublikationer* IV, i: *G Arkiv* V, Visby 1933.

Stolt B, *Ett kungaporträtt på Gotland*, i: *G Arkiv* 57, Visby 1985. *Dens*, *Gotlandskyrkornas altaren*, i: *De hundra kyrkornas ö* 57, Visby 1979. *Dens*, *Tyngd för gapande böcker eller medeltida resealtare?* i: *De hundra kyrkornas ö* 48, Visby 1970.

Svahnström G & K, *Måleri på Gotland 1530–1830*, Visby (tr Uddevalla) 1989.

Svenskt diplomatarium from 1401 III, Sthlm 1885–1902.

Söderberg B, *Fönstergåvor och fönstergillen*, i: *G Arkiv* 26, Visby 1954. *Dens*, *Glasmålning från nyare tid på Gotland*, i: *Rig* 14, Sthlm 1931.

STÅNGA KYRKA

S 92–110: Långhusets stora portal och figurrelieferna öster om denna behandlas utförligt i *E Lagerlöf*, *Gotländsk stensulptur*

- från gotiken. Sthlm 1975, s 129–142, i kapitlet Stångaportalen, en arkitektonisk storhetsdröm.
- S 111 sp 2:* Tornet antages till sina nedre delar vara senromanska. Stenhuggarmärken i tornbågen, på tornets sockel samt på några av blocken i tornets hörnkedjor visar dock att hela tornet uppförts samtidigt med långhuset, således vid 1300-talets mitt. Detta utreds i *E Lagerlöf*, aa, s 76f.
- S 123 sp 1:* I kyrkans byggnadshistoria förmodas att tornet höjdes på 1300-talet. Nya undersökningar har visat att hela tornet uppfördes vid denna tid. Se *E Lagerlöf*, aa, s 76f.
- S 127 sp 2:* Tillägg till Restaureringar. En omfattande rengöring, konservering och dokumentation av långhusets portal samt relieferna öster om denna genomfördes 1988–89 av riksantikvarieämbetet under ledning av konservator Tord Andersson.
- S 128 sp 1:* Altarkrucifixet restaurerades 1986 av Carl-Henrik Eliason, GF. (Tillstånd 23/9 1986 i ATA och GF).
- S 136 sp 2:* 1970 anskaffades en ny orgel från John Grönvalls orgelbyggeri. Den är mekanisk, med två manualer och självständig pedal och omfattar 16 stämmor. I orgeln ingår sex stämmor från 1871 års åkermanorgel.
- S 144 sp 1:* Den dopfuntsplint som nu ligger i golvet har kanske från början tillhört en funt av laggkärlstyp, avsedd för vuxendop.
- S 161 sp 2 not 40:* En äldre predikstol kan ha stått på ett helgatorsaltare vid korskranket. – *J Roosval*, i: G Arkiv 2, Visby 1930, s 19.
- S 161 sp 2 not 41:* *E Lagerlöf*, Skriftestolar i gotländska kyrkor, i: De hundra kyrkornas ö 47, Visby 1970, s 47–60.
- S 161 sp 2 not 43:* Disposition för 1970 års orgel: HV: Burduna 16, Principal 8, Oktava 4 (samtliga från 1871), Gedackt 8, Dulcian 8, Blockflöjt 2, Mixtur 1 1/3 3 chor. SV: Salicional 8, Flute octaviante 4 (båda från 1871), Rörflöjt 8, Kvinta 2 2/3, Oktava 2, Ters 1 3/5. Pedal: Subbas 16, Borduna 8 (från 1871), Kvintadena 4. – Den disposition som *Sten L Carlsson*, Sveriges kyrkorglar, Lund 1973, s 327 sp 2, avtrycker under Stånga gäller någon annan kyrka.
- S 161 sp 2 not 50:* *F Fåhraeus*, Dopfuntarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden, Sthlm 1974, s 91 ff.
- S 163 sp 1.* Under Handskrivna källor tillägges:
Uppsala. UUB: *P A Sæve*, Gotland 1864 I–III (S 40: m, n); *Dens*, Ritningar, Aqvarellskitser och handskrifna utkast om Gottländska fornföremål, mapp nr 88 (S 170: 2); *Dens*, Gottländska sägner I (R 623: 1).
- HEMSE KYRKA**
- S 177 sp 1:* Kyrkogården utvidgades 1983 med ett stort område åt öster, varvid samtidigt en urlund anlades. På den nya delen av kyrkogården uppfördes 1985 ett gravkapell efter ritningar av byggnadsingenjör Egon Grönlund, Hablingbo.
- S 233 sp 2 r 4.* Texten bör sannolikt läsas: *Finis adest vere. Precium [u]lt scriptor h[abe]re* (Slutet är i sanning inne. Måla- ren vill ha sin lön).
- S 240 sp 2:* Triumfkrucifixet konserverades 1979 av Peter Tångeberg (rapport i ATA och GF 20/11 1979).
- S 260 sp 2:* På en åker vid Kodrings, ca 800 m från kyrkan, påträffades 1990 följande föremål, som kan ha haft samband med Hemse kyrka: – 1. Figur av koppar från ett limogeskrucifix, troligen en pendang till figuren i Fig 300. Höjd 5,3 cm, bredd 2,3 cm. – 2. Kopparplatta, matris för pressbleck, ett hörn saknas. På båda sidor figurer: ramverk i form av gotiskt fönster med två gestalter, troligen ett pilgrimsmärke, vidare huvud med krona, en fågel m m. Höjd 6 cm, bredd 5,2 cm. – 3. Klocka utan kläpp, skadad. Höjd 5 cm. Om föremålet verkligen är en klocka, kan det ha använts av klockaren vid sjukbud.^{69a}
- S 262 not 41.* Läsningen som en rimmad vers enligt *F Löffler*, i: Antikvarisk tidskrift 21: 6 s 15, 38, Sthlm 1924.
- S 262 sp 1 not 48:* Triumfkrucifixet renoverades 1963 av *Erik Olsson Sanda*, sedan färgen skadats på grund av olämplig förvaring under restaureringstiden. Det fick på grund av felaktiga klimatförhållanden i kyrkorummet allvarliga skador även under de följande femton åren. – *P Tångeberg*, Ofattbart barbari, i: Forntid och framtid 14, Sthlm 1979, nr 25.
- S 263 sp 2 not 69a:* Fyndet gjordes av *Ylva Engström* med metall-detektor. För diskussion tackas *G och K Stahnström* och *S-E Pernler*. – *B Stolt*, Kopparplatta matris för konstsmed, i: GA 10/9 1990.
- ALVA KYRKA**
- S 302 sp 2 rad 8:* Tillägg: not 20a.
- S 336 sp 1 not 20a:* Årtalet 1221 står i den sk taxuslistan, men något biskopsbesök på Gotland detta år är inte känt. Möjligen kan Gotland 1220 ha haft besök av biskop *Karl* av Linköping, som dog på korståg i Estland detta år. – *S-E Pernler*, s 112.
- S 336 sp 2 not 31:* *B Stolt*, Altaruppsatsen i Alva 300 år, i: De hundra kyrkornas ö 49, Visby 1971.
- S 337 sp 1 not 38:* Frobeniusorgelns disposition: manualen: Gedackt 8, Principal 4, Rörflöjt 4, Oktava 2, pedalen: Subbas 16, Zinka 4.
- S 336 sp 1 not 3:* En modern utgåva av taxuslistan utgavs av *R Steffen* i G Arkiv V, Visby 1933.
- RONE KYRKA**
- S 367 sp 1, 388 sp 1:* Tornet med dess portal behandlas utförligt i *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken. Sthlm 1975, s 68 f, 245, 286 f.
- S 402 sp 2:* Ristningar, tillägg: 1984 upptäcktes ristningar av stort intresse på långhusets norra innermur. De blev delvis övermålad på 1400-talet, då Passionsmästaren här målade sin passionsfris, varför de ej tidigare observerats. Intill det nordvästra hörnet påträffades först tre stora i putsen ristade rundbågar och sedan längre åt öster ytterligare tre obetydligt större spetsbågar, mera detaljerat utförda med trepass och kapitäl som i ett medeltida masverk.
- De tre västliga bågarna med ungefär samma storlek i baslinjen som de längre åt öster placerade har uppenbarligen utförts först som förslagsritning, men förkastats, varefter man längre åt öster och något högre på väggen utförde den fullskaliga ritningen.

som kom att användas vid bygget. Det visade sig nämligen, att de ristade bågarna tjänstgjort som konstruktionsritning i full skala till det södra torngalleriets omfattning, då tornet byggdes på 1300-talet. Med hjälp av denna ritning kunde man sedan göra mallar (av trä eller blyplåt), som lämnades till stenhuggarna, för att dessa skulle kunna hugga noggrant avpassade block för hopfogning till den uppristade galleriomfattningen. Bågarnas och masverkets block måste ju få den rätta vinkeln för att kunna sammanfogas. Litteratur: *E Lagerlöf*, Ristad ritning från 1300-talet. Hikuin 12. Viborg 1986 (och där anförd litteratur).

S 411 sp 1: Figurmålningen på det äldre altarskrank, som nu är uppsatt som panel i koret, anses vara utförd av Rasmus Bartsch.

S 418 sp 2: De målade trädmotiven på speglarna till bänkarna i koret och bänkskärmen i mittkvarteret anses utförda av Rasmus Bartsch.

S 419 sp 2: Bänken vid korets nordmur nedtogs 1988 och förvaras på kyrkvinden.

S 420 sp 2: 1988 erhöll kyrkan en kororgel om sex stämmor, byggd 1988 av firma J Künkel, Färjestaden.

S 439 sp 1 not 45: *Rasmus Bartsch*, f 1671, d 1711. *G & K Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s 122 ff.

S 439 sp 2 not 52: Kororgeln har huvudverk, med stämmorna Rörlöjt 8', Principal 4', Täckflöjt 4' och Flautino 2' samt självständig pedal med Subbas 16' och Kvintadena 4'.

Åkermanorgeln renoverades 1988. Härvid insattes en ny stämma Trumpet 8', deponerad från Burs kyrkas åkermanorgel.

S 439 sp 2 not 53: Dateringen av stenhällen med uttömningshål och ristad dekor diskuteras utförligt i *F Fähræus*, Dopfuntarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden. Sthlm 1974, s 91 ff. En senare datering av dopfuntscuppan med utgångspunkt från korsfästelsescenen diskuteras i *T Stenström*, Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar, Umeå 1975, s 97 ff.

EKE KYRKA

S 500 sp 2: Kyrkan genomgick 1985 en utvändigt restaurering, varvid putsen lagades och hela kyrkobyggnaden vitkalkades.

Samtidigt rengjordes portalernas omfattningar samt socklarna. *S 511 sp 2*: Då färgen på Mariabildens ansikte mörknat och målningen flagnade företog konservator Carl-Henrik Eliason en fullständig konservering. Härvidlag avlägsnades påmålning i ansiktet och bildens högra öga rekonstruerades. – (Tillstånd 28/1 1987 i ATA och GF).

S 523 sp 1: Tillkommet: altarbrun, broderat i flera färger och med guldtråd, på fodret »M. Smbg 1977» (= Margareta Smitterberg).

S 524 sp 2: Altarringsdynan deponerades 1984 i SHM (tillstånd 14/6 1984 i ATA och GF).

S 533 sp 1 not 53: *B Stolt*, Oljelampor från äldre medeltid, Hikuin 3, Aarhus 1977, s 196.

S 533 sp 1 not 55: *H u Th Finkenstaedt/B Stolt*, Prozessionsstangen, Würzburg 1989, nr 1256.

LAU KYRKA

S 642 sp 2: Den medeltida klockan (fig 765) är nedtagen och förvaras i kyrkorummet. Ny klocka, höjd 100 cm, diameter 103 cm, vikt cirka 700 kg, gjuten 1979 av G Bergholtz, Sigtuna. Tonen giss. Inskription: DENNA KLOCKA GJUTEN ÅR 1979 / ERSATTE LAU KYRKAS MEDELTIDA / KLOCKA FRÅN 1400-TALET samt: JAG RINGER VILA OCH FRID / TIMLIG OCH EVIG.

S 646 sp 2 not 51: Vid besiktning 7/12 1974 konstaterades att polykromien satt lös så gott som över hela altarskåpet. Enligt rapport 18/5 1982 utfördes säkring med rispapper och Beva 371. – Rapporter av *Marianne Korsman-Ullman* 9/12 1974 och *Peter Tångeberg* 18/5 1982, ATA och GF.

S 646 sp 2 not 53: *A Andersson*, Den heliga kommunionen i Lau, i: ICO – Iconographisk Post nr 4, 1978, menar att kompositionen är influerad av bysantinsk konst. Detta synes dock tvivelaktigt. Motivet i Lau är dessutom inte kommunionen utan konsekrationen. – *B Stolt*, Debatt, i: ICO – Iconographisk Post nr 3, 1979, s 36. *A Andersson*, Debatt, i: ibid nr 4, 1979, s 39.

S 648 sp 2 not 86: Data om den nya klockan efter *I Rohr*, Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, Varberg 1985, s 175.

Register till Gotland band VI

ORTREGISTER

Av Inga-Lill Persson

Kursiva siffror betecknar avbildning

- Ala kyrka 54, 196, 439, 502
 Allmunds, gård i Närs sn 664
 Alskog
   kyrka 74f, 183, 244, 262, 415, 483, 507,
   518, 563
   stenhuggeri 668
 Alva
   De ungas syförening, donation 330
   kyrka 210, 234f, 275–340, 532, 583,
   607, 647, 761
   sn 347
 Alvare
   gravområden 664
   järnåldershusgrunder 663
 Alveskogs, gård i Eke sn 455
 Andarve, gård i Närs sn 664
 Anderse, gård i Lau sn 548
 Anga kyrka 38
 Ardre kyrka 180, 213, 262, 438, 532
   sn 547
 Asarve, gård i Hemse sn 242
 Atlingbo kyrka 262
 Balve i Westfalen, Tyskland, kyrka 599
 Barlingbo kyrka 438
 Berg (Sm), kyrka 235, 262
 Bjärges, gård i Lau sn 548
 Björke kyrka 439, 533
 Boge kyrka 709
 Bomunds i Burgen, gård i Närs sn 664,
   712
 Bomunds i Hammaren, gård i Närs sn 664
 Bosarve
   bildstenar 663
   gård i Närs sn 664
 Botels, gård i Lau sn 548, 664
 Botvide, gård i Lau sn 548
 Bro kyrka 647
 Burgsvik
   stenhuggarverkstäder 128, 311, 409,
   716
 Burs
   Burgen 89, 711
   kyrka 9–80, 89, 90, 144, 152, 162, 336,
   532f, 617, 647, 761
   kyrkliga syföreningen 62
   prästgård 74
   sn 347
   Ungdomsföreningen 63
 By, gård i Eke sn 455
 Bölske, gård i Eke sn 455
 Bönde
   gård i Lau sn 548, 645
   å 547
 Dalbo, gård i Närs sn 664
 Dalhem
   kyrka 124, 213, 262, 357, 375, 380, 388,
   438, 470, 499, 532, 598
   kyrkogård 90
 Danmark
   skriftestolar 75, 161
 Eke (Eyka, Eicke)
   kyrka 429, 455–538, 597, 647, 706, 761
   Kyrkliga syföreningen, donation 523f
   Röda korsets syförening, donation 526
   sn 347, 354
 Ekeby kyrka 533
 Endre kyrka 152, 424
 England
   katedralkonst 387
   reliefer 124
   Staffanslegenden 161
 Etelhem
   kyrka 25, 37, 111, 140, 152, 374, 438,
   725, 737
   sn 161
 Fardhems kyrka 37, 707
 Fide kyrka 75, 313
 Fie, gård i Lau sn 548
 Fleringe kyrka 336
 Floda (Sö), kyrka 262
 Folke, gård i Närs sn 664
 Friggas
   gravfält 663f
   gård i Närs sn 664, 712
   järnåldershusgrunder 663
 Fröjel
   kyrka 278
   kyrkogård 90
 Färö kyrka 262
 Galls, gård i Närs sn 664
 Gammelnarns kyrka 262, 278, 646, 761
 Gangvide, gård i Närs sn 664
 Gannor, gård i Lau sn 548
 Gansviken, Eke sn 455
 Ganthems kyrka 214, 244, 424, 646
 Garde
   Bjerges gård 74, 336
   kyrka 19, 190f, 261, 288, 456, 470f,
   532, 597, 636, 645, 647, 760f
   kyrkogård 90, 336, 349
   stenbrott 74
 Gogs, gård i Lau sn 548
 Gothems kyrka 124, 131, 161, 180, 275,
   278, 334f, 357, 368, 388, 486, 761
 Greenstead, England, stavkyrka 186f
 Gräsholmen, Lau sn 547
 Grønning, Danmark, funtfot 337
 Grötlingbo
   kyrka 75, 336, 531, 647, 759
   sn 455
 Gudings
   fornborg 455
   gård i Eke sn
 Guldrupe kyrka 191, 336, 646
 Gumbalde
   gård i Lau sn 548
 Gustavi domkyrka, Göteborg 336
 Gyllaui (Gyllauen), strandskog i Ardre
   och Lau sn 547
 Hablingbo kyrka 74, 313, 388, 759
 Hageby, gård i Hemse sn 256
 Halls kyrka 404
 Halla kyrka 244, 424
 Hallbjänne, gård i Närs sn 664
 Hallbjärs, gård i Lau sn 548, 664, 712
 Hallsarve, gård i Lau sn 548, 664
 Haltarve, gård i Närs sn 664
 Hallute
   bildstenar 663
   gård i Närs sn 664
   järnåldershusgrunder 663
 Hallvide, gård i Eke sn 455
 Hammarö (Vr), klockstapel 180
 Hamra kyrka 303, 394, 709
 Havdhem

NÄRS KYRKA

- kyrka 160, 275, 646, 761
 kyrkogård 90
 pastorat 347, 455
 Hedared (Vg), stavkyrka 190
 Hejde kyrka 719
 Hejdeby kyrka 152, 485
 Hellestad (Hällestad) (Vg) kyrka 532
 Hemmor
 gravområden 664
 gård i Lau sn 548, 664
 Hemse
 Gotlands läns folkhögskola och lan-
 tmannaskola 262
 kyrka 38, 160, 173–267, 281, 302, 394,
 404, 438, 458, 461, 464ff, 468, 471,
 483, 492, 497f, 500, 502, 531f, 706
 kyrkogård 278
 kyrkoprydnad 253, 259
 skolhus 174
 sn 347
 Syföreningen 253, 260
 Hogräns kyrka 725, 761
 Husarve, gård i Lau sn 548, 664
 Huse fiskeläge, Rone sn 347
 Hägdarve
 gård i Närs sn 664
 järnåldershusgrunder 663
 Härdarve, gård i Eke sn 455
 Härvide, gård i Eke sn 455
 Høijord, Norge, kyrka 261
 Hørsne kyrka 25, 74, 761
 Kapelludden »Capelle fiskeläge» fiskelä-
 ge, Närs sn 664
 Kauparve, gård i Lau sn 548
 Klinte kyrka 25
 Kräklingbo kyrka 151, 360
 Kulle, gård i Närs sn 664
 Källstäde, gård i Lau sn 548
 Källunge kyrka 75, 124, 131, 161, 470,
 598, 645
 Lau
 backar 547
 holmar 547
 kyrka 51, 74f, 210, 303, 309, 313, 336,
 387, 507, 532, 547–654, 693, 705,
 709, 715, 720, 725, 739, 747, 751,
 756, 758, 761
 kyrkliga syförening, donation 636
 lutherska syförening, donation 637
 myr 547
 -viken 547
 Leningrad, Ryssland, dopfat 75
 Levide kyrka 282
 Liffor, gård i Närs sn 664
 Liffride, gård i Lau sn 548
 Lillegårds, gård i Eke sn 455
 Linde kyrka 63
 Linköping
 domkyrkan 704f, 709
 katedralkonst 387
 Lojo kyrka, Finland, 309
 Lojsta
 kyrka 309, 388, 399, 499, 607, 646
 kyrkogård 640
 Lokrume kyrka 262, 612, 761
 Lummelunda kyrka 761
 Lund
 S Maria Minor, kyrka 191
 stenhuggarverkstad 281
 Lübeck, Tyskland, altarskåp 51, 617,
 619
 Lye
 kyrka 13, 19, 22, 25, 32, 36f, 42, 51, 74,
 128, 193, 244, 401, 470
 sn 161
 Låg-Sachsen, Tyskland, 282
 Lärbro kyrka 124, 152, 278, 709
 Maldes, gård i Närs sn 664
 Martebo kyrka 160, 262, 336, 439, 612,
 761
 Mattise, gård i Närs sn 664, 706
 Mattsarve, gård i Lau sn 548, 612
 Mickelgårds
 bildstenar 663
 gård i Närs sn 664
 Mickels, gård i Närs sn 664
 Mästerby kyrka 26
 Narva, Hedengranstavla 263, 533, 648
 Nes, Norge, stavkyrka 190
 Nickstjups, gård i Närs sn 664
 Norden, legend 161
 Norderön (Jä), kyrka 162
 Nordtyskland, gravsten 66
 Norge
 skriftestolar 75, 161
 Norrlanda kyrka 19, 38, 115, 152, 336,
 438
 Nürnberg, Tyskland, dopfat 75
 Nygårds, gård i Eke sn 455
 När (Naer eller Ner)
 kyrka 51, 140, 424, 582, 598, 612, 648,
 663–759
 kyrkliga syföreningen 743f
 kyrkogård 667
 ladugård 665
 prästgård 665
 sakristia 679, 691f, 705, 711, 717, 745
 sn 89, 663
 sockenmagasin 666, 667
 å 547, 673
 Oberammergau, Tyskland, krucifix 718
 Ocksarve, gård i Hemse sn 256
 Othem kyrka 647
 Paderborn, Tyskland, domen 160
 Pavals, gård i Närs sn 664
 Petsarve, gård i Eke sn 455
 Pilgårds, gård i Närs sn 664
 Raus (Sk), kyrka 336
 Rigges, gård i Närs sn 664
 Rikvide
 bildstenar 663
 gård i Närs sn 664
 Roma kyrka 75, 439, 498f
 Rone
 kyrka 113, 173, 303, 347–446, 455,
 487f, 499, 523, 532, 598, 639, 646,
 705, 709
 kyrkliga syföreningen 428
 kyrkliga ungdomskretsen 428
 Ronehamn 347, 353, 455
 S:t Jacobsringen, donation 424ff
 Rovalds, gård i Närs sn 664
 Sanda kyrkogård 180
 Schlesien, Tyskland, Hedengranstavla
 260, 263, 533, 648
 Schulpforta, Tyskland, klosterkyrka 160
 Siglajvs, gård i Närs sn 664
 Silte kyrka 465f, 471, 498, 597, 645, 647,
 760
 Sjonhems kyrka 244, 388, 399, 404, 424,
 498
 Skarpholmen, Lau sn 547
 Skog (Hä), kyrka 261
 Skåne, dopfat 75
 Slite stenhuggeri 201
 Smiss
 bildstenar i Närs sn 663
 gård i Eke sn 455
 gård i Lau sn 547, 548
 gård i Närs sn 664
 Snosarve, gård i Lau sn 548
 Sproge kyrka 492
 Stenkumla kyrka 761
 Stenkyrka kyrka 725, 762
 Stockholm
 Ersta kapell 160
 Fornvännen 261
 Guldsmedsaktiebolaget 250, 426, 519,
 739
 Hallbergs AB, C G 260, 519
 Katarina kyrka 161
 Konstakademien 262
 Libraria 253, 428, 632
 Licium, textilanstalt 147f, 330, 428
 Nationalmuseum 181
 Nordiska museet 242
 Pietas, textiltateljé 148, 151
 Samuelsons Silversmedja 244, 327

- Statens historiska museum 152, 242, 250, 424, 435f, 626f, 642
 Stockholms södra begravningsplats 161
 Storkyrkan 161
 Svenskt Tenn 251
 Tekniska högskolan 262
 Åkerman & Lund, orgelfirma 60, 242, 420, 628, 730
 Storholmen, Lau sn 547
 Stånga
 kyrka 19, 23, 26, 36, 51, 61, 65, 75, 89–166, 262, 357, 368, 374f, 380, 388, 439, 644, 737, 761f
 kyrkliga syföreningen 147f
 kyrkogård 89
 prästgård 9, 160
 Sudret, sandsten 261
 Sundre kyrka 470, 532
 Sunnkyrke, gård i Lau sn 548
 Thüringen, Tyskland, ciborium 62
 Tingstäde
 kyrka 113, 380
 kyrkogård 90
 Tiricker, gård i Närs sn 664
 Tofta kyrka 152, 647
 Träkumla kyrka 196, 646
- Tyskland
 antependium 147
 glasmålningar 398
 katedralkonst 387
 Tönsberg, Norge, firma O Olsen & Son 644
 »Uggårda råir» bronsåldersröse, Rone sn 347
 Uggårda, gård i Rone sn 347
 Uppsala möte, Hedengranstavla 263
 Uvdal, Norge, stavkyrka 190, 261
 Valls kyrka 201
 Vallstena kyrka 152, 646
 Vamlingbo kyrka 439, 597f, 713
 Wells, England, katedral 532
 Westfalen, Tyskland, tornhuv 160
 Viklau
 kyrka 275
 sn 547
 Vinslöv (Sk), Svensk kyrkoslöjd 409
 Visby
 Gotlands fornsal 65, 148f, 151ff, 196, 242, 254, 256, 259, 389, 396, 411, 418f, 422, 433, 509f, 511f, 523, 525, 527f, 528f, 532f, 555, 610, 619ff, 642, 645ff, 738, 750, 758
- Gotlands hemslöjd 65, 151, 428, 636f, 743, 745, 762
 Länsarkitektkontoret 9
 Länsbiblioteket 258
 S Clemens 598
 S Göran 598
 S Maria 37, 262, 602, 646, 761
 S Nicolai 438
 Valdemarskorset 11
 Visby landsarkiv 334
 Visby läroverks bibliotek 258
 Visby prästmöte 533
 Välluv (Sk), kyrka 336
 Vänge kyrka 140, 737, 762
 Väskinde kyrka 485
 Väte kyrka 152, 309, 438, 607
 Åhus (Sk), sandstensblock 457
 Åkirkeby, Bornholm, kyrka 647
 Änggårde 381
 Öja kyrka 38, 113, 124, 357, 368, 380, 388
 Öndarve, gård i Närs sn 664
 Östergarns kyrka 75, 315, 336, 438, 532, 620, 647

PERSONREGISTER

Av Anna Lycke och Sam Selling

- A Tomte (Tomta), kyrkvärd 424
 A Vinarve (Vinarfve), kyrkvärd 424
 A Västlaus (Westlaus), kyrkvärd 26
 Abraham Matsson (Matszen) 331
 Aimund, inskrift på gravsten 257
 Alfvegren, Pehr Pehrsson 323
 Almqvist, Bror, arkitekt 322, 337
 Alvengren, fyrmästare 761
 AMS UB (Ungbåtels), initial på dörr 114, 115
 Anderberg, Algot, biskop 389, 604, 653
 Anders, inskrift på gravsten 640
 Anders Bölske 483
 Anders Hemmor 625, 630
 Anders Kruse (Krüse), snickare 234, 317
 Anders Petsarve, kyrkvärd 483
 Anders Spenarve (Spenarfwe, i Havdhems sn) 372
 Anderson, Iwar, fil dr, antikvarie 690, 764
 Anderson, Karl, hovjuvelerare 250
 Andersson, Birger, arkitekt SAR 711, 761
- Andreas Olofsson (Olüfson), Sutarve (Sutarfve) 131
 Anna, g m N I S Koparve 639
 Anna, g m Peder Eskelsson 749
 Anna Håkansdotter, g m Lars Jacobsson, Bogs 128
 Anna Lovisa, g m Johan Hansson, Gannor 640
 Anschütz, Helena, textilkonstnär 63, 743, 745, 762
 Antoni, Michel, tenngjutare 632, 633
 Apengeter, anonym klockgjutargrupp 261, 263, 531, 644, 648, 759
 Appelkvist, Margit 251
 Ardman, N, tornbyggare 691, 710
 Arvidsson, Gustav 329
 Arvidsson, Maria 329
 Arwidsson, Greta, landsantikvarie 648
 Audraiv, runinskrift på gravsten 528
 Bader, Michel, kunglig styckgjutare 334, 337
 Banck, Abraham, tenngjutare 636, 647
- Barbara Berthelsdotter 69
 Bartholomeus Gudings 330
 Bartsch (Bartz), Rasmus, målare 296, 315, 317, 321, 336
 Bartsch, Johan dy, (»Johan Målare») 336, 720, 722, 729, 761
 Bartsch, Johan dä, målare 415, 419, 421, 422, 433, 439, 446, 761
 Beckman & Co, Johan A, klockgjutare 334, 337
 Bengt Rangsarve 311, 313, 314, 323
 Bengtsson, Bertil, konservator 511, 723
 Berg, C O, kakelugnsmakare 485, 499
 Berg, Martin Berthelsson, kyrkoherde 72, 76
 Bergholtz, Frantz Mauritz, klockgjutare 530, 533, 538
 Bergstedt, Magnus, klockgjutare 159, 162
 Bertilsson, Monica, textilkonstnär 65, 151, 428, 636, 743, 745, 762
 Besan, Mårten, båtsman 351, 373
 Bilefeld, David, superintendent 644

- Björkman, Johan, klockgjutare 437, 440
 Blas, Jacob, målare, bildhuggare 311, 313, 336, 340
 Boberg, J P, kyrkvård 334
 Bodin, Amanda 259
 Bodin, Emma 259
 Bodin, Johan 115
 Bolin, Jacob, kyrkoherde 671
 Bolin, Margareta, g m Claes Lyth 440
 Bolin, Maria, g m Paul Lyth 337
 Bolin, O N, kyrkvård 334
 Bolin, Petrus, kyrkoherde, g m Maria Jung 385, 432, 438, 439, 533
 Borckhart, Rudolf (Rolf Borchartsen), klockgjutare 73, 76
 Borgila, guldsmedsateljé 250
 »Boten i När», inskrift på gravsten 638
 »Botes i Etelhem» 640
 Botolf Botolfsson, Qvie, kyrkvård 146
 Botulphus in Visby, tredingsprost 347
 Botvi, hushållerska 331, 332
 Botvid, präst 275
 Brache, Helga de la, föregiven kungadotter 757
 Brandel, Sven, arkitekt 91, 160
 Brander, fru 751
 Brita Olofsdotter, g m Mattis Michelsson, Sunnankyrka 639
 Broander, Anna, g m Johan Lythberg 761
 Broander, Jacob, kontraktsprost, gm Margareta Dyhr 665, 670, 671, 741, 742, 762
 Broander, Johan, kyrkoherde 671
 Broander, Johannes (Jöns), kyrkoherde, g 1 m Anna Jakobsdotter Dedekind, g 2 m Botilda Gardelia 741, 742, 749, 750, 761, 763
 Brodin, G D 72
 Brodinus, Johannes, biskop, superintendent, hovpredikant 642, 648, 731, 762
 Brunius, Carl Georg, arkitekt, professor 438, 665, 711, 712, 714, 760
 Bulmering, Anton, köpman, g m Elisabet Köhler 54, 75
 Buteydis de Stanga 89
 Båtel Jacobsson, Smisarve (Smitsarve), kyrkvård, sexman 159
 Båtel Nilsson, Liffride, kyrkvård, sexman 159
 Bäck, målare 761
 Bändelin, Johannes, sjökaptan 636
 Böndag, båtsman 489, 500
 Canutia, Maria Israelsdotter, g m Peter (Petrus) Åkerman 431, 438, 440, 532
 Canutius, Johan Israelsson, kyrkoherde, g m Cecilia Olofsdotter 228, 311, 323, 336
 Carl, präst 250
 Carlsson, Ture 760
 Carlsson, Dan, fil dr 760
 Carlström, Carl Johan, stenhuggare 25
 Catharina Båtelsdotter, g m Olof Pärson (Persson), Oxarve 257
 Cecilia Olofsdotter (Olufsdotter), g m Johan Israelsson Canutius 311, 336
 Cedergren & Eriksson, textilateljé 147, 148, 252, 253, 254, 255, 330, 428, 523, 524
 Cedergren, Lars, lantmätare 559
 Cederlund, Carl Gustaf, orgelbyggare, instrumentmakare 730, 761, 762
 Chatarina Petersdotter, g m Thomas Matzon, Halsarve 639
 Christen Christensøn, Fie, kyrkvård 638
 Christen Hansen 331
 Christensøn, Hans, kyrkoherde 275
 Christina Änge 330
 Clas Frigges, skeppare 697, 725
 Clas Hägdarve (Hegdarwe) 353
 Clerkberg, Anna Catharina, g m Petrus Dalin 428, 439
 Cock, Hieronymus, kopparstickare 336
 Conterfej – och Målareämbetet 336
 Cornelius, Paulus, kyrkoherde, gm Johanna Paaues 746, 763
 Curman, Sigurd, riksantikvarie 28
 Dahlin, Gustaf, sjökaptan 437
 Dal, Christen Nielsen, g m Gunnel Ammondotter 331
 Dal, Niels Christensen 311
 Dalin, Petrus, kyrkoherde, g m Anna Catharina Clerkberg 411, 439
 Dalström, G J af, landshövding, militärbefälhavare 530, 533
 Dan (Daniel) Gannor, snickare 628
 Dedekind, Anna Jakobsdotter, gm Johannes Broander 749, 763
 Didr (Didrik) Larsson, Österlings, kyrkvård 146, 147
 Didriksson, Petter, Österlings, kyrkvård 146
 Dreutz, Johan Hindrik, löjtnant, hovkvartermästare, målare, 54, 60, 75, 315, 319, 336, 493, 516, 517, 532, 538, 625, 630, 632, 636, 646, 723, 761
 Du Rietz, H, arkitekt 177
 Dunderhake, Johan, träsnidare 52, 75
 Duse (Düse), Jonas Matsson, murmästare 280
 Dyhr, Margareta, gm Jacob Broander 741, 762
 Dyr, Adam 690
 Edle, Alfred, läroverksadjunkt 38, 74, 555, 645, 760
 Eghen, Gert van, stenhuggare 475
 Egypticus, anonym byggnads- och skulpturhytta 19, 37, 91, 109, 123, 357, 368, 388, 445, 704, 713
 Ehinger, Berndt Immanuel, handelsman 638, 647
 Ek, Jane, gm Lars Ek 718
 Ek, Lars, gm Jane Ek 718
 Ekman, N, arbetskarl 456
 Ekman, skräddare 532
 Ekström, Anna 524
 Ekström, Mårten, kyrkvård 427
 Ekström, N, skolmästare 487
 Ekström, Viktor, klockare 521, 524
 Elin Larsdotter, g m Pehr Nilsson Åkerman 257
 Elisabet Larsdotter, g m Hans Larsson, Bogs 130, 161
 Eneqvist, Fredrika, g m Anton Julius Lyth 66, 71
 Eneqvist, Margareta, g m Adrian Kronqvist 76
 Engeström, Johan Fredrik, handelsman 419, 439
 Englund, Gunnar, tenngjutare 743
 Erik av Pommern, kung 89
 Estrid, runinskrift på gravsten 528
 Ewers AB, Eric, textilväveri 745
 F Roes, kyrkvård 424
 Falenkamp, Lisbet Bernsdotter, gm Morten Iversøn Trane 741
 Falkengren, Berndt, silversmed 259, 323, 740, 741
 Falkengren, Quist, silversmed 647
 Fant, Erik, arkitekt 128, 161
 Fedder, Christian, snickare 131, 134, 161
 Fleming, AB, guldsmedsfirma 260
 Floris, Frans, målare 336
 Forssell, Christian Didrik, kopparstickare 71, 157, 751, 758
 Fransson, Arne, konstnär 500, 538
 Franzén, Anne Marie, antikvarie 149, 162
 Fredrik II, dansk kung 76
 Frese, Hans, skeppare 712
 Frobenius & Co, orgelbyggeri 242, 322
 G.B., inskrift på gravsten 750
 Gardelia, Botilda (Bodilla), g 1 m Johannes Broander, g 2 m Nils Norby 637, 743, 748, 757, 759, 763
 Gardelin, Johan, målare 234, 238, 242
 Gellerstedt, Albert Theodor, arkitekt, konstnär 178, 349, 350, 351, 438, 714

- Gelovius, Pappus Johannis, kyrkoherde 763
- Genberg, Jakob, visitör, g m Christina Schultz 60, 75
- Georgi, Bengt Johan, tenngjutare 632, 633
- Georgsson, Lilly 251
- Gérard, François, fransk målare 71, 157, 757
- Geringius, Eric, kopparstickare 162, 263, 533, 648, 763
- Gertrud (Gertru) Olofsdotter 750
- Gertrud Mathiasdotter, g m Pär Jacobsson, Asarve 257
- Globus, anonym bildhuggare 645
- Glömsker, Matthias (Matthis), snickare 439, 509, 517, 625, 630, 647, 720, 729, 761
- Gotlands hemslöjd 63, 65, 428, 636, 637, 743, 762
- Gotlands Läns Hushållningssällskap 276
- Graebe, Eiler, domkyrkoarkitekt 389
- Groot, Jöran, snickare 419, 433, 434, 439, 446
- Gråberg di Hemsö, Jacob, greve, kammarherre, generalkonsul 173, 258, 260, 263
- Grönlund, A P, målare 726
- Grönström, Mathias, hemmansägare 62, 63
- Guldsmedsaktiebolaget (G A B) 61, 250, 519
- Gunnel Ammondotter, g m Christen Nielsen Dal 331
- Gustafson, Sigurd Wilhelm, komminister, g m Maria Magdalena Nyströmer 146, 162
- Gustafsson, Elsa, textilkonstnär 65
- Gustav V, kung 642, 643
- Gusums bruk 250
- Gøye, Mogens, hövitsman 335
- Halberg, snickare 439
- Haldiaud, runinskrift på gravsten 257
- Hallandeus, Olof (Oluf) Amundsson, kyrkoherde, g m Kristina Mattsdotter 311, 323, 336
- Hallandeus, Hans Olufsson, skolmästare 311
- Hallberg AB, C G, guldsmedsfirma 146, 260, 519, 522
- Hallenberg, Georg Philip, kyrkoherde 214, 262
- Hallström, Carl Erik, biskop 530, 533
- Hallvid, präst 67
- Halvard, målare 532
- Hammarberg, P J, kapten 755, 756
- Hans Gudings (Güdings) 294, 317
- Hans Hallvide (Halvide) 483
- Hans Hansson, Smissarve (Smitsarve) 131
- Hans Hässelfby, tornbyggare, kronobåtsman 578
- Hans Jacobsson (Jacopson) 327
- Hans Larsson, Bogs, kyrkvård, nämndeman, g m Elisabet Larsdotter 130, 161
- Hans Matszen 331
- Hans Nystugu, snickare 640
- Hans Pedersen, strandridare 725
- Hans Smiss 702
- Hans Stale, kyrkvård 426
- Hansson, Hans, rektor 90
- Hansson, Johan, Gannor, kyrkvård, gm Anna Lovisa 640
- Haton, Claude, kopparstickare 162, 263, 533, 648, 763
- Hedengran, Ambrosius, kanslist, kopparstickare 157, 162, 260, 263, 530, 533, 648, 758, 763
- Hedvall, C, garvare 153
- Hegnos, prost 250
- Hegvald (Hegwald, Hegwaldr), stenmästare 139, 140, 323, 387, 404, 438, 444, 446, 732, 737, 762
- Heijne, Hans von, direktör 162, 531
- Hejnummästaren, anonym konstnär 130, 315, 646
- Helander, Sven, docent 647
- Hellgren, Ella, textilkonstnär 63, 65
- Hellgren, P A, fabrikör 739
- Helling, Gunhild 250
- Hennerberg, C F, bibliotekarie 72, 762
- Henricus, kyrkoherde 275, 331, 332
- Henrik II, tysk kejsare 738
- Herlicius, Gabriel, orgelbyggare 628, 647, 654
- Hernell, Johan, målare, träsnidare 56, 131, 134, 136, 161, 244, 262, 409, 415, 419, 439, 628, 630, 730, 731, 761, 762
- Herrlin, Olof, biskop 500
- Hesseldag, glasmästare 372
- Hildebrand, Hans, riksantikvarie 214
- Hilfeling, Carl Gustaf, fornforskare 109, 331, 337, 698, 712, 713, 746
- Hillbom, Gurli, textilkonstnär 252
- Hillman, Helena, gm Carl Magnus Hägg 760
- Hjalmarson, Karl Erik, arkitekt 711
- Hoffman, Konrad, orgelbyggare 628, 654
- Hoke, Anne-Marie, textilkonstnär 63, 65, 637
- Holger (Hålger) Arges 199
- Holm, Gerhard, professor 752
- Holmbäck, Lars Magnus, domkyrkosyssloman 323, 628, 648
- Holmer, H, kyrkvård 731
- Holmqvist, stenhuggare 23
- Holmström, F, konstsmid 250
- Holmström, Ingmar, byggnadsingenjör 500
- Honorius III, påve 347
- Hult, Maja 525
- Hult, Margit 525
- Hultgren, Gunnar, ärkebiskop 670
- Hägg, Axel Herman, konstnär 211, 214, 262
- Hägg, C, Smissarve (Smitsarve), kyrkvård 146
- Hägg, Carl Magnus, kyrkoherde, g 1 m Helena Hillman, g 2 m Susanna Christina Reinicke 670, 710, 760
- Höglund, Jöran, kyrkvård 26
- Hörsnemästaren, anonym konstnär 532
- Ihre, Johanna Wilhelmina, g m Carl Timotheus Lange 337
- J Likmide (Lickmide) 199
- J Sigsarve (Sixarve), kyrkvård 26
- Jacob By, kyrkvård 483
- Jacob Bätels (Botels) 640
- Jacob Clausson, Oxarve 257
- Jacob Hallvide (Halvide) 483
- Jacob Jacobsson, Alveskogs, kyrkvård 530
- Jacob Jacobsson, Fixarve (Fixarve) 519
- Jacob, präst, inskrift på gravsten, (1322), 746, 747, 762
- Jacob Larsson, Bogs, kyrkvård, g m Walborg Nilsson 128, 161
- Jacob Lauks (Lux; i Lokrume sn), tingsdomare 335
- Jacob Maldesson, skolmästare 421
- Jacob Mathisson, Smiss, kyrkvård 214
- Jacob Nygårds, bonde 483
- Jacob Skrädarve (Skrädarve) 456
- Jacob Änge (Enge), g m Magdalena 315
- Jacobsson, C, Starrlause, kyrkvård 146
- Jacobsson, Hilding, kyrkoherde 648
- Jacobsson, Jacob, Likmide, kyrkvård 255
- Jacobsson, Nils, Hägvide (Hägvede), kyrkvård 146
- Jakob Mårtensson, snickare 530
- Jakob, inskrift på gravsten, runor 528
- Jakob Västlaus (Västerlaus) 73
- Jakobsson, G T, gelbgjutare, Visby 329, 742
- Jesper Jac (Jacobsson), By, kyrkvård 483, 517
- Jesper Över-Östers (Øveristris), gm M.O.D. 323
- Johan Klockare 330

- Johan Mårtensson, Suderbys (Sorby); i Gothems sn, tornbyggare 381, 388, 582
 Johannes in Ronum (in Sudertredingen), tredingsprost 347
 Johannes, kanik, prost, Stånga 66, 68, 80, 89
 Johansson, Ulla, textilkonstnär 330
 Johan (John) Liffride 625
 Jon Bondarve 73
 Jonas Hallvide (Halvide), bonde 483
 Jonsson, Elin 253
 Jonsson, Karl-Fredrik 253
 Jørg Berthelson 69
 Jørgen Jørgensen, kyrkoherde 42, 73, 74
 Jung, Maria, g m Petrus Bolin 428, 439, 519, 533
 Jöns Petsarve, bonde 483
 Jöran Almunde (Amunde), sexman 26
 Jöran Petsarve, bonde 483
 Jören Davide, glasmästare 372
 Kalmborg, Adam Erik, löjtnant 179
 Kalström, Jakob Niklas, kontraktsprost 739, 762
 Karl (Kal) Alveskogs (Alskoo) 483
 Karl Gustav, prins (son till Gustav IV Adolf) 648
 Karl XI, kung 157, 758
 Karl XIII, kung 758
 Karl XIV Johan, kung 71, 157, 757, 758
 Karlsson, Henry, stenhuggare 684, 711
 Karlström, O A, silversmed 327
 Karth, Olle, länsarkitekt 177, 213
 Katarina (Chatarina) Pehrsson 323
 Katrina Nilsson, g m Mårten Hansson 524
 Klingvall, Nils Pehrsson, kyrkoherde, g 2 m Christina Schwardt 315, 336
 Klingwall, Gustaf, kyrkoherde 578, 636, 639, 645, 647
 Klingwall, Holger, kontorschef 638, 647
 Klingwall, Pehr, vice pastor 636, 647
 Klintberg, Catharina Margareta, gm Johan Lange 330, 331, 337
 Klintberg, Johan Wilhelm, fabrikör 742, 743, 762
 Klintberg, Matthias Eliasson, kyrkoherde 354, 424, 439
 Klintberg, Matthias, prost 670, 711, 730, 731, 758, 761, 762
 Klintberg, Viktor, stenhuggare 711
 Kolmodin, Israel, superintendent 407, 439
 Korsman, Marianne, konstnär, konservator 500, 538
 Kristina (Christina) Mattsdotter, g m Olof Amundsson Hallandus 311, 323, 336
 Krokstedt, Emil, handlande 761
 Kronqvist, Adrian, kontraktsprost, g m Margareta Eneqvist 72, 76, 160
 Kupper, W, kantor 251
 Köhler (Köler), Helena, g m Erasmus Lutteman 62, 73
 Köhler, Elisabet, g m Anton Bulmering 75
 Köhler, Lars, skeppare, g m Helena Maria Lutteman 54, 70
 Lallerstedt, Erik, arkitekt 181, 199, 211, 213, 241, 261
 Lange, Abraham, borgmästare, g m Engel Stenman 337
 Lange, Carl Timotheus, kyrkoherde, g m Johanna Wilhelmina Ihre 334, 337
 Lange, Catharina Johanna 331, 332
 Lange, Johan, kyrkoherde, g m Catharina Margareta Klintberg 331, 337
 Langeland, Jacob Jansøn, kyrkoherde, g m Margareta Lyttegård Ronander 419, 431, 440
 Lars Anders (Andersson), Smiss (Smits) 517
 Lars, biskop i Linköping (1304) 275
 Lars Båtels (Botils), smed 580
 Lars Domerarve (Domerarfwe), snickare 419
 Lars Jacobsson, Bogs, kyrkvård, gm Anna Håkansson 127, 128, 161
 Lars Jacobsson, g m Catharina H 70
 Lars Larsson, Hallbjärs, kyrkvård 725
 Lars Persson (Pärson), Koparve, kyrkvård 639
 Lars Petsarve 483
 Lars Pettersson, Hallvide, kyrkvård 530
 Lars Rikvide 696
 Lars Rotmästare (Rotmäster), båtsman, snickare 750, 757
 Lars Smiss (Smits), bonde 483
 Lars Tomasson, Hågvide (Hägvede), kyrkvård, sexman 159
 Larsson, Evert, Hemmor 642
 Larsson, Maria 524
 Larsson, P, Bjerges 640
 Lau sparbank 636
 Laugren, Karl, kyrkvård, skomakaremästare 252
 Lauridtz Hemmungs (i Hablingbo sn), länssdomare 334
 Laurin, G, löjtnant 532
 Laurin, Johan Philip, kyrkoherde 26, 59, 74
 Laurin, Magdalena Beata, f Fähræus, g m J Ph Laurin 59
 Leffler, Melchior, tenngjutare 323, 326, 328, 329
 Leijonhufvud, Ove, friherre, arkitekt 670
 Lerberg, Elsa 252
 Libraria, textilteljä 251, 253, 428, 632
 Licium, textilteljä 147, 148, 252, 253, 330, 428, 637
 Lilia, Frithiof, apotekare 234
 Liljendahl, J G, klockgjutare 530, 538
 Lind, Ingrid, kopparslagaränka 757
 Lindbom, Johan, silversmed 144, 250
 Lindgren, Albrecht 147
 Lindgren, H, orgelbyggare 323
 Lindgren, Sofia 147
 Lindelius, Johan Nilsson, kyrkoherde, gm Anna Pojes 432
 Lindeman, Catharina, gm Petrus Weller 749, 763
 Lindhult, Peter, målare 336
 Lindqvist, O, byggmästare 125
 Lindström, Gösta, konservator 304, 305, 313, 315
 Lindström, Petter (Per), byggmästare, tornbyggare 26, 381, 697, 710
 Lingström, byggmästare 690, 709, 710
 Linné, Carl von, vetenskapsman 347
 Lithberg, Nils, professor, folklivsforskare 750, 763
 Lundberg, Erik, professor, arkitekt 709
 Lundén, Eskil, orgelbyggare 322, 336, 518, 532
 Lundgren, Nils, snickare 242
 Lundgren, Tore, kyrkvård 523
 Lundqwist, L, arbetskarl 456
 Lutteman, Anna, g m Carl Magnus Söderström 354, 532
 Lutteman, Anna, g m Gustaf Johan Pihl 330, 337
 Lutteman, Erasmus, pastor, g m Helena Köhler 62, 128, 131, 161
 Lutteman, Helena Maria, g m Lars Köhler 70
 Lutteman, Johan, kontraktsprost 128, 161
 Lutteman, Mattias, kyrkoherde 159, 162
 Lyemästaren, anonym konstnär 40, 41, 42, 80
 Lyth, Anna Persdotter, g m Nils Persson Åkerman 234, 262
 Lyth, Anton Julius, kontraktsprost, fil dr, g m Fredrika Eneqvist 72, 76, 402
 Lyth, Claes, länsman, g m Margareta Bolin 432, 440
 Lyth, Fredrika, f Eneqvist, prostinna 66, 71, 76
 Lyth (Lüth), Paul, kyrkoherde, g m Christina Wickman, g 2 m Maria Bolin 323, 337
 Lyth, Petrus, kyrkoherde 262

- Lythberg, Johan, handelsman, gm Anna Broander 723, 746, 761
- Lythberg, Mathias, handelsman, rådman 526, 533
- Lyttegård Jörgensdotter, g m Thomas Pedersen Norby 418, 419, 431, 440
- Läffler, L F (Frits), språkforskare 746, 762
- Löfvenberg, Brita 263
- Magdalena, klockarhustru 528
- Magdalena Olofsdotter, g m Petter Paulsson 250
- Magdalena Änge (Enge), g m Jacob Änge 315
- Malin, Petter, sjöman 157
- Mallena Pærdsdotter, g m Per Larsson, Koparve 639
- Malmsten, Lars, kyrkoherde 241, 262
- Margareta Christiansdatter, g m Peder Bengtson 431, 440
- Margareta Grelsdotter, gm Nils Johansson, Matisse 670, 671
- Margareta Olofsdotter 69
- Mathias Pettersson, Bölske, kyrkvård 530
- Mats (Matis) Smis (Smits) 483
- Mats Almunde (Amunde) 73
- Matthis Alvare 696
- Mattis Michelsson, Sunnankyrka (Sunkörka), g m Brita Olofsdotter 639
- Matz Joxarve, kyrkvård 428
- Medin, O, snickare 717, 731, 737
- Melefors, Evert, fil dr 760
- Melin, Fredrik, kyrkvård 327
- Michaelis, Jöran Mårtensson, tenngjutare 327, 328
- Mikaelsmästaren, anonym konstnär, målare 713
- Molander, Salomon, orgelfabrikör 532
- Munck (Munch), Elisabeth Jakobsdotter, gm Georgius (Georg) Oxenwaldt 612, 646, 715, 742, 748, 757, 760
- Mähl, K G 760
- Mårten (Marten) Över-Östers (Östris) 323
- Mårten A, And (Alands), sexman 26
- Mårten Findarve, kyrkvård 361
- Mårten Hansson, g m Katrina Nilsson 524
- Mårten Härvide (Hervide) 483
- Mårten Johansson, Suderby i Gothemsn, tornbyggmästare 482, 483, 499, 537
- Mästaren från 1520, anonym konstnär 305, 309, 606
- Möller, Magnus, målare 234, 235, 239, 241, 242, 262
- N I S Koparve (Koparfve), g m Anna 639
- Neogard, Lars Nilsson, kyrkoherde 173, 275
- Neoiconicus, anonym byggmästare 359
- Nils Alleson, ärkebiskop 646
- Nils Bölske 483
- Nils Frigges, taktäckare 696
- Nils Johansson, Matisse, gm Margareta Grelsdotter 670, 671
- Nils Maldes, smed 709, 754
- Nils Mårten (Mårtensson), Bölske 517
- Nils Nilsson, Bogs, kyrkvård, sexman 159
- Nils Nilsson, Lindvide, kyrkvård 214
- Nils Petsarve 483
- Nilsson, Christina, gm Kjell Nilsson 744, 745, 762
- Nilsson, Erik, trädgårdskonstnär 91
- Nilsson, J, Strömma 146
- Nilsson, Kjell, komminister, gm Christina Nilsson 761, 762
- Nilsson, O, Maldes, kyrkvård 146
- Nilsson, Olga 524
- Nilsson, Reinhold, g m Christina 62
- Nilsson, Teresia, Maldes 148
- Nilsson, Vendela 427
- Norberg, Karl, arkitekt 294
- Norberg, Rune, antikvarie 533
- Norby (Ronander), Thomas Pedersen, kyrkoherde, g m Lyttegård Jörgensdotter 415, 418, 431, 440
- Norby, Nils (Nicolaus), kyrkoherde, professor, g 2 m Botilda Gardelia 748, 757, 758, 763
- Norby, Peder Bengtson, kyrkoherde, g m Margareta Christiansdatter 431, 433, 440, 446
- Norby, Sören, hövitsman, kapare 173
- Nordström (Norström), Carl Petter, målare 51, 483, 499, 517, 518, 532, 537
- Nordström, Marianne, textilkonstnär 409
- Norrby, Carl Julius, kyrkoherde, professor, gm Jane Norrby 705, 757, 758, 760, 762, 763
- Norrby, E, By, gasinsföreståndare 483
- Norrby, Harald, konstnär 500, 538, 711
- Norrby, Jacob, rådman, urmakare 742, 762
- Norrby, Jane, gm Carl Norrby 757
- Norrby, Margareta, gm Jakob Jönsson Broander 763
- Numens, Christian Lorentz, målare 32, 74, 619, 620, 625, 626, 627, 628, 646, 647, 654, 715, 723, 724, 725, 757, 761
- Nyström, Bertil, konstnär, skulptör 234, 604, 615, 653, 711
- Nyströmer, Maria Magdalena, g m Sigurd Wilhelm Gustafson 162
- Olaus in Sandum (Sanda), tredingsprost 347
- Olof Alveskogs (Alskoo) 483
- Olof Bölske (Bölska), kyrkvård 483
- Olof Hallvide (Halvide) 483
- Olof Hansson, Nygårds 528
- Olof Härvide (Hervide) 483
- Olof Magnuse 380
- Olof Mårten (Mårtensson), Petsarve (Petsarfve) 483, 517
- Olof Persson, Hallbjänne 749
- Olof Persson, Oxarve, kyrkvård, gm Catharina Båteltdotter 214, 257
- Olof Pettersson, tornbyggare 711
- Olof Tjängdarve (Tiengdarfve), nämndeman 254
- Olof Tomasson (Tomeson), skolmästare 159
- Olofsson, Carl, Binge, kyrkvård 334
- Olofsson, Sonja 525
- Olov Jakobsson 504
- Olsen & Søn, O, metallfirma 644, 654
- Olsson, Erik, konstnär, konservator 38, 51, 102, 131, 213, 220, 234, 240, 242, 244, 409, 411, 433, 500, 501, 502, 538, 604, 607, 613, 625, 653, 654, 757
- Olsson, G, snickare 57
- Olsson, Gunnar, hembygdsvetenskapsman 760
- Olsson, Ingvar, Gumbalde 642
- Olsson, O, Frixarve (Frigsarfve), kyrkvård 146
- Olsson, Oscar 65
- Oskar II, kung, gm Sofia av Nassau 757
- Osten genannt Sacken, Gustav Adolph von der, friherre, landshövding 407, 439, 693
- Oxenwaldt (Oxenwalt), Georgius (Georg, Göran), prost, gm Elisabeth Jakobsdotter Munck 612, 646, 712, 715, 720, 742, 747, 757, 760
- Oxenwaldt, Inger (Ingre) Göransdotter 746, 763
- Oxenwaldt, Laurentius Johan (Johansson), kyrkoherde i Levide 259
- Oxenwaldt, Nicolaus (Nils), kyrkoherde i Hejde 719
- P L Änggård (Engårda), kyrkvård 424
- P Vanges, kyrkvård 26
- Palladius, Peder, dansk biskop 262, 761, 763
- Palm, Johan Niklas, silversmed 61, 65
- Palmqvist, A, Petsarve, kyrkvård 483
- Passionsmästaren, anonym konstnär 38, 214, 223, 392, 393, 395, 446, 499, 500, 504, 505, 506, 537, 538, 713, 714
- Pæter, stenhuggarmärke 705
- Paues, Johanna, gm Paulus Cornelius 746, 763

- Paulsson, P 520
 Peder Eskelsson, kyrkoherde, gm Anna 646, 749
 Pehr Hulte 179
 Pehr Johansson, domare 745
 Pehr Mulvalds (Mülwals) 199
 Per (Pär) Jöransson, Rangsarve 315
 Per Bölske 483
 Per Gudings (Gudins) 483
 Per Jacobsson, Maldas, kyrkvård, sexman 159
 Per Larsson, Koparve (Koparfve), nämndeman, g m Mallena Pærsdotter 639
 Per Lindvide (Linwede), kyrkvård 254
 Peterson, Karl Johan, orgelbyggare 730, 762
 Petersson, Sven Peter, orgelbyggare 628, 647
 Petrus (Barkvardi), kyrkoherde 347
 Petrus Hegwalds, kyrkoherde 157, 158
 Petter (Per) Gudings, kyrkvård 483, 487
 Petter Alveskogs, sexman 483
 Petter Paulsson, Hulte, kyrkvård, g m Magdalena Olofsdotter 250
 Petter Pettersson, Ungbåtels, kyrkvård, sexman 159
 Petterson, Gustaf, arkitekt, byggnadsråd 92, 110, 160, 304, 336, 602, 628, 646, 653, 654
 Pettersson, Axel, smed 9, 12
 Pettersson, C, glasmästare 532
 Pettersson, C, instrumentmakare 518
 Pettersson, Carl Wilhelm, konstnär, konservator 32, 38, 51, 52, 56, 126, 131, 137, 211, 213, 214, 225, 226, 240, 315, 370, 389, 396, 397, 398, 401, 409, 411, 419, 424, 438, 499, 500, 532, 537
 Pettersson, Elin, textilkonstnär 253, 428
 Pettersson, Elsa 525
 Pettersson, Gertrud 525
 Pettersson, Gudings 519
 Pettersson, H J, Hägdarve 742
 Pettersson, H, Liffride, kyrkvård 146
 Pettersson, J, byggmästare 439
 Pettersson, J N, Stumle, kyrkvård 334
 Pettersson, Karl, Bosarve, (Närs sn) 636
 Pettersson, Nils, byggmästare 181, 211, 389, 411, 458, 531, 602, 646, 653
 Pettersson, Reinhold, byggmästare 427, 615
 Pietas, textilateljé 148, 151
 Pihl, Gustaf Johan, kyrkoherde, gm Anna Lutteman 337
 Pihl, J 699
 Poies C A L 712
 Poies, Eric Pehrsson, strandridare, gm Christina Ronandra 725, 761
 Pojes, Anna, gm Johan Lindelius 419
 Porne, Åke, arkitekt 604, 626, 636, 653
 Påvel (Päuel) Hansen, Tjängvide (Tiengwedell) 131
 Pär (Pehr) Jacobsson, Asarve, g m Gertrud Mathiasdotter 199, 257
 Ragnvald, kyrkoherde, inskrift på minneskors (1448) 11
 Rasmus Härdarve (Herdare), 483
 Rasmus Mårten (Mårtensson), By (Byy) 483, 517
 Reben, Markus 430
 Reinicke, Susanna Christina, gm Carl Magnus Hägg 760
 Reutersvärd, Oscar, professor 337
 Rodger i Stånga (Stangum), domare 89
 Romdahl, J N, fanjunkare 711
 Ronander, Margareta Lytttegård, g m Jacob Jansøn Langeland 440
 Ronander, Thomas, silversmed 519, 533
 Ronandra, Susanna Christina, gm Eric Pehrsson Poies 725, 761
 Ronensis, anonym stenmästare 303, 340, 598, 652, 709, 760
 Rosenstein, Carl von, ärkebiskop 710, 760
 Rumberg, Nils, murmästare 584
 Rusticus, anonym konstnär 532
 Rydbeck, Monica, fil dr 761
 Rygh, Oluf, norsk arkeolog, ortnamnsforskare 275
 Rörström, Stricker, murare 709
 Røstede, Hans Olofsson (Johannes Olai), kyrkoherde 612, 646, 712, 746, 760, 763
 S Bosarve »i Båtels», kyrkvård 731
 Salin, Nils, målare 127, 729, 761
 Salomon Lauritze, skräddare 428
 Samuelsons silversmedja 244, 327, 740
 Sandbäck, J L, färgare 137
 Sandström, Olof, byggmästare 673
 Schéele, Knut Henning Gezelius von, biskop 214, 262, 429, 509, 510, 529, 533
 Schiörlin, Jonas Fredric, orgelbyggare 647
 Schiörlin, Pehr, orgelbyggare 647
 Schmid, Toni, fil dr 646
 Schmidt (Smidt), Maria, gm Petrus Weller 749, 763
 Scholander, Fredrik Wilhelm, arkitekt 90
 Schröder, Johan Henrik, professor 331
 Schultz, Christina, g m Jakob Genberg 60, 70
 Schwardt, Christina, g m Nils Pehrsson Klingvall 336
 Schütz, Johan Christoffer, silversmed 425, 439
 Sigielmus, inskrift på gravsten 257
 Sighraf, stenmästare 302, 336, 339, 519, 520, 526, 532, 538, 597, 629, 630, 647, 654
 Siltberg, snickare 496
 Simander, David, verkställare 500
 Sjögren, Frans 260
 Sjögren, Ida 260
 Sjögren, Märta 260
 Sjöström, N P, målare 313, 320, 323
 Skabo, Christen, borgare 430, 440
 Skoglund, Olof, intendent 604, 653
 Slite stenhuggeri 201
 Smitt, Jesper Gertsson (Jesper stenhuggare) 409, 432, 439, 446
 Sofia av Nassau, drottning, gm Oskar II 757
 Soop, Åke, häradshövding, lagman 742, 762
 Spegel, Haquin (Haqvin), ärkebiskop 334, 337, 709, 723, 745
 Stenberg, Pehr 199
 Stengård, Sara 254, 263
 Stenhammar, Per Ulrik, arkitekt 125, 160
 Stenman, Engel, g m Abraham Lange 330, 337
 Sterling, Jochim, snickare 625, 646, 720, 721, 761
 Stolt, Birgit, professor 646
 Strelow, Hans Nielsøn, superintendent 706, 760
 Sundberg, glasmästare 610
 Sundberg, snickare 532
 »Sutarfven i Garde», snickare 628
 Svahn, Otto, järnhandlare 242, 250, 251
 Svahnström, Gunnar, landsantikvarie 174, 176, 604, 646, 653, 761
 Svenskt Tenn 251
 Svensson, Gunnar, juvelerare 742
 Svensson, J A, målare 32, 56
 Swartling-Andersson, Märta, textilkonstnär 252, 253
 Sättervall, Thomas Alexis, rektor 214, 262
 Säve, Per Arvid (Arwid), adjunkt, fornforskare 90, 91, 173, 174, 234, 235, 243, 260, 262, 263, 331, 348, 349, 351, 399, 401, 456, 531, 533, 557, 609, 611, 615, 646, 706, 714, 750, 763
 Söderberg, Magnus, silversmed 144, 147, 424, 425, 439, 632, 633, 647
 Söderdal, E Johan, folkskollärare 555, 645
 Söderström, Carl Magnus, kyrkoherde, g m Anna Lutteman 354, 483, 530, 532
 Söderström, O, snickare 439
 Tellström, Hans, byggmästare 198
 Tengbom, Ivar, arkitekt, professor 389, 440, 441

Thomas Gierdarff (Gartarve i Gammel-garns sn ?), tingsdomare 334
 Thomas Matzon, Halsarve (Halsarve), g m Chatarina Petersdotter 639
 Thomas Nilsson, Oxarve, kyrkvärd 214
 Thomsson, Anton, tulltjänsteman 435, 440
 Thorén, Edla 146
 Thöger Kärne 73
 Tomas, bokbindare 72
 Tomas Hulte (Hülta) 199
 Tomas Över-Östers 329, 330
 Torbiörnsson, Gösta, kyrkoherde, g 2 m Märta Claudelin 648, 762
 Torbiörnsson, Märta E L, f Claudelin, gm Gösta Torbiörnsson 637, 642, 648, 745, 751, 752, 762
 Torpadie, Hjalmar, borgmästare, gm Mathilda 63, 65, 75
 Tott, Ivar Axelsson, riksråd, hövitsman 173
 Tutto (Tote, Toti), silvermed (1200-talet) 250, 263
 Trane, Morten Iversøn, gm Lisbet Bernsdotter Falenkamp 741

Trols Kruse (Krusa) 323
 Vegesack, Ernst von, militärbefälhavare 648
 Wahlby, Petter, kyrkvärd 483
 Walborg Nilsson, g m Jacob Larsson, Bogs 128, 161
 Wallin, Jöran, biskop 331, 347, 455, 486, 547, 579, 645, 731, 738, 749, 750, 760, 762
 Wallman, J A, lektor, tecknare 503
 Wegang, Samuel, tenngjutarmästare 327
 Weller, Petrus, strandridare, g 1 m Catharina Lindeman, g 2 m Maria Schmidt 749, 763
 Wenting, Johan, skolmästare 630
 Westberg, Olof, snickare 239, 241, 242, 262
 Westling, Anna 62
 Westlund, Per-Olof, fil dr 646
 Wickman, Christina, g m Paul Lyth 337
 Widén, Sofia, textilkonstnär 129, 147, 148, 162
 Wijberg, Jöran, skeppare 54
 Wildenstam, Bo, konservator 624

Wilhelm Olofsson, Bogs, kyrkvärd, sex-man 159
 Wiman, Gösta, arkitekt 304, 499, 537
 Wramstedt, Tyke, murare 709
 Åkerman & Lunds Nya orgelfabriks AB 60, 242, 420, 628, 730
 Åkerman, Israel, teol dr, kyrkoherde 177, 178, 179, 180, 261, 348, 438
 Åkerman, Johan Nilsson, strandridare 262
 Åkerman, Lars Niclas, kronolänsman 136, 161
 Åkerman, Maria 250
 Åkerman, Nils Persson, länsman, gm Anna Persdotter Lyth 234, 257, 262
 Åkerman, Pehr Nilsson, tingsdomare, g m Elin Larsdotter 257
 Åkerman, Per Larsson, orgelbyggare 136
 Åkerman, Peter (Petrus), kyrkoherde, g m Maria Israelsdotter Canutia 431, 438, 440, 483, 514, 516, 532
 Åsberg, Johan, kyrkoherde 72, 76
 Öman, Hans, snickare 52
 Östman, Elias, Nicksdjups, kyrkvärd 742, 743

SAKREGISTER

Av Ingrid Schwanborg

Kursiva siffror betecknar avbildning

Abraham 395, 502, 504, 603
 Absid 37, 91, 113, 122, 124ff, 161, 190, 193, 199, 206, 212, 279, 286, 295, 302, 310, 557, 673, 706f
 Alnlikare 160, 196, 203,
 »Gutaalnen» 109, 110
 Altarbrun 251, 330, 427
 Altarduk, »-lakan» 66, 76, 162, 330, 428, 526, 637
 Altare 692, 717, 483,
 hög- 44, 47, 75, 128, 129, 191, 309, 311, 387, 404ff, 407, 507, 509, 592, 612, 715
 Kristi lekamens- 439
 lekmanna- 604
 med relikgömma 44, 309, 311, 404, 715
 rese- 70, 71, 75
 sido- 38, 44, 128, 131, 160, 191, 349, 404, 500, 507, 511, 588, 646
 Altarkläde, se även Antependium 66, 428, 526, 637, 745f
 Altarring, -srank 51, 75, 126, 128, 211,

213, 234, 313, 389, 410, 411, 507, 508, 510, 613, 620, 717
 Altarringsdyna 128, 234, 313, 330, 524, 525, 532
 Altarskiva 507, 509, 604, 612, 646, 715
 i golv 591, 612
 som gravsten 646
 Altarskåp 38, 46f, 48ff, 51, 126, 128f, 409, 439, 604, 612, 613-619, 646, 756
 »Altarsol» 494, 507, 532
 Altartavla 336, 439, 441, 507, 532
 Altaruppsats, se även Altarskåp, Altartavla, Retabel 75, 126ff, 129, 262, 304, 309, 311, 312, 313, 314, 407, 408f, 475, 499, 715, 716f, 761
 Amos 153
 Andreas, apostel 47, 54, 227, 395, 411, 605, 606, 612, 616, 712
 Ankare, mur- 383
 Anna 54,
 själv tredje 612
 Ansiktsmask 115, 120

Antemensale 234, 235, 262
 Antependium, se även Altarkläde 63, 76, 129, 147, 148f, 162, 252, 330, 428, 526, 637, 743
 Apengeterbild 260, 261, 263
 Apengeterklocka, se Klocka
 Apollonia, helgon 395, 396, 438
 Apostel, se även resp namn 46, 48, 75, 102, 317, 394, 470, 502, 605, 606, 612, 712ff
 Arkeologisk undersökning, se även Lösfynd 36, 37f, 44, 74, 90f, 122, 123, 126, 160, 177-180, 191, 204, 261, 277f, 387, 465, 498, 554f, 702, 706f
 Aron, överstepräst 309, 407, 715, 717
 Ask, se även Oblatask 757
 Avrinningsränna 481
 Barbara, helgon 223, 226, 394, 395
 Bartolomeus, apostel 47, 54, 227, 393, 394, 411, 612, 616, 712
 Bas, Basband (pelar-) 14, 25, 33, 92, 115, 119, 125f, 130, 281, 288f, 291, 302, 362,

- 367, 370, 382, 569, 679, 680, 684, 690, 699, 711
- Begravningsfana 255
- Bekännelsepall, se Pall
- Beslag, järn- 14, 19, 25f, 28, 33, 70, 71, 92, 109f, 114, 122, 128, 176, 193, 196, 198f, 203, 260, 281f, 288, 301, 309, 332, 360, 361ff, 368ff, 373, 381, 475, 478, 496, 497, 517, 562f, 579, 641, 684, 685, 760 annan metall 514, 642
- Bibel, Karl X Gustavs 642, 648
- Bibelattrapp, trä 530
- Bikt 75
- Biktstol, se Skriftstol
- Bildsten 70, 158, 159, 435, 663
- Birgitta, den heliga 47, 49, 509
- Biskopsbild 253, 255, 510, 512, 514, 532, 630, 606
- Bjälke
för upphängning av matvaror 198
med hopfogningsmärken 291, 296f
- Bok 72, 73, 76, 258f, 331, 642, 648
medeltida handskrift 72
- Bokbräda 71, 76, 530
- Bokpress 70, 71, 75
- Bokpulpet 153
- Bom (lås-) 14, 92, 110f, 193, 360f, 370, 475, 480, 562f, 685, 687, 689, 707
-håll, -ränna 14, 19, 92, 110f, 193, 196, 281, 288, 360f, 369f, 475, 480, 562f, 685, 689, 707
- Bomärke 323, 330, 369f, 433, 438, 475, 519, 528, 531, 712
- Bord 257, 331, 433, 434, 529, 640, 750f
- Botvid, helgon 367, 368
- Brakteat 642
- Brand 375, 380, 388, 429, 710
- Brigida, helgon 226, 227
- Brudkrona 62, 250, 632, 742
- »Brudluckan», se även Stiglucka 549, 645
- »Brudporten», se även Portal 570, 645
- Brudstol, -säte 153, 155, 419, 517
- »Brudsättel», 330
- Brunn 91, 552
- Brygga (över korvind) 578
- Bursa 253, 428, 637, 745
- Byggnadshytta, se även Stenhuggarverkstad 19, 91, 123f, 357, 368, 387f, 708f
- Båge 553f, 562, 586, 587, 602, 673, 699
avlastnings- 25, 205, 487
bågöppning 25, 29, 37, 111, 114f, 193, 198ff, 290, 295, 383, 438
gördel- 115, 199f, 383, 489, 492, 502, 555, 588, 591, 698, 699, 701
skälbräder för båge 25
sköld- 383
- torn- 13, 24, 25, 477, 489, 557, 584, 586, 597, 605, 698, 701
- tribun- 115, 201, 296, 302
- triumf- 28f, 114f, 201, 210, 295f, 383, 458, 489, 493, 498, 698, 707
- Bår 480
- Bårhus 549
- Bänk, Stol, se även Pall 38, 54f, 56–60, 71, 127, 134, 153, 156, 161, 191, 211, 213, 241, 242, 243, 262, 304, 315, 317, 320f, 416ff, 419, 441, 507, 517ff, 583, 602, 604, 626ff, 640, 711, 723–728, 729, 761
brudstol, -säte 153, 155, 419, 517
dubbel- 151f, 154f
fribänk för skeppsfolk m fl 509, 517, 628
korbänk, -stol 19, 33, 34f, 36f, 55, 56f, 58f, 74f, 131, 134, 242, 262, 304, 317, 320, 321, 419, 517, 518f, 711, 717f, 727f, 729, 761
kvinnfolksbänk 517, 628
manfolksbänk 517
medeltida långbänk 460, 470
stol 59, 60, 72, 152, 155, 258, 331, 433f, 485, 529, 604, 626, 640, 642, 750, 751f
prästbänk 36, 419, 439, 628
sittbänk, väggfast av sten 24, 25
- Bänkdyna, -kläde 65, 148–151, 162, 251, 254, 262, 320, 330
- Bänklängd 315f, 517, 628, 725
- Cananæa 54
- Ceremoniplats på kyrkogård 9
- Ciborium 62, 64, 234
- Corporale 428
- Cortinæ, se Draperi
- Dagsverke 456
- Daniel 315
- David 315
- Debora 54
- Depositorium, se Nisch
- Diakon, skulptur 509, 511, 532
- Djur, se även Lejon etc
fabel- 144, 281, 289
-huvud 183, 191, 220, 244, 367, 564, 568, 590, 734, 736f
- Dominikanerkloster 597
- Dopfat, -skål 61, 63, 75, 144, 244, 248, 323, 326, 424, 425, 439, 519, 523, 632, 738f
- Dopfunt
medeltida 61, 122, 126, 131, 138, 139–145 (färgspår), 161f, 244, 245ff (färgspår), 261f, 323, 324f, 337, 387, 422f, 439, 500, 518f, 520ff, 532, 604, 629ff, 647, 699, 731, 732–738, 762
eftermedeltida 51, 61, 62, 322, 323, 421
- dopfuntslock 61, 62, 140, 244, 630, 737
- dopfuntsbas 144
- dopfuntsplint 140, 144, 146, 191, 404–407, 424, 492, 500, 519, 630, 632, 734
»funktammare» 738;
»Doppanna» 756f
- Dorotea, helgon 223, 226
- Dorsale 509ff, 512, 514
- Dosa 519
- Dragstag 492, 499
- Drake 33, 191, 219, 220, 244
- Draperi
målat 214, 500, 555
cortinæ (på altaret) 533, 646
- Droppsten (i portal) 570f
- Duk 428
- Duva 131, 241, 244, 248, 502, 514, 523, 625f, 719
- Dymling 461, 464, 475, 492
- Dyna till brudstol 526
- Dödskalle 628, 647
- Dörr, se även Portal
trä- 9, 111, 115, 184, 290, 294, 373f, 475, 480, 483f, 486, 490, 549, 552, 558f, 570, 574, 577, 604, 555, 673, 679, 687, 689, 691, 719
järnbeslagen 14, 19, 25f, 92, 109f, 114, 122, 176, 193, 196, 199, 203, 281f, 288, 360, 361ff, 368ff, 373, 381, 475, 478, 483, 562f, 579, 684, 685, 760
flamsäker 478
- Dörring 281
- Dörröppning, se även Portal 19, 25, 26, 46, 111, 114, 115, 125, 198f, 204f, 290, 373, 374, 377, 381, 478, 480f, 483, 485ff, 487, 498, 532, 554ff, 577, 579, 645, 687f, 690f
- Ecclesia (den kristna kyrkans symboliska gestalt) 14, 21, 49, 50
- Egidius (=Ilian), helgon 226, 260, 261, 263
- Ekonomibyggnad 457
- Elarmatur 304
- Eldstad, se Uppvärmningsanordning
- Elisabet 54
och Marias möte 34f, 36, 94, 223, 226
- Epitafium 432, 433, 439
- Erik, helgon 612
- Esaias (Jesaja) 315
- Eva, se även Syndafallet 54
- Evangelist, se även resp namn 57, 241f, 315, 411, 514, 516, 623
-symbol 51f, 65, 68, 70, 130, 133, 227, 235, 315, 331, 413, 430, 619
- Fabeldjur se Djur

- Fartyg 127
 Fattigstock 69, 71, 130, 134, 157, 256, 259, 332, 333, 353, 434, 435, 529, 530, 641, 754, 755
 målat överstycke 641, 643, 754, 755
 Fial 529
 Filippus, apostel 47, 54, 226, 411, 605, 606, 612, 712
 Fiskebod 347
 Fiskeläge 664
 Fogstrykning 499, 557
 Fornborg 455
 Fornlämning 347, 455, 547, 663, 664
 Franciskus 226
 Fönsterglas, se även Glasmålning 38, 111, 196, 198, 289, 372, 441, 602, 604, 610, 714
 »antikglas» 475, 686, 691
 Fönsteröppning, se även Glugg 23, 91, 110, 114, 370, 489, 499, 507
 medeltida 23, 124, 160, 370, 554
 fyrpassformad 574
 rund 190, 359, 370, 438, 574ff, 577, 578
 rundbågig 23, 24, 26, 28, 126, 196, 210, 289, 295, 302, 475, 484, 498, 574, 576, 579, 602, 604
 rektangulär 370, 373, 441, 688ff
 spetsbågig 20, 22, 38, 110f, 112, 115, 196, 210, 289, 295, 303, 370, 371, 372, 373, 575, 576, 579, 645, 673, 679, 680, 685f, 687, 697, 708f
 i sittnisch 122, 126
 trepassformad 485, 499, 579, 580
 eftermedeltida 304, 710f
 korgbågig 287, 289
 rektangulär 196, 198, 289, 294, 483
 rund 507
 rundbågig 22, 98, 110f, 114, 126, 196, 210f, 213, 475ff, 498ff
 spetsbågig 23, 37, 691, 705
 öppning för varuintag 23, 111, 198, 294(?)
 Förrådsutrymme, se även Sockenmagasin 9, 11, 12, 23, 25, 160, 177, 197, 206, 480, 549, 555
 sädesmagasin 111, 374 (i torn), 419f (under läktare), 480, 487
 tiondelada 23, 111, 198, 532
 Galler, fönster- 23, 381, 483
 Galleri, sido-, på torn 13, 25, 37, 74, 373, 374, 388
 Glasmålning 37f, 40–43, 111, 123, 231, 370, 372, 388f, 397–401, 402, 441f, 475, 507, 576, 592, 604, 609ff, 697, 709, 714
 verkstad 399, 401
 Glugg, se även Fönsteröppning, Ljudöppning, Skytteglugg 9, 22, 25f, 111f, 123, 198, 290, 373, 478, 480f, 486, 687, 693, 689, 711
 omfattning (kvadratisk platta med runda hål) 480, 486
 Golv 478, 591ff, 600, 602, 706
 cement 203, 384
 murbruk 592
 plåt 112
 sten 28, 115, 199, 201, 213, 301, 304, 383, 389, 441, 492, 500, 580, 591ff, 604, 702
 tjärpapp 481
 trä 26, 33, 37f, 111ff, 115, 126, 181, 201, 211, 290, 294, 301, 381, 383, 458, 461, 481, 485, 492, 496f, 500, 580, 592f, 689ff, 701, 710f
 stavkyrkoklankor 203f, 206, 211, 458, 492, 531f
 Grav 90
 forn- 90, 122, 455, 547, 663f
 Gravplats 760
 val av 648
 Gravvård
 gravsten 110
 medeltida 66f, 68, 157, 158, 254f, 256f, 275, 330f, 332f, 337, 430, 431, 526, 528, 638, 639f, 648, 746, 747, eftermedeltida 67, 69f, 157f, 257, 330f, 354, 431f, 528f, 639, 670, 671, 746, 747–750
 som trappsten, golv 528, 533, 549, 552, 639, 763
 av altarskiva 646
 kors av järn 354
 lockhäll, romansk 639
 trä 640, 641, 648
 tumba 639, 670, 671
 Grind, se Kyrkogård
 Grip 405
 Grundmur, se Murverk
 Gud Fader 502, 719
 Gård, se även Ortregister 455, 547f, 663f
 medeltida 645, 663
 Göran och draken 38, 39, 74, 227, 230, 308, 309, 712
 Haggai 153
 Hagioskop 161, 372, 387f
 Hallkyrka 557
 Hamn 347
 Handlin 263, 330, 533
 Hanna, överstepräst 54
 Hedengranstavla, se Tavla
 Helgon, se även resp namn, samt Apostel, Evangelist 14, 23, 46, 48, 98, 102, 161, 214, 216, 218, 226, 347, 349, 394, 612
 ordens- 14, 23
 skydds- 260, 262, 335
 Helgonskåp 510, 513
 Helvetesgap 395
 Hembygdsmuseum 457
 Henrik, helgon 612
 Herodes 94, 102, 732f, 735
 gästabud 138, 733, 734
 Hesekiel 315
 Hiss, Hissbom 111, 480
 Hjort 526, 528
 Hopfogningsmärken, se Inpassningsmärke
 Husgrund (fortid), se även Murverk 547
 Huvud, människo- 140, 145, 174, 175, 281, 302, 372
 Huvudlin 263, 533
 Hyende 517
 Hävgång (kollektupptagning) 528
 Hängränna 304
 Härbärke i kyrka 557, 576, 597
 Häst, muralmålning 38, 39
 hästarnas skyddspatron (Staffan Stal-ledräng) 161
 Hörnedja 14, 29, 91, 193, 199, 213, 280f, 357, 358, 473, 475, 549, 553, 557, 579, 673
 Ilian, se Egidius
 Inbördeskrig 336
 Ingång, se Dörröppning, Kyrkogårdsingång, Portal
 Innetak, se även Valv
 bjälktak 25, 111, 198, 478, 483, 485f, 552
 träpanel 29, 30f, 32, 37f, 114, 126, 201, 210, 279, 294ff
 öppen takstol 201, 468
 Inpassningsmärke (på takstolsbjälkar) 291, 296f, 583
 Insegl 530
 Inskrift, inskriftsplatta 11, 12, 26, 28, 46f, 49, 51, 54ff, 61f, 66f, 68, 69f, 71, 73, 114, 115, 128, 130f, 137, 144, 147, 153, 157, 158, 159, 173, 176, 198f, 213f, 221, 223, 226, 234, 241, 244, 250ff, 259, 260, 262, 275, 309, 311, 315, 323, 329ff, 332, 361, 369, 385, 396, 407, 411, 414f, 418, 424f, 427, 430ff, 436, 437, 438f, 475, 483, 489, 490, 500, 507, 511, 514, 517, 519ff, 526, 528, 530, 531, 549, 551, 584, 606, 612, 623, 636, 638ff, 643, 645, 647, 690, 712, 719f, 729, 731, 738f, 741ff, 746ff, 754
 hopfogningsmärken på bjälkar 291, 296f
 run- 11, 227f, 230, 254, 256f, 291, 297,

- 402, 435f, 475, 493, 500, 503ff, 506, 526, 528, 606, 608, 639, 640, 647, 663, 705, 763
 språkband 36, 130, 140, 143
 Invigning av kyrka 302, 604, 606
 invigningskors, se Kors, konsekrationssak 502
 Jacob d y, apostel 47, 54, 226, 411, 605, 606, 612
 Jacob d ä, apostel 47, 54, 226, 227, 347ff, 410, 411, 612, 616, 712
 Jacobs dröm 31, 32
 Jeremia 315
 Jesaja, se Esaias
 Johanna 54
 Johannes Döparen 14, 23, 57, 66, 67, 94, 104, 108, 109, 124, 138, 224, 226f, 307, 309, 502, 612, 615
 Johannes, evangelist, apostel 47, 54, 57, 94, 104, 109, 227, 241, 319, 395, 411, 418, 432, 507, 516, 605, 606, 612, 617, 623, 624, 712, 715, 726, 727
 Jordfästningsskyffel 752, 754
 Josef 94
 Josef från Arimatea 108, 623
 Judas Iskariot 612, 712
 Judas Thaddeus, apostel 411, 712
 Judith 54
 Jungfrur, de visa och de fåvitska 14, 21f, 49, 50
 Järnbeslag, se Beslag
 Järnsmide, se även Beslag 457, 522, 632, 634f, 636
 Kains och Abels offer 503, 505
 brodermordet 503, 506
 Kakelugn, se Uppvärmningsanordning
 Kalk (nattvards-) 61, 65, 144, 147, 250, 263, 323, 326f, 424, 425, 519, 523, 632, 633, 647, 739
 sockenbuds- 62, 146, 249, 250, 327, 426, 519f, 524, 632, 633, 740, 741
 Kalkkläde, -duk 148, 162, 253, 330, 428, 526, 637f, 744
 Kalkmålning
 medeltida 38, 39, 114, 123, 126, 127, 196, 199, 211, 213f, 215–232, 295, 304, 305–308, 309, 383, 388f, 390–396, 438, 441, 470, 489, 492, 493, 498ff, 501–506, 532, 554f, 604, 605–608, 697f, 710ff, 713, 714, 761
 eftermedeltida 38, 39, 127, 214, 301
 Kalvariegrupp, se även Kristus, Maria och Johannes, Triumfkrucifix 383
 Kambrick 647
 Kamin, se Uppvärmningsanordning
 Kapell
 begravnings- 177
 fiskar- 664
 Mariakapell 691f, 711, 717
 Kapitel 11, 12, 14, 18, 25f, 33, 37, 91f, 112, 113, 115, 119, 123, 125f, 177, 179, 181, 184, 188, 190, 193, 198, 201, 210, 261, 281f, 288, 291, 302f, 373, 375, 381, 383, 387, 440f, 473, 481, 482, 558, 562, 565f, 587, 589, 591f, 699, 701, 709
 -band 14, 21f, 36, 101ff, 123, 126, 160, 203, 282, 293, 302, 358f, 360, 361, 364, 366, 383, 387, 389, 563f, 567–573, 673, 679, 681ff, 684, 708, 711, 760
 -list 92
 trä, till ljusstav 619, 620, 646
 tärnings- 690
 veck- 475, 498, 587
 örn- 587
 Kastal 180, 278, 553, 555, 645, 707
 Katarina av Alexandria, helgon 226, 612
 Katarina av Vadstena, helgon 226, 612
 Kedja, brons 642
 Kentaur 218f, 220, 406, 526, 528
 Kista, se även Skrin
 förvarings- 70, 71, 151, 153, 480, 641f, 752, 753
 lik- 91
 Klocka, ring- 73, 159, 173, 291, 334, 436f, 440, 482, 530, 531, 578, 642, 690, 759
 apengeter 259f, 260f, 263, 644, 648
 kimning 159, 162
 klockare 439
 klockbock 690
 prim- 644
 Klockaregård 174
 »Klockarporten», se även Portal 562, 566, 645
 Klockbock 481f
 Klockstapel 180, 278
 Klockväning (i torn), se även Torn 481f
 Klädhängare 642
 Knivskafthylsa 90
 Knäfallsdyna, se Altarringsdyna
 Knäfallspall, se Pall
 Kofot, medeltida 71, 73
 Kolerapandemi 480
 Kollekt
 -häv 65, 151, 252, 254f, 330, 430, 526, 528, 638, 746
 -skrin 153, 332
 -tavla 65, 66f, 252f, 255f, 329, 330, 429, 526, 638, 647
 upptagning, hävgång 528
 Kolonn, se även Bas, Kapitel 26, 91, 114f, 190, 261, 357, 383, 588f, 602, 698, 699, 709
 Kolonnnett, se även Bas, Kapitel 14, 19, 25f, 27, 33, 37, 74, 91f, 109, 112, 113, 123, 125f, 193, 196, 198, 281f, 288, 359, 361, 369f, 373, 375, 388f, 473, 475, 481, 498, 558, 562f, 564, 566f, 602, 673, 679, 684, 690, 711
 Kommunionduk, »Dueldug» 75, 526, 533
 Konfirmanddräkt 255
 »Konfirmandporten», se även Portal 563, 567, 645
 Konsol 115, 120, 383, 384f, 387, 555, 564, 568, 591, 595, 699, 700f, 708f
 Konung, helig 98
 Kor, hög- 28, 37, 91, 122–126, 161, 185, 187, 190, 193, 199, 204, 206, 279, 302, 336, 357, 358f, 377, 387, 399, 402, 473, 490, 498f, 508, 557, 562, 597f, 673, 679, 696, 698, 706ff
 Korgosse 75
 korkarlar 439
 Korkåpa 66, 151, 255, 330, 427f, 743
 Kors, se även Gravvård, Krucifix 699, 737
 konsekrationssak- 44, 75, 128, 226, 309, 395, 404, 507, 606, 608, 612, 698, 712f, 715, 717
 minnes- 11, 12
 ring- 336
 trä-, på ceremoniplats 9
 Korskrank 57, 131, 191, 235, 507, 509, 604, 620, 718, 728, 729
 Kristus 57, 241, 315, 762
 Avklädandet 226, 394, 502
 Barnmordet 94, 102, 140, 733
 barndomshistoria 500
 Bebådelsen 395, 398, 401, 424, 425
 bespisar 5000 män 31, 32
 Dopet 32, 43, 398, 424, 734
 döper en människa 128, 131
 fem sår 637
 Flykten till Egypten 94, 103, 125, 140, 142, 161, 224, 226, 395, 502, 630, 733, 734
 Frambärandet i templet 94, 103, 226, 395, 398, 424, 502
 Födelsen 31, 32f, 34f, 94, 103, 138, 161, 395, 397, 424, 470, 502, 518, 630, 732, 733
 föres bort 43
 Gisslandet 43, 107f, 226, 305, 309, 394, 502, 630
 Gravläggningsen 32, 125, 226, 309, 394, 398, 502, 623, 624, 646
 Herdarnas tillbedjan 43

- Herodes gästabad 138, 140f
Himmelsfärden 32, 225, 226, 398, 468, 469, 470, 502, 617
i Getsemane 66, 226, 392, 394, 502
i Dödsriket 394, 502
i fariseen Simeons hus 398
inför Pontius Pilatus 306, 309
inför översteprästen Kaifas 226, 305, 309, 394, 502
Inridandet i Jerusalem 32, 712
Judaskysen 226, 392, 394, 398, 401
Konungarnas tillbedjan 43, 94, 99, 106f, 108, 138, 140, 142, 221, 226, 395, 424, 502, 518, 521, 630, 733, 735
Korsbärandet 125, 226, 306f, 309, 393, 394, 502
Korsfästelsen, se även Krucifix 31, 32, 42, 43, 124, 125, 128, 130, 224, 226, 307, 309, 393, 394, 398, 412, 423, 424, 502, 507, 612, 617, 618, 630
konsekrationen i en mässa med en Kristusfigur som celebrant 617, 621
Korsnedtagningen 108
Kristi förklaring 398f, 400, 401
Majestas Domini 424
med segerfanen 52, 53, 432
monogram 523, 703
mottager en man omgiven av två änglar i himlen 32
Nattvarden 43, 224, 226, 311, 312f, 336, 392, 394, 398, 407, 502, 504, 712, 734
Nådstolen 502, 605, 606
omgiven av de visa och de fåvitska jungfrurna 48f, 50
omgiven av åtta apostlar 605, 606, 607
Piet. 393, 394
Pilatus två sina händer 43
Pingstundret 502
Publikanen i templet 234
Rövare på Golgata 108, 124
Salvator Mundi 411
Skördeundret 140, 143, 161, 733
Smärtomannen 309, 527, 529, 617
som världsdomare 227, 229, 261, 309, 502, 505, 605, 606f, 712
Tronande 14, 23, 733f
Tuppundret 138, 141, 733, 734
Törnekröningen 125, 226, 394, 502
Uppenbarelse för herdarna 469, 630
Uppståndelsen 32, 38, 39, 43, 98, 105, 226, 394, 398, 407, 409, 423, 424, 502, 617, 715, 719, 722
den uppståndne 234
Välsigande 14, 23, 48f, 66, 67, 624
återuppväcker Lasarus 398, 399, 630
- Krucifix 259, 530
altar- 234, 409, 507, 510, 715, 718
limoges- 256, 259
-piedestal 69, 71, 130, 132, 134, 313
processions- 52, 507, 510, 719f
triumf- 38, 50f, 52, 126ff, 130, 131, 132ff, 213, 235, 236ff, 240, 274, 304, 313f, 316f, 383, 389, 411, 412f, 439, 608, 620, 622ff, 646, 711, 718, 719f
trabes 52, 130, 238, 623
Krus, stengods- 203
Kungatal, se Tavla
Kvadermålning 584, 602, 608
Kyrka
gårds- 204, 498
klövsadels- 13
trä- 122, 172, 180–191, 204, 206, 302, 357, 387, 458–471, 497f, 532, 597, 706, 760
vallfarts- 387
Kyrkmässodag 347ff
Kyrkogård 9–12, 89, 90, 91, 122, 173–180, 276ff, 349–354, 455ff, 548–552, 667–670, 671
ceremoniplats 9
grind 9, 89, 91, 176f, 276, 349, 351, 457, 668
ingång 9, 89, 174, 175ff, 276, 349ff, 455f, 548–552, 667, 668f
inhägnad 9, 89ff, 173f, 176f, 276f, 349ff, 382, 455ff, 548f, 667ff, 670, 760
port, stiglucka 9, 90, 174–178, 276, 336, 349, 350, 351, 456, 548f, 550ff, 645, 667, 668f, 672
Kyrkplats 664
Kyrktupp, se Tornprydnad
Kyrkvärd 647
Kök (i prästgård) 554
Lamm med korsfana 562, 566, 734
Lampett, mässing 427, 521
Lanternin, se Torn
Lasarus, uppväckelsen 630
Lasarus sår slickas av hundar 638, 641, 754, 755
Laurentius (Lars) 47, 227, 712f
Legend 323
Staffäns- 138, 161
-uppläsning i kyrkan 597
Lejon 130, 134, 140, 144, 149, 244, 281, 288, 302, 382, 383, 389, 391, 501, 526, 528, 562, 571, 572
Lektorium 235
»Likluckan», se även Stiglucka 552, 645
»Likporten», se även Portal 558, 645
Lilja 571
- Livsträd, 220, 223, 225, 502, 630
Ljudtak, se Predikstol
Ljudöppning 26, 37, 110, 112, 113, 123, 126, 177, 198, 290f, 297, 302, 374, 375, 380, 388f, 441, 481, 488, 499, 578, 690f
Ljuskrone 62, 146, 250, 327, 329, 427, 520f, 632, 634f, 636, 741, 754
Ljusredskap, se Ljuskrone, Lampett, Ljusstake etc
Ljussax 329
Ljusstake 62, 65, 147, 249, 251, 328, 329, 426, 427, 521f, 524, 636, 741ff
Ljusstav, medeltida 523, 533
Lotsstation 347
Lucka 483, 486, 578
Lukas, evangelist 68, 241, 417, 418, 617, 624, 715, 726, 727
Lärjungarna på väg till Emmaus 315, 319
Luminarium (oljelampa) 522, 533
Lås, se även Bom 26, 369, 475, 496, 497, 529, 641
Läktare 29, 60, 127, 136, 211, 242, 262, 304, 320f, 419f, 439, 495, 518, 698, 729, 730
läktartrappa 60
Lösfynd, se även Arkeologisk undersökning, Mynt 90f, 122, 203, 642, 663
Majstång 640, 648, 750
Margareta, helgon 612
Maria, Jungfru, se även Kristus 54, 138, 161, 612
med barnet 455, 500, 510f, 513f, 518, 521, 630
Bebädelsen 34f, 36, 61, 63, 94, 102, 138, 141, 222, 226, 395, 398, 502, 518, 630, 732
Förhärligandet 46f, 48
Kröningen 46f, 48, 94, 104, 604, 612, 614, 615
och Elisabet (Besökelsen) 34f, 36, 94, 223, 226, 398, 518, 521, 630, 732
och Johannes 14, 23, 124, 125, 224, 226, 307, 309, 389, 411, 412f, 502, 507, 623
Maria Magdalena 54
Markus, evangelist 241, 416, 418, 617, 624, 715, 726, 727
Martin, helgon 227, 231
Masverk 22, 110, 112f, 126, 289, 370, 375, 441, 481, 576, 686, 690
Matbudsklubba, se även Ringklubba 648
Materialbod, se Förrådsutrymme
Matta 65, 151, 255, 428, 525f, 637, 745
Matteus, apostel och evangelist 47, 54, 226, 240, 241, 411, 413, 416f, 418, 516, 612, 617, 624, 712, 715, 725, 727

- Mattias, apostel 47, 54, 612, 712
 Mikael, ärkeängel 712f
 Mose 309, 407, 715
 Mullställ 530, 642, 752
 mullspade 530, 642
 Mur, se Kyrkogårdsinhjägnad, Murverk
 »Murkräfta» 584
 Murmästare 123
 Murverk 9, 13, 37, 91, 113, 125f, 174, 176, 193, 199, 205, 276, 280, 294, 302, 357f, 381, 388, 465, 473, 483, 486, 499, 553, 555, 557, 579, 598, 604, 673, 697
 grundmur, se även Husgrund 36, 37f, 122, 126, 178ff, 277, 278, 465f, 498, 673, 702, 707f
 Musikinstrument 31, 32
 Mynt 260, 592, 642
 Målning, se Glasmålning, Kalkmålning, Väggmålning
 Människohuvud (krönfigur) 571, 573
 Mässa 75
 Mässhake 63, 66, 148, 151, 252, 255, 330, 428f, 523, 526, 533, 636, 637, 743, 744, 745f
 Mässhjorta 66, 263, 330, 428, 439, 533, 637, 745, 762
 Mästarmärke 323
 Namnchiffer
 Adolf Fredriks 241
 Fredrik I:s 131, 315
 Karl XI:s 311, 312
 Karl XII:s 128, 199, 207, 234, 715
 Oskar II:s 198
 Nettelduk 647
 Nikodemus 108, 623
 Nikolaus, helgon 335, 612
 Nisch 19, 25, 28, 121, 122, 160, 203, 211, 301, 304, 385, 480, 487, 489, 496f, 507, 517, 554, 588, 593
 altar- 44, 128, 309, 404, 612, 613, 715, 717
 depositorium 588
 med piscina 33, 122, 203, 213, 386, 576
 sakraments- 33, 37, 46, 203, 301, 303
 sitt- (sedile) 122, 126, 176, 301, 703
 Nummertavla 61, 131, 136, 137, 211, 242, 244, 320, 323, 420, 421, 422, 493, 518, 628, 630, 761, 761
 Nyckel 435, 475, 530
 Nål, brons 642
 Obadja 153
 Oblatask 61, 146, 249, 250, 327, 328, 425, 519, 632, 633, 739, 740
 sockenbuds 250, 327, 426, 740, 741
 Offerkälla 91
 Offerstock, se Fattigstock
 Oljelampa, se Luminarium
 Olof, helgon 529
 Orgel 60, 136, 138, 161, 242, 420, 518, 532, 602, 604, 628, 647, 730, 731, 761
 -podium 304, 320
 Orgelharmonium 242, 262
 Orgelläktare, se Läktare
 Padda 590
 Pall 152f, 330, 751f
 bekännelse- 51, 128, 131, 234, 235, 254, 313, 409, 410, 411, 507, 511, 620, 715, 718
 knäfalls- 509
 kyrktagnings- 435, 642, 751, 752
 Palla 428
 Pannrum 28, 38, 113, 126
 Pappersremsa med textfragment (1200-tal) 619, 646
 Passionsfris 389, 395, 500
 Passionskådespel 597
 Paten 61, 65, 144, 147, 248, 250, 262f, 326, 327, 425, 519, 632, 739
 sockenbuds- 62, 146, 249, 250, 327, 426, 519f, 632, 633, 647, 740, 741
 Patronus 75
 Paulus, apostel 47, 54, 94, 104, 109, 174, 175, 227, 315, 320, 395, 396, 605, 606, 612, 615, 712
 Pelare, se Kolonn
 Pelikan 32, 608
 Pentagram 549, 552, 645
 Petrus, apostel 47, 54, 94, 104, 109, 174, 175, 227, 315, 320, 410, 411, 605, 606, 612, 630, 712
 Pilgrimsfärd 438, 597
 Pilgrimsmärke 71, 73, 261, 263
 Pinakel 55, 57, 514, 515, 518, 625, 630, 640
 Piscina 33, 44, 47, 122, 203, 213, 386, 507, 509, 596, 702, 703
 Pliktstock, straffstock 353f, 757
 Podium i murtrappa (predikstol?) 577, 597, 645
 Portal, se även Dörröppning 557–574
 medeltida 13f, 17–23, 91, 124, 160, 303, 459, 464, 465, 466, 473, 480ff, 497, 557–574, 602, 707
 rundbårig 14, 17–19, 37, 92, 99, 123, 172, 181, 183, 184, 185, 186f, 193, 196, 200f, 204, 206, 210, 281f, 287, 290, 302, 465, 473, 475, 480f, 498f, 554, 558, 562, 563f, 566
 spetsbårig 14, 17, 19, 20–23, 36f, 92, 94, 98–110, 100, 123f, 193, 196, 198, 202f, 210, 280, 282, 288, 290, 292ff, 296, 302, 358–370, 387ff, 440, 475, 482, 499, 563, 567, 570, 673, 679, 680–684, 708f, 711
 eftermedeltida 91f, 98, 123, 126
 »Brudporten» 570, 645
 droppsten, hjässdroppe 193, 196, 564, 568
 i prästgårdsruin 554
 ornerad krönten 14, 18
 Portklapp 92
 Porträtt, se Tavla
 Porträtt, se Tavla
 Predella 48f, 50, 612
 Predikstol 38, 52, 53, 54f, 75, 127, 131, 134, 135f, 161, 213, 239, 240ff, 262, 304, 315, 318ff, 336f, 411, 414ff, 418, 439, 483, 493, 507, 514, 515f, 516, 532, 604, 624, 625, 719f, 721f, 723, 729, 761
 medeltida 577, 597, 645
 dörr 131, 137, 315, 320, 411, 414, 415, 514, 516, 625, 719f
 ljudtak 52, 53, 131, 213, 241, 315, 411, 414, 415, 514, 516, 604, 624, 719f, 737
 Predikstolskläde 65, 76, 148, 253f, 330, 428, 523, 526, 637f, 745
 Primklocka 644
 Processionskrucifix, se även Krucifix 52, 507, 510, 719f
 Präst 55, 311, 313, 347
 Prästgård 9, 160, 276, 349, 353, 665
 ruin 548f, 553–556, 559, 645, 712f
 prästgårdslada 665, 666
 Prästkappa 151, 255, 526, 637, 762
 Psalmodikon 136, 420
 Pulpit 530
 Puts 13, 29, 37f, 91, 113f, 126, 174, 176, 193, 198f, 205, 213, 277, 280, 294, 304, 473, 475, 483, 485, 487, 489, 492, 499f, 549, 552, 554f, 557, 579f, 584, 586, 600, 602, 604, 673, 698
 Påve 98
 Pärla (fynd) 642
 Rachel 54
 Ram till kungatal 530
 Rebecca 54
 Refugium 111
 Relief, se Skulptur
 Relik 597
 Relikgömma 44, 309, 311, 387, 404, 612, 613, 715
 Relikskrin 527, 529
 Resealtare, se Altare
 Restaurering 36ff, 122, 126, 161, 181, 191, 198, 204, 210f, 213f, 220, 262, 301f, 304, 388f, 396f, 420, 499f, 555, 600–604, 711

- Retabel 613, 617, 619, 620f
 Rex gloriae 502
 Ringkammare, se även Torn 477, 487, 698
 Ringklubba, se även Matbudsklubba 642, 643, 648
 Rist (för kreatur) 276, 455
 Ristning 193, 200, 402, 422, 424, 475, 715, 717
 Ros 282, 336
 Runinskrift, se Inskrift
 Runstensstil 191, 204, 465, 498
 Rökelsekar 156, 157, 257, 259, 263, 528, 529, 533, 641, 643, 752, 754
 Röklin 66, 255, 263, 330, 428, 439, 526, 533, 637, 745, 762
 Röse 547
 Sakarja (»Zachar») 153
 Sakraments-skåp, se även Nisch 33, 37, 46, 203, 301, 303, 593, 596
 Sakristia 13, 26, 28f, 37f, 91, 113, 114, 125f, 190, 199, 208, 211f, 279f, 294, 303f, 357f, 376f, 381, 387, 473, 483ff, 490f, 499, 578–581, 580, 598, 673, 679, 691f, 705, 709ff
 Sakristieskrank 199, 485, 717, 718, 719, 728, 729
 Salome 54
 Sara 54
 Sarkofag 457
 Schatull 757
 Segergudinna 627
 Simon, apostel 47, 54, 226, 317, 411, 612, 712
 Simon från Cyrene 309
 Sjömärke 388
 Skansanläggning 664
 Skatt (uppbörd) 89
 Skattgömma 178
 Sked 519
 Skeppssättning, se även Fornlämning 547
 Skiftesverksteknik 463
 Skola 174, 176, 480
 Skorsten 304
 Skrank, se även Altarring, Korskrank, Sakristieskrank
 i tombåge 518, 698, 718, 719
 kring dopfunt 738
 för sockenmagasin 620
 Skriftestol 55, 75, 134, 161, 320, 330, 416, 419, 485, 628, 724ff, 727, 729, 761
 Skrin, se även Kista, Schatull 435, 436, 530, 533
 kassa- 260
 Skulptur, relief (se även t ex Altarskåp och Dopfunt, vari skulptur kan ingå)
 medeltid
 sten, arkitektur- 14, 18, 19 (med färgspår), 20–24, 33 (färgspår), 37, 94, 98f, 100–108, 109f, 115 (färgspår), 119f, 123f, 125, 126, 160, 176, 177, 191, 193, 281f, 288f, 291–294, 302f, 336, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 366f, 368, 372, 381f, 383, 384f, 387ff, 532, 562ff, 566–573, 579, 581, 587–590, 592–595, 598, 645, 673, 679, 681, 683, 686, 699ff, 708f, 711, 760
 på altare 387, 404–407
 på stenbänk 33, 34f, 36 (färgspår)
 trä, arkitektur- 183, 185ff, 204
 trä, fristående 509, 510–514
 Skytteglugg 111, 688f, 707
 Skåp, se även Nisch 28, 331, 554
 kassa- 309
 sakraments- 33, 37, 46, 203, 301, 303, 593, 596
 Skärm, se Skrank
 Slesing 647
 Smycke 90f
 Sockel 14, 37, 91, 98f, 113f, 125f, 193, 199, 280, 284, 302, 357, 373, 376, 381, 387, 389, 472, 473, 477, 498f, 557f, 561, 578, 598, 604, 673, 676, 684f, 691, 707, 711
 Sockenbudstyg, se Kalk, Paten etc
 Sockenmagasin 9, 11, 12, 23, 177, 276, 473, 480, 486ff, 491, 499, 532, 620, 666, 667
 Solbänk 22f, 99, 196, 289, 686f
 Solvisare, solur 11, 12, 177, 179, 353
 Sorgklädsel 330
 Spade 754, 763
 Sporttrissa (?), järn 642
 Spögubben 628
 Staffan (Stefan), legend 138, 161
 Staffan, Hälsinglands och Gästriklands apostel 161
 Staffan Stalledräng 138, 161
 Stavkonstruktion 458–468, 469f, 496ff
 Stavkyrka 203f, 206, 458–471, 492, 497f, 531f, 597
 Stefanus, martyr, diakon 138, 161, 762
 Stege 26, 374f, 690
 Stenbrott 74, 336, 547
 Stenhuggare 123
 Stenhuggarmärken 115, 119, 160, 296, 673, 686, 698, 704, 705
 Stenhugarverkstad, se även Byggnadshytta 281f, 302, 383
 Egyptianus 19, 36f, 91, 99, 109, 123f, 357, 368
 Hegvalds posthuma verkstad 244, 404, 424
 i Burgsvik 128, 311,
 »Mäster Hegvalds» 323,
 »Ronensisverkstaden» 303;
 Stensulptur, se Skulptur (se även Dopfunt m m vari stensulptur kan ingå)
 Stiftarpersoner 311, 313
 Stiglucka 9, 90, 174–178, 276, 336, 349, 350, 351, 456, 548f, 550–552, 645, 667, 668f, 672
 »Brudluckan» 549, 645
 Stol, se Bänk
 Stola 252, 262, 330, 428, 523, 533, 744, 745
 Stolphål (från stavkyrka) 471
 Straffstock, se Pliktstock
 Strålgloria 507
 Strålsol 32
 Stråvpelare 125
 Susanna 54
 Synagoga (judendomens symboliska gestalt) 14, 21, 49, 50
 Syndafallet 31, 32, 144, 715, 717
 Säng 480
 Tak, se Innertak, Yttertak
 Takmålning på trä, eftermedeltida 29, 30f, 32, 37f, 296
 Taknock 488
 Takryttare 190, 576ff, 579, 600, 604, 645;
 Takstol
 medeltida 25, 190, 388, 468, 582, 604, 676, 692f
 eftermedeltida 23, 111, 199, 294f, 382, 388, 488, 582
 Tavla
 glasmålning i ram 42, 43
 Hedengrans- 157, 162, 260, 263, 530, 533, 642, 648, 758, 763
 kungatal 157, 260, 642
 minnestavla 758
 porträtt 71f, 157, 258, 260, 627, 723f, 757ff
 Textilier, se Antependium, Mässhake etc
 Timglas 54, 134, 240, 242, 315, 418, 516f, 626, 722, 723
 ståndare 516, 626
 Ting 173
 Tiondelada, se Förrådsutrymme
 Tjära, tjärstrykning 459–462
 Tomas, apostel 47, 54, 227, 411, 605, 606, 612, 615, 712
 Torn, se även Takryttare, Tornspira 8, 13, 25, 26f, 37, 91, 111ff, 122ff, 126, 193,

- 198f, 206, 279f, 289ff, 294, 302f, 357, 372f, 374ff, 380f, 388, 473, 477–483, 489, 498f, 557, 597, 607, 673, 688–691, 707
 lanternin 578
 prydnads- 98
 sidogalleri, se Galleri
 som förvaringsutrymme 160
 som tillflyktsort 160, 687, 707f
- Tornprydnad 184, 188
 hjärtstock 26, 112, 198, 291, 380f, 481f, 578, 690, 711
 kula med kors 291
 kyrktupp 482, 489, 578, 690, 752, 755
 vindflöjel 26, 112, 198f, 207, 291, 380, 690, 709, 752, 754
- Tornspira, tornhuv 26, 37, 112f, 160, 198, 207, 291, 294, 304, 380, 388f, 441, 482f, 489, 499, 578, 677, 690, 709ff, 764f
 som sjömärke 388
- Trabes, se Krucifix
- Trappa
 mur- 25, 111, 196, 198, 290, 373, 388, 473, 478, 480, 554, 563, 574, 576f, 645, 687, 688
 sten- 25f, 27, 563, 579
 trä- 9, 33, 374, 480f, 486, 578, 687, 689
- Tribunbåge, se Båge
- Triumfbåge, se Båge
- Triumfkrucifix, se Krucifix
- Träbrist 488, 492, 645, 760
- Träskulptur, se Skulptur (Se även Altarskåp m m vari skulptur kan ingå)
- Tullexpedition 347
- Tumba, se Gravvård
- Tuppundret 732f, 734
- Tympanon 14, 23, 36f, 91, 94, 104, 109, 176, 177, 193, 196, 200, 282, 294, 303, 358, 361, 363, 369, 381, 473, 475, 498, 558, 562ff, 567f, 570f, 673, 679, 685
- Tättningsmedel
 med lera 465
 med nöthår 463, 468
 med tjära 468
 tättningslist 460, 463
- Uppvärmningsanordning
 elektrisk uppvärmning 213, 304, 385, 389
 fläkt med filter 500
 kakelugn 485, 499, 579, 581
 kamin 213, 385, 389, 500, 705, 726
 pannrum 28, 38, 113, 126
 värmeledning 38, 702, 706, 711
 öppen spis, eldstad 28, 381, 554f, 645, 692
- Urlund 670
- Ursula, helgon 226
- Utkastare, se Vattenkastare
- Vallfartskyrka 597
- Valv 373, 473, 492, 499f, 583, 588–591, 604, 608
 domikal- 589
 hjälm- 396
 kupol- 126
 kryss- 25f, 27, 28f, 32, 74, 91, 111, 115, 123–126, 290, 295f, 303, 381, 383, 389, 478, 489, 492, 498, 555, 580, 588, 598, 691, 693, 697, 698, 699, 701, 708
 -plan 561
 tunn- 28, 37, 114, 126, 199, 295f, 549, 553ff, 577, 689
 tält- 29, 193, 198–201
- Vapenhus 190
- Vas 259f, 530
- Vattenkastare 98, 123f, 483
- Vigvattenskärl 642, 644
- Vimperg 14, 23, 92, 98, 100, 105, 123, 358f, 360, 363, 563f, 567, 570, 571, 673, 709
- Vind 19, 23, 25, 111, 205, 294, 473, 478, 481, 483, 576f, 579, 597f, 692f
- Vinderosion 473
- Vindflöjel, se Tornprydnad
- Vindfång, se Dörr
- Vinflaska, -karaff 146, 250, 327, 328, 425f, 519, 632, 742
 sockenbuds- 250, 327, 632
- Vinkagge 519, 632, 741f
- Vinkanna 250, 327, 632, 739, 740
 sockenbuds- 426, 519f
- Votivskepp 72, 127, 157, 158, 435, 754f, 756
- Vårdkase 664
- Vädur 590
- Väggmålning i stavkyrka 458, 468, 469, 470
- Yttersta domen 43, 395, 439
- Yttertak 114, 160, 304, 388f, 468, 488f, 499, 581ff, 600, 602, 604, 709f
 spår av 468, 488, 492, 532
 bräddtak 581, 645
 faltak 25f, 28, 38, 111, 113, 126, 176, 198f, 213, 291, 294, 373, 380, 388, 486, 488, 549, 552, 579, 604, 693, 696f
 koppar 578, 581, 604
 spån 25, 111, 125, 190, 199, 261, 294, 381, 486f, 581, 693, 696
 tegel 25f, 38, 111, 174, 199, 277, 294, 304, 381, 388f, 483, 488, 499, 581f, 645, 691, 693, 696
- Ädikula 33, 37
- Ängel, se även resp namn 138, 142, 148, 234, 314, 518, 609f, 617
- Örn (duva?) 32, 193, 201, 210, 281, 302, 520, 636
 flygande med ungar på ryggen 32

GOTLAND

BAND VI
HALVBAND 1

KYRKORNA I BURS TING OCH HEMSE TING

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS, EVALD GUSTAFSSON

OCH R AXEL UNNERBÄCK

GOTLAND

BAND VI

BURS TING OCH HEMSE TING

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1967–90

Innehållsförteckning till band VI

KYRKOR I BURS TING OCH HEMSE TING

av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt

BURS KYRKA	8
STÅNGA KYRKA	88
HEMSE KYRKA	172
ALVA KYRKA	274
RONE KYRKA	346
EKE KYRKA	454
LAU KYRKA	546
NÄRS KYRKA	655

REGISTER TILL BAND VI

ORTREGISTER	775
PERSONREGISTER	777
SAKREGISTER	783

INLEDNINGAR TILL BURS TING OCH HEMSE TING

Av NILS LITHBERG¹

Burs ting

Namnets skrivning är 1371 och 1373 Burs, 1408 Burse, 1412 Burs.

Tinget består av Burs, Stånga, Närs och Lau socknar. I äldre tider avveko tingets gränser från de nuvarande såtillvida, att Lau icke hörde till detta, utan till Garda ting.² Men istället hörde till Burs ting Ase i Lojsta samt av Lye socken gårdarna Dals, Snevide, Rotarve, Lyrungs och Medebys.

I administrativt avseende var tinget på 1500-talet delat i Närs, Burs och Stånga fjärdingar. Närs och Burs fjärdingar motsvarade socknarna med samma namn. Stånga fjärding omfattade gårdarna i Stånga socken, jämte Ase i Lojsta och de nyssnämnda gårdarna i Lye socken.

Inom tinget lågo under medeltiden tre kyrkor, När, Burs och Stånga. Då biskopen vart tredje år i princip hade att visitera Gotland besökte han under ett och samma år Stånga, När och Burs. De år då han under visitationsresa icke besökte kyrkorna, hade dessa att till honom erlægga viss avgift i penningar. Dessa avgifter voro: för När 4 mark, Burs 4 mark och Stånga 4 mark. 1594 erlade kyrkorna inom tinget kronotionde till följande belopp i tunnor korn: När 3 tr, Burs 2 1/2 tr, Stånga 2 tr. Tidigare ha vi för två kyrkor uppgifter å tiondebellopp. Detta är för Burs och Stånga, som 1523 i biskopstionde erlægga resp 11 och 4 skålpund råg.

Medeltida präster äro kända från Burs, När och Stånga kyrkor.

Hemse ting

Namnets skrivning är 1412 Hemse, 1485 Hemsse.

Tinget består av Hemse, Alva, Rone och Eke socknar. Före 1747 voro tingen i Södra häradet icke desamma som nu. Fardhems och Grötlinge ting äro nämligen nyskapade vid denna tid; det förra av delar av Hemse ting och av det nu försvunna Eksta ting, det senare av delar av det nu försvunna Eke ting samt delar av Hablinge ting. Det forna Hemse ting omfattade Rone, Hemse, utom gårdarna Gannarve, Smiss och Bopparve som hörde till Hablinge ting, Fardhems och Linde socknar, utom Ase gård som hörde till Burs ting; Alva socken hörde till Eke ting.³

I administrativt hänseende var tinget delat i Fardhems, Linde, Hemse och Rone fjärdingar. Fardhems fjärding omfattade Fardhems sockens gårdar utom Häxarve samt Skote, Botels och Autsarve gårdar i Lojsta socken. Linde fjärding omfattade resten av de inom tinget belägna Lojsta-gårdarna, nämligen Bjers, Fride, Kvie, Siffride, Rovide och Klinte, Linde sockens gårdar samt Häxarve i Fardhems socken. Hemse fjärding omfattade Hemse sockens gårdar samt följande gårdar i Rone socken: Smittarve, Friggsarve, Jaksarve, Roes, Davide, Ogges, Halbenarve och Lauritze. Rone fjärding omfattade resten av Rone sockens gårdar.

Inom tinget lågo under medeltiden fem kyrkor: Rone, Hemse, Fardhem, Lojsta och Linde. Då biskopen vart tredje år i princip hade att visitera ön besökte han ena gången Fardhems, Linde och Rone kyrkor, andra gången Lojsta och Hemse. De år då kyrkan under visitationsresan icke besöktes, skulle den erlægga avgift i penningar till biskopen. Dessa avgifter voro för Rone 4 mark, Hemse 2 1/2 mark, Fardhem 2 mark, Lojsta 1 mark och Linde 2 mark. 1594 erlade kyrkorna i tinget kronotionden till följande belopp i tunnor korn: Rone 2 1/2 tr, Hemse 1 1/2 tr, Fardhem 1 1/2 tr, Lojsta 1 tunna, Linde 1 1/2 tr. Tidigare ha vi för två kyrkor uppgifter å ett tiondebellopp. Detta är för Rone och Fardhem, som 1523 i biskopstionde erlægga resp 10 och 7 skålpund råg.

Medeltida präster äro kända från Fardhems och Rone kyrkor. I Linde finnes SV om kyrkan lämningar efter en medeltida byggnad, som troligen utgjort församlingens forna prästgård. Prästgården i Lojsta låg sannolikt väster om kyrkan, där rester av en stenbyggnad påträffats.

Noter

1. De i SvK publicerade översikterna över de gotländska tingens äldre historia förelåg i manuskript vid professor Nils Lithbergs bortgång 30/4 1934. Det har i detta sammanhang inte ansetts tillräckligt motiverat att allt för mycket avvika från Lithbergs texter – även om man idag med hänsyn till senare forskningsresultat skulle kunna ge fullständigare framställningar med delvis annan inriktning – utan de publiceras här i stort sett i oförändrad skick efter en smärre översyn av docent *Sven-Erik Pernler*.
2. Angående Lau se inledningen till Garda ting (band V, s 2).
3. Uppgifter om Alva och Eke återfinns även i den ännu opublicerade inledningen till Grötlinge ting.

GOTLAND

BAND VI
HALVBAND 2

KYRKORNA I BURS TING OCH HEMSE TING

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR.
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Akeböck, band I: 5, volym 35
Ala, band IV: 4, volym 84
Alskog, band V: 2, volym 118
Alva, band VI: 4, volym 137
Anga, band IV: 4, volym 84
Ardre, band IV: 5, volym 97
Atlingbo, band III, volym 54

Bara, band IV: 1, volym 61
Barlingbo, band I: 4, volym 33
Björke, band I: 5, volym 35
Böge, band II, volym 42
Bro, band I: 3, volym 31
Bunge, band II, volym 42
Burs, band VI: 1, volym 115
Buttle, band IV: 3, volym 68; tillägg
i band IV: 6, volym 101
Bäl, band II, volym 42

Dalhem, band IV: 2, volym 66

Eke, band VI: 6, volym 156
Ekeby, band I: 4, volym 33
Eksta, band VIII: 1, volym 178
Elinghem, band II, volym 42
Endre, band I: 4, volym 33
Eskelhem, band III, volym 54
Etelhem, band V: 1, volym 105

Fleringe, band II, volym 42
Fole, band I: 3, volym 31
Follingbo, band I: 5, volym 35
Fröjel, band III, volym 54
Färö, band II, volym 42

Gammelgarn, band IV: 5, volym 97
Gann, band II, volym 42
Ganthen, band IV: 2, volym 66
Garde, band V: 3, volym 145
Gnisvärds kap, band III, volym 54
Gothem, band IV: 1, volym 61; tillägg
i band IV: 6, volym 101
Gotska Sandöns kap, band II, volym 42
Guldrupe, band IV: 3, volym 68
Gunfjäuns kap, band IV: 5, volym 97

Hall, band II, volym 42
Halls kap, band II, volym 42
Halla, band IV: 2, volym 66
Hangvar, band II, volym 42
Hejde, band III, volym 54
Hejdeby, band I: 4, volym 33
Hejnum, band II, volym 42
Helgomannens kap, band II, volym 42
Hellvi, band II, volym 42
Hemse, band VI: 3, volym 131

Hogrän, band III, volym 54
Hörsne, band IV: 1, volym 61
Klinte, band III, volym 54
Kräklingbo, band IV: 4, volym 84
Källunge, band II, volym 42

Lau, band VI: 7, volym 165
Linde, band VII: 2, volym 186
Lojsta, band VII: 1, volym 172
Lokrume, band I: 3, volym 31
Lummelunda, band I: 1, volym 3
Lye, band V: 1, volym 105
Lärbro, band II, volym 42

Martebo, band I: 1, volym 3
Mästerby, band III, volym 54

Norrlanda, band IV: 1, volym 61
När, band VI: 8, volym 212

Othem, band II, volym 42

Roma sockenkyrka, band I: 5, volym 35
Rone, band VI: 5, volym 150
Rute, band II, volym 42

Sanda, band III, volym 54
S Olofsholms kap, band II, volym 42
S Äulas kap, band II, volym 42
Sjonhem, band IV: 3, volym 68; tillägg
i band IV: 6, volym 101
Sproge, band VIII: 2, volym 191
Stenkumla, band III, volym 54
Stenkyrka, band I: 1, volym 3
Stånga, band VI: 2, volym 125

Tingstäde, band I: 2, volym 21
Tofta, band III, volym 54
Träkumla, band III, volym 54

Vall, band III, volym 54
Vallstena, band II, volym 42
Viklau, band IV: 3, volym 68
Visby, Domkyrkan, band XI: 1, volym 175
Visby, Domkyrkan, inredning, band XI: 2,
volym 202
Visby, Helge And's ruin och Hospitalet, volym 184
Visby, S Clemens, volym 169
Visby, S Nicolaus, volym 169
Vänge, band IV: 3, volym 68; tillägg
i band IV: 6, volym 101
Västergarn, band III, volym 54
Västerhejde, band III, volym 54
Väskinde, band I: 3, volym 31
Väte, band III, volym 54
Östergarn, band IV: 5, volym 97

UNDER UTARBETNING: Silte, Gerum, Hablingbo, S Gertrud och S Göran i Visby.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 212

GOTLAND

Band VI, Häfte 8

Burs ting

KARTOGRAFISKA INSTITUTET